

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	11
EFIAFI	T site, 01 'Akosi 2017n

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Polisi & T mate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H ai & Tute

'Eiki Minisit Lao mo e Pil sone

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Tevita Lavemaau

M teni Tapueluelu

Dr Pohiva Tu'i'onetoa

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taulangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Sika

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai Fika 5, Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga fika 17, Ongo Niua

Dr. 'Aisake Eke

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

Fe'ao Vakata

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 11/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Tu'apulelulu 15 Fepueli, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Lao Fakaangaanga Fika 3/2017: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Monu'ia Tukahau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019 2017
Fika 05	:	KOMITI KAKATO:
		5.1 Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Vahenga Fili Ha'apai 12
		<u>5.2 NGAAHI TU'UTU'UNI 2016:</u>
		5.2.1 Fika 5/2017: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau 'Ekisia 2016
		5.2.2 Fika 6/2017: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Kolo Mat tahi) 2016
		5.2.3 Fika 7/2017: Ngaahi Tu'utu'uni ki he 'Inasi Fakapule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli 2016
		5.2.4 Fika 8/2017: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) (Ngaahi Totongi) Ki he Ngaahi Ngaue ki he Mo'ui 2016
		5.2.5 Fika 10/2017: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu)(Pule'i) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2016
		5.2.6 Fika 3/2017: Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 2016

		5.2.7 Fika 9/2017: Ngaahi Tu‘utu‘uni ki he Ahi 20165
		5.3 Lipooti Folau Fekau‘aki mo e Pule ‘a e Lao mo e Ngaahi Totonu ‘a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.
		<u>5.4 Ngaue ‘oku toloi e feme‘a‘aki ki ai:</u> 5.4.1 Feme‘a‘aki ‘i he Ngaahi Kaveinga Fekau‘aki mo e Sipoti 2019 5.4.2 Tali mei he Pule‘anga ki he Ngaahi ‘Asenita Ngaue na‘e tuku mei He Fale Alea ki he Pule‘anga ‘i he 2015
Fika 06	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	7
Lotu	7
Ui ‘o e Fale	7
Poaki.....	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	8
Kole ke fakapotopoto’i taimi folau	8
Hoha’a Vava’u ki he mamafa totongi folau vaka <i>MV</i> ‘Otumotuanga’ofa	9
Tali Pule’anga fekau’aki mo e hoha’a ki he mamafa totongi uta vakatahi	11
Fokotu’u ke fai ha ngaue ki he kilo ‘e 15 kato ‘oku te folau mo ia he vaka	12
Tokanga ki he te’eki ha holo he tikite folau Real Tonga	12
Tokanga ki he totongi \$10 ki he kilo ‘ova uta folau vakapuna	14
Fehu’ia ‘uhinga tuai ai ngaue Pule’anga ki he kole ke lele kautaha vakapuna ‘e taha	14
Tokanga ki he to e fua ‘a e kato ‘ufi uta he vaka tahi	16
Kole Lulunga mo e ‘Otu Mu’omu’a ke ‘i ai ha’anau vaka makehe ke tokoni ki motu	16
Ke mahu’inga’ia Pule’anga ke ‘i ai ha ‘u me’alele fakapule’anga ‘i motu he hoko ngaahi ouau ai	17
Kole ke tuku ki he Komiti Pa’anga vakai’i ngaahi fokotu’utu’u ki he ‘isiu vaka tahi.....	18
Tui ‘oku totonu ke ‘inasi ‘a Tokelau he ta’etotongi kau toulekeleka he folau vaka	18
Tali kei fai ng ue Pule’anga ki ha fengaue’aki mo e Real Tonga he fefolau’aki	19
Fakamatala ki he ng ue he teuteu ke lele ‘a e <i>MV</i> ‘Otumotuanga’ofa.....	19
Fokotu’u ke to’o Pule’anga \$11.50 he tikite folau.....	20
Toe faingata’a ange ng ue ki ha kautaha vakapuna ‘e taha	21
Ke kau Pule’anga hono fakaa’u tokoni fakalalakalaka ki he ngaahi komiunit	23
Kole ki ha tokoni fakavavevave ki he vai ‘a ‘Eua.....	26
Tokanga ki he maumau’i e kolo he ng ue ‘a e vai.....	27
Fakamatala Fakata’u ‘a e Potung ue ‘Atita ‘a e Pule’anga.	33
Kole tuku hifo L pooti fakata’u ‘Atita ki he K miti Kakato.....	34
Fakamatala Fakata’u ‘a e ‘Ofisi ‘o e Potug ue <i>MEIDECC</i>	34
Kole tuku hifo Fakamatala fakata’u Potung ue Polisi ki he K miti Kakato	35
Fakamatala Fakata’u Potung ue Polisi Tongá,	35
Fakamatala Fakata’u ‘a e Potung ue Fefakatau’aki, Takimamata & Ng ue ‘a e Kakai.....	35
Fakamatala Fakata’u e Potung ue Fakamaau’anga	36

Fakamatala fakata'u Potung ue Toutai 2015 mo e 2016.....	37
Me'a 'a e Sea.....	38
L pooti 'a e 'Atita, 'Ofisi e 'Atita.....	39
Tokanga ki he ma'a mo tau'ataina e ng ue 'Atita	39
Tokanga ki he fakatonutonu ki he ngaahi ng ue tokoni mavahe	40
Vakai ki he tu'unga fakalukufua ng ue 'a e Pule'anga.....	40
Ngaahi mata vaivai ngaahi potung ue Pule'anga	41
'I ai e me'ang ue e Pule'anga na'e pooni 'i Vava'u	43
Tokanga ki he totongi e pa'anga folau 'o 'ova.....	43
Kole ke tuku ngaahi tonounou e ng ue ngaahi Pule'anga ki he K miti Pa'anga Fale Alea	44
Tokanga 'oua to e hoko ngaahi tonounou e Pule'anga he ta'u fakapa'anga lolotonga.....	44
Tokanga ke tokoni'i ke lava 'atita 'atita'i e ola 'o e ng ue.....	44
Tokanga ke maau founa ng ue ngaahi Poate e Pule'anga	45
Tapou ke fakatokanga'i eni pea fai ha ng ue ke 'oua to e 'asi mai he 17/18	46
Fakatumutumu Pal mia ki he founa tauhi ngaahi potung ue koloa e Pule'anga.....	47
Fokotu'u ke ng ue Minisita mo e <i>CEO</i> ke fakalelei'i ngaahi tonounou he faifatongia.....	48
Fakam 1 ki he L pooti 'Atita ke fakalelei'i ai mat mama e faifatongia.....	50
Tokanga ki he lahilahi ngaahi matavaivai fakahoko fatongia Potungae MOI 'i Vava'u	51
Tokanga te'eki ke 'asi mai he L pooti 'Atita e ta'evahe Minisita m 1 1 <i>MOI</i>	53
Fakah Pal mia ne te'eki ta'evahe Minisita M 1 1 <i>MOI</i> ko e fokotu'u p	53
Taukave Pal mia ne 'ikai tali Fale Alea ke ta'evahe Minisita M 1 1 <i>MOI</i>	53
Tokanga ki he faihala he vahe tomu'a e Poate Vai	56
Tokanga ko e ngaahi mat mama he faifatongia Pule'anga pea tuku kia hai	60
Tu'utu'uni ng ue 'a e Pule'anga ki he ola ha ng ue 'atita.....	61
Tokanga ki ha founa ke tokanga'i'aki koloa e Pule'anga	62
Tokanga ko e taumu'a l pooti 'atita ke fakalelei'i founa ng ue e Pule'anga.....	63
Poupou ke tautea'i e ngaue ta'efaitotonu mo e faihala	64
Poupou ke fakakaukaua ha founa ki he ngaahi me'a 'ohake l pooti 'atita.....	65
Kelesi.....	66
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki 'Aho Tusite, 1 Aokosi 2017, 10:00am	67

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: T site 01 'Aokosi, 2017

Taimi: 1000-1005 Pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'a e Fale Aleá. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: K taki 'o, Kalake 'o fai mai e lotu 'a e 'Eikí.

Lotu

(Na'e kau fakataha 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Aleá hono hiva'i 'a e Lotu 'a e 'Eikí ke kamata'aki 'a e fakataha alea 'o e 'aho ní.)

'Eiki Sea: K taki Kalake fai mai 'etau tali uí.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá tapu mo e 'Eiki Minisit Fonuá mo e Hou'eiki 'o e Kapinetí, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o 'Ene 'Afi kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí kae 'at ke fakahoko 'a e ui 'o e Falé ki he pongipongi ni, 'aho T site 'aho 'uluaki 'o 'Aokosi 2017.

(Na'e fakahoko heni 'a e tali ui 'a e Falé.)

Ui 'o e Fale

<002>

Taimi: 1005-1010

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Akó mo e Ako Ng ué, 'Eiki Minisit Polisi mo e Ng ue T mate Afí, 'Eiki N pele Tu'i'afitu, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Fusitu'a. 'Aisake Valu Eke, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, S sefo Fe'aomoeata Vakata .

'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Ngoue, Me'atokoní, Ngaahi Vao'akaú mo e Toutaí, 'Eiki Minisit Mo'uí, 'Eiki Minisit Ki He Ngaahi Ng ue Lalahí mo e Takimamatá, 'Eiki Minisit Polisi mo e Ng ue T mate Afí, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, 'Aisake Valu Eke. 'Eiki Sea ko e ngata'anga tali ui e Falé ki he pongipongi ni ...

Poaki

ko e 'Eiki Pal miá 'oku 'i ai 'ene poaki folau peh ki he 'Eiki Minisit Lao mo e Pilisoné pea tatau pea mo e 'Eiki Minisit 'a e Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'angá. Ko 'Eiki N pele Fusitu'a, 'oku ai pea mo 'ene tohi poaki folau, ko e 'Eiki Minisit Polisi 'oku poaki me'a t mui mai. Toenga e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí 'oku ai e tui 'oku nau me'a t mui mai p 'Eiki Sea. M l .

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifió, Kingi Tupou VI kae 'uma' e Ta'ahine Kuini mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he Tokoni Pal miá mo e Hou'eiki Kapineti, peh 'a e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele e fonua kae 'uma' e Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m l 'aupito e laum lie lelei ki he pongipongi ni pea 'oku tau fakafeta'i kotoa p ki he Ta'eh maí ki he'ene kei fakakoloa 'aki kitautolu e mo'uí pea tau a'usia 'a e pongipongi ko ení, koe'uhí ke hoko atu p 'etau ng ue he Falé, pea 'oku ou tui 'oku lava lelei e ngaahi ng ue na'a tau tutuku atu, 'ikai ke ngata p he 'a'ahi Faka-Fale Alea, kae 'uma' 'etau Faka'ali'ali Ngoué.

Pea ko e kole pe ki he Hou'eiki ko ho'omou ngaahi l pooti ke tonu pe ke faka'osi'osi pea 'omai ki he Falé, ki 'ofisi, ho'omou ngaahi l pooti 'a'ahi. Kuo u tui mahalo ko e Fika 8, 'Eiki Minisit Ngoué, mahalo ko ia 'oku te'eki ke fakahoko 'ene 'a'ahi, ka 'oku ou faka'amu p na'a lava ke fakahoko ia 'i he uike ni koe'uhí kae fa'u 'ene l pooti kae 'omai 'o fakah mai ki he Fale ni.

Kole ke fakapotopoto'i taimi folau

Ko e me'a 'e taha ki he folau, kuo u kole atu p , he 'oku mahalo ko e folau ko eni 'a e 'Eiki Pal miá pea mo e 'Eiki Minisit Lao koe'uhí ko e 'a'ahi ki he ngaahi langa fale af ko eni 'i Ha'apai. Ko e ngaahi me'a peh 'oku tonu ko e me'a ia ...

<003>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Sea: ...'a e Minisita mahalo ko e MEIDECC pea mo e Minisit 'o e Ngaahi Ng ue Lalahi. Ka koe'uhí ko e feinga'i p ke to e ki'i fakaapotopoto ange 'a e ngaahi kole folau, he ko u tui 'oku 'i ai p mo e kau CEO ke nau 'o fai 'a e ng ue ko eni. Tukukehe na'a 'oku 'i ai ha fale 'oku ki'i me'a 'i he tainamu 'o paea 'oku me'a atu ai 'a e Minisit Lao ia, he 'oku 'ikai ke tau 'ilo. Ka koe'uhí 'oku lahilahi ange 'a e ng ue 'a 'ene Potung ue ke fai 'i Tongatapu. Kaikehe, kole atu p ke mou tokanga ki he ngaahi, to e ki'i fakaapotopoto ange 'a 'etau 'uhinga 'oku tau folau ai, he na'e 'osi 'i ai p 'a e taimi lahi 'i he taimi 'a'ahi. Ko e Faka'ali'ali Ng ue ke fai 'a e ngaahi me'a ko ená.

Mahalo ko e me'a hokó, na'e kole 'a e Fakafofonga 16 'oku 'i ai 'a e ki'i me'a na'e tokanga ki ai, kae me'a mai.

‘Akosita Lavulavu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Fakatapu heni ki he ‘Eiki Tokoni Pal mia pea mo e Hou’eiki Kapineti. Fakatapu heni ki he Hou’eiki N pele pea peh foki ‘a e fakatapu heni ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí.

‘Eiki Sea, fakam l lahi atu ki he Feitu’u na, ‘i ho’o laum lie lelei ke ‘omai ‘a e ki’i faingam lie ‘o e V henga Vava’u 16, ke fai atu ha ki’i fakahoha’a. Pea ko e ‘uluakí p Sea, ko u lotu p ke u fakam l atu ki he Feitu’u na, pea peh ki he Kalake Pulé pea mo e ni’ihi ‘o e kau ng ue ‘o e Fale Alea, ‘i ho’omou lava ange mou me’a ange ki he v henga ‘o e finemotu’a ni, ‘o lava ke tau fakatalanoa ai pea mo e ongo pule fakavahé pea peh ki he kau ‘ofisakoló. Fiefia lahi ‘aupito ‘a e kaingá ‘i ho’o me’a ange, pea ko e ‘uluaki ia.

Hoha’a Vava’u ki he mamafa totongi folau vaka MV ‘Otumotuanga’ofa

Pea ko e uá leva Sea. ‘Oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku fu’u hoha’a ki ai ‘a e kakai ko eni mei Vava’ú, pea mo ‘enau kole mai mu’a ke faiange ha ng ue fakavavevave ki he me’a ni, ‘i he ‘uluaki faingamalie vave taha p . ‘Oku ‘i ai ‘a e uesia lahi ‘aupito heni ki he tu’unga ‘o e folau vaka tahi, pea mo e fefononga’aki tahi mei Tongatapu ni ki Vava’u, ‘i he vaka ‘oku taku ko e vaka ‘o e Pule’angá, ‘oku ui ko e MV ‘Otuanga’ofa.

‘Eiki Sea mo e Hou’eiki. ‘Oku ‘i ai ‘a e ta’efiem lie lahi ‘aupito pea meihe kakai ‘o Vava’ú kae tautautefito ki he v henga ‘o e finemotu’a ni, ki he fu’u mamafa ‘a e totongi pasésé pea mei Tongatapu ni ki Vava’u, pea peh foki mei Vava’u ki Tongatapu.

Ko hono uá leva Sea, ‘enau ta’efiem lie ko e peh ko ‘oku fu’u mamafa ‘enau totongi ‘i he ngaahi uta ‘oku nau ‘ave mo ‘omai ‘i he MV ‘Otuanga’ofa. ‘A ia ‘oku mamafa hang ko hono ‘omai ha katoleta, kato me’akai, me’alele, fakafonui’i mai ha koniteina, ‘oku nau peh ‘oku fu’u mamafa Sea. Pea ‘oku tui ‘a e kakai ‘o Vava’u pea mo e v henga ‘o e finemotu’a ni, ‘oku fu’u mamafa fakavalevale ‘aupito eni Sea, ‘i he fu’u totongi kuo ki he kautaha vaka ko eni ‘a e Pule’anga, kae totongi ‘e he kakai masiva ‘o e fonua, ‘o makatu’unga meihe ngaahi ‘uhinga ko eni Sea.

1. Ko e vakatahi ko eni p ko e MV ‘Otuanga’ofa Sea, ko e vaka ia na’e me’a’ofa mai ‘aki ‘e he Pule’anga Siapani ki he kakai ‘o e fonuá, kae tautautefito ki Vava’u pea mo Ha’apai, Niua pea mo ‘Eua. Ko e ‘uhingá Sea, ke nau lava ‘o ng ue ‘aki hili ia ‘a e fakatamaki ko ia na’e hoko ki he ngoto ‘a e MV ‘Ashiká, ‘a eni ko na’e mole ai ‘a e mo’ui ‘o e kakaí.
2. Ko e totongi ‘o ha ki’i me’alele p ko ha Loli mei Tongatapu ki Vava’u. ‘Oku mamafa ange ‘a e totongi feleti ia mei Tongatapu ni ki Vava’u, ‘i he totongi feleti ‘o ha k , tatau p mo e Loli mei Nu’usila ki Vava’u Sea. ‘O hang ko eni. Ko e tokotaha mei hoku v henga ‘i Vava’u 16 Sea, na’e l unga mai kiate au. Ko e ki’i me’alele na’e ‘ave mei Tongatapu ni ki Vava’u ‘i he ‘aho 27 ‘o Sune, 2017 Sea. Tali Totongi Fika 35151, ko e ki’i k , Voxy. Na’e fekau ke ne totongi ‘a e pa’anga ‘e tahaafe f ngeau nima taha (\$1,451.00). Ka ‘i he m hina tatau p Sea, na’e ‘i ai ‘ene me’alele tatau na’e ‘omai p mo ia mei Nu’usila. Na’e pa’anga p ia ‘e

Taimi: 1015-1020

'Akosita Lavulavu : ... 750, 'omai he koniteina uta mei Nu'u Sila, ki Vava'u, Sea. Ko hono tolú, 'oku nau peh , Sea, ko e taimi ko 'oku te heka ai he vaká, 'oku to e fua 'ete kato ko 'oku te to'oto'ó, 'a ia 'oku kilo ia 'e 15, pea kapau 'e 'ova ia, kuo pau ke te totongi ia 'e kita. Pea kapau, Sea, 'oku to e 'i ai ha'ate ki'i kato, te tau peh , kapau te u folau atu mo ha'aku ki'i leka, 'oku te to'o hake, to'o e ki'i kato to'oto'ó, pea to e to'o mo ha toe ki'i kato leta, 'oku pau ke 'ave ia 'o totongi, Sea, pa'anga e 20, pa'anga e 30, pea 'oku a'u ia ki ha tu'unga, Sea, ko e kato me'akaí eni ia, 'oku pa'anga ia 'e 40, hono 'omai he vaka tahí pea mei Vava'u ki heni. Pea taimi ko 'oku fakafonu ai ha koniteina 'i he vaka tahí, 'omai ko e fo'i koniteina kakato, 'oku pa'anga ia 'e 350. 'Oku mau tui kimautolu ia, Sea, 'oku kau ia he fu'u mamafa fakavalevale 'aupito, Sea, ki he kakai mei he v henga Vava'ú, Sea.

Ko hono 4, Sea, 'oku nau peh , ko e *M.V.* 'Otuanga'ofa, ko e *asset* ia pe ko e koloa ia 'a e Pule'angá, na'e 'i he Fale Pa'angá p ia, pea ko e 'aho ni ia, Sea, kuo liliu ia ke hoko ko e koloa 'a e *FISA*. Ka 'oku te'eki ai ke tau alea'i mo fakah loto ki ai 'i he Fale ni, Sea, pea 'oku nau peh 'oku nau hoha'a lahi 'aupito 'i he me'a ko ení, Sea, ko hono 'uhingá, he ko e koloa eni 'oku laka hake hono mahu'ingá 'i he 20 miliona, pea 'oku ou tui na'e totonu p ke 'uluaki fai ha femahino'aki pea mo e kakaí, pea mo e kau Fakafofonga e Kakaí, mo e Hou'eiki N pelé, Sea, mei Tokelaú, kimu'a pea toki fai e fo'i liliu ko ení. He ko hono 'uhingá, Sea, hang ko 'eku lave kimu'á, Sea, ko e me'a'ofa eni mei Siapani, ke tokoni'i e si'i k inga ko eni ko mei he Tautahí, Sea. Pea 'oku mau peh 'emautolu ia na'e tonu p ke tau ki'i fai ha ki'i fakatalanoa ki ai, pea mo kimautolu, kau Fakafofongá, pea peh ki he kau N pelé.

Ko e fokotu'ú, Sea. 'Oku mau fokotu'u atu ki he Pule'angá, ke holoki mua e totongi p sese mei Tongatapu ki Vava'ú, mo Vava'u ki Tongatapu, ke pa'anga e 50, *oneway*, pe ko e pa'anga e 100, *roundtrip*, 'alu mo foki. Pea ki Ha'apai/Tongatapu, ke holoki mei he pa'anga e 79, *oneway*, ke pa'anga e 40, *oneway*. Pea mo e me'a 'e taha, Sea, ke tau fakakau ange mu'a 'a e kau toulekeleká. 'Oku 'i ai e kau toulekeleka lahi 'aupito 'i Vava'u, Sea, 'oku nau folau mai he vaka tahí, pea ko 'enau kol , Sea, ke tatau mu'a mo muli. 'Oku 'i ai e me'a 'i muli, ko e *senior citizenship membership card*. 'A ia ko e kaati ko íá, Sea, ko e kaati 'a e kau toulekeleká, 'oku 'at p ke nau folau 'i he fefolau'akí, hang ko e vaka tahi, ko e pasi, mo e lelue, mo e h fua, 'oku 'ikai ke totongi nautolu ia. Ka ko e fokotu'u mai p mei he kau toulekeleká, Sea, f f kapau te nau totongi p e ki'i p seti e 20, pe 'e ta'etotongi, Sea. Ha me'a p kae ki'i holoki p , he 'oku 'ikai ke nau kei lava 'o *afford* e fefononga'aki, kae tautautefito 'i he vaka tahí, Sea.

Lord Tu'iha'angana : Sea, k taki p , ko e kole p ki he Fakafofongá ke ki'i tokoni p , he ko e 'uhingá ko e me'a mahu'inga eni.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'una, Sea, pea tapu mo e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tongá. Ko 'eku tu'u p 'a'aku, 'Eiki Sea, ko e 'uhingá, ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofongá, ko e me'a mahu'inga eni. Pea ko 'eku tuí, ko 'ene fokotu'ú, ko e 'uhingá, ko e me'a ia na'e 'ohake

lahi mo ia ia 'i he 'a'ahi ko eni 'a e Ha'apai 12, na'e folau atu ai e motu'a ni, mo e Ha'apai 12. 'a e l unga ko eni 'i he mamafa ko eni 'a e totongi 'a e vaka ko eni, tautefito ko e. He na'e me'apango ia, Sea, na'e lahi e 'ohake ia 'i Ha'apai ia ke mau muimui mautolu he founa 'a 'Euá, ke 'ai ha vaka ia. Ka ko e 'uhingá, 'oku tonu ke fakapotopoto eni, he 'oku 'i heni e fu'u vaka ko eni, ko e tokoni, he ka faifai, he 'ikai faingata'a ki Ha'apai ke nau 'ai hanau vaka, 'o uki hang ko 'Euá, pea mo t naki he k inga 'i muli ke vave. Pea ka 'omai ia pea f f ? 'E m ngoa e fu'u vaka ko , pea 'oku 'ikai ke totonu ke peh . 'Oku tonu ke tau hanga 'o 'ai fakalelei.

Pea ko 'eku fokotu'ú, ko 'eku kole ki he Fakafofongá, he na'a ma fokotu'u 'emaua mo e Fakafofongá, ke 'ai ha K miti, pe ko e K miti Faka-Fale Alea, ke fai ha ng ue mo e kautaha ko eni, pe ko e h e me'a 'oku hoko 'oku fu'u mamafa peh ai? Ko e 'uhingá, ke tau ng ue fakataha p ke 'uluaki feinga'i, he koe'uhí ko e fu'u vaka e, kuo 'osi 'omai, pea na'e taumu'a e tokoní, ko e 'omai ke tokoni ki he kakaí, na'a lava ke fakalelei'i p . He ko e 'uhingá, ko e me'a p 'oku ou tokanga ki ai, Sea, na'a iku 'o fai e ngaahi me'a pehe ni, 'o toe iku 'o fo'i a Ha'apai ia mo me'a he fu'u mamafa peh , pea nau iku 'o toe 'ai 'enautolu ha vaka, hang ko eni kuo fai 'e 'Euá, pea ko e mo'oni kuo iku 'o 'ola lelei hono fakelele 'e 'Euá ia. Ko e h leva hono 'aonga e fu'u me'a peh ? Pea ka ko 'eku fokotu'u p 'a'aku ki he Fakafofongá. K taki mu'a, hei'ilo p ia 'i he'ene fokotu'ú, ka 'oku tonu ke tau fokotu'u ha me'a ke tau ng ue fakataha ...

<006>

Taimi: 1020-1025

Lord Tu'iha'angana: ...Ke feinga'i ko e h ko 'a e palopalema 'oku fu'u mamafa peh ai 'a e vaka ko eni na 'oku nau mo'oni p nautolu, p ko e h kae fakalelei'i 'a e fa'ahinga fokotu'u peh ke fai ha feng ue'aki mo e kautaha m l Sea

'Eiki Sea: Ko ia me'a pango p foki 'e 'Eiki N pele 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Minisit *Public Enterprise* k hei'ilo na'a 'oku 'i ai p ha fokotu'utu'u 'a e Tokoni Pal mia koe'uh ke 'ai p ke ne me'a mai kae tuku p ke toki faka'osi.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e hoha'a ki he mamafa totongi uta vakatahi

'Eiki Tokoni Pal mia: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Fale Alea. Ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga Vava'u 16, 'oku fai 'a e tokanga ki ai Sea pea 'oku 'ikai ke u ma'u heni 'a e fika he taimi ni ko e 'uhinga ke fai ha talanoa ki ai kae tuku mu'a ke mau toki 'omai ha tali mei he kautaha ko eni, pea toki tuku mai ki he Fale, k ko e fiema'up ke ki'i tokoni atu ke peh ko e me'a'ofa pea 'oku tonu leva ke ta'etotongi p ma'ama'a ko e fakalele 'o e vaka Hou'eiki M mipa, pau ke 'utu e lolo, pau ke vahe mo e kau ng ue 'e anga f f leva ai hano fakalele ha vaka pea kapau leva he 'ikai ke lava 'o fai 'a e totongi ko ia.

Pea ko e taimi tataup p Sea 'oku ke mea'i p 'e koe Sea ko e taimi ko 'oku fakalele ai 'a e vaka 'oku 'i ai 'a e aleapau ke to'o e s niti 'o fakah he tafa'aki ke hanga 'o *replace*'aki e vaka he taimi ko 'oku 'osi ai e vaka he taimi ni, 'a ia 'oku 'osi 'ova he miliona 'a e s niti ko ia, ko e 'uhinga p ke 'oua te tau to e a'u ki ha tu'unga 'e 'ikai ke 'i ai ha vaka 'o Tonga ni. Ko 'ene 'osi p 'a e vaka ko 'oku 'i ai 'a e s niti fakatau'aki e vaka fo'ou ke hokohoko atu ai p 'a e fakahoko fatongia

ko eni he 'otu motu Sea. Ko e ki'i tokoni atu p ia Sea pea mo e kole p ke tuku p kae toki 'omai ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e lau ko eni 'oku mamafa 'a e totongi Sea m l .

'Eiki Sea: Faka'osi mai Fakafofonga

Fokotu'u ke fai ha ngaue ki he kilo 'e 15 kato 'oku te folau mo ia he vaka

'Akosita Lavulavu: M l Sea, Sea na'e 'ikai ke u 'uhinga atu au ke ta'etotongi, 'uhinga atu p au ke holoki e *price* ia he 'oku fu'u mamafa, ua ki he fokotu'u Sea ka u faka'osi ai leva 'eku malanga, ua e fokotu'u Sea kole atu mu'a ke fai mu'a ha ng ue ki he kato, kato ko eni 'a e kakai 'oku nau to'o ko eni he 'alu, folau 'ofa mai Sea, kilo 'e 15 'ikai ke lava ha me'a, manatu'i foki ko e houa 'e 24 meimei houa 'e 24 houa 'e 26 te folau mei heni ki Vava'u ki'i kilo p 'e 15 'oku ngofua kete to'o Sea, kuo pau ke fa'o 'ete me'akai mo 'ete ki'i me'a milimili mo e h fua e ngaahi me'a ko ia Sea. 'Oku ou kole atu Sea ke ki'i fakapotopoto ange mu'a Sea 'a e ki'i kilo 'e 15 ko eni , 'oku ou tui Sea 'e sai kapau 'e to'oto'o p ha ki'i kilo 'e 15 kae faka'at ange mu'a ke to'o mo hane ki'i katoleta he taimi ko 'oku me'a atu ai ki Vava'u 'oku 'i ai ha'ane vala fetongi h fanga he fakatapu Sea ke 'alu mo ia ki Vava'u, pea 'oku ou fakam l atu Sea he ma'u faingam lie pea 'oku ou faka'amu p ke fai ha ng ue fakavavevave ki he me'a ko eni Sea.

Tokanga ki he te'eki ha holo he tikite folau Real Tonga

Ua e me'a 'oku ou tokanga ki ai Sea ko e me'a ko eni ko *Real Tonga* me'a na'a ku fokotu'u 'i he m hina ko eni na'a tau 'i heni ai Sea 'oku te'eki ai ke u 'ilo 'e au p ko e h ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ng ue ko eni ko ki he totongi tikite ko eni he Kautaha *Real Tonga*, 'e Sea 'oku te'eki ke 'i ai ha holo ia 'e taha he totongi tikite, pea 'oku te'eki ai ke to'o e totongi ko eni ko pa'anga 11.50 'oku *charge* ko eni ko ki he tikite, pea ua ki ai Sea ko e totongi ko eni ko 'a e uta fu'u mamafa Sea na'a ku heka mai mo e 'Eiki N pele ko eni ko mei Vava'u Sea he 'aho Falaite nai 'i he uike kuo 'osi na'a ne si'i totongi e pa'anga 'e 1 afe tupu 'ene ki'i uta na'e fakaheka mai ki'i kilo p 'e 15 pea ko e 'ova leva Sea na'e pa'anga 'e 15, 10 k taki ki he kilo 'ova 'a ia mahalo ko 'ene uta mahalo ko 'ene uta mahalo na'e kilo mahalo 'e 'ikai ke u to e fai fika au Sea ko e 'uhinga Sea 'oku fu'u mamafa pea 'oku ki'i fakavalevale 'a e anga ko eni 'a e *charge* ko eni 'a e 'ova ko eni ko 'a e uta ko e anga p ia e ki'i fakahoha'a Sea pea fakam l lahi atu m l e ma'u faingam lie m l .

'Eiki Sea: M l 'Eiki N pele Vava'u

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu pea mo e Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit , Hou'eiki N pele kae peh foki ki he kau Fakafofonga Kakai kae peh foki ki he kau ng ue. 'Eiki Sea ko u tu'u p au koe'uh kau eni ia he 'isi 'oku mahu'inga taha kia mautolu mei motu, pea 'oku totonu p ke me'a e Hou'eiki ki 'olunga ke nau to e fakapapau'i atu 'a e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 16 'oku mo'oni ta'etoeveiveiua 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Pal mia 'oku mau faka'amu p koe'uh hang ko ho me'a koe'uh ke 'omi 'a e tali vave taha, pea 'oku fakafiefia 'Eiki Sea koe'uh 'oku tau fanongo he pongipongi ni ki he l pooti 'a e Tokoni Pal mia ...

Taimi: 1025-1030

Lord Tu'ilakepa : ..ia kuo 'osi a'u 'a e siliní ki he miliona. Ko e palopalema foki 'aneafí koe'uhí ko e tu'unga 'o e vaká na'e a'u 'Eiki Sea, 'o mole 'a e mo'ui he fonua ni, pea feinga 'a e Pule'angá ke fakalelei'i, 'oku tau a'usia e vaka lelei mo'oni 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ia 'oku fehu'ia 'e he kau M mipá ko e h e tu'unga 'oku a'u ki ai 'o hang ko ia ko e totongi he 'aho ni. Na'e 'ohovale ange p 'Eiki Sea, kuo fakatau 'e he kautaha ia ko eni 'a e fu'u vaka 'a 'oku ui ko ko e Niuv kai, lau miliona. Na'e 'omai 'emau uta he uike kuo 'osí, na'e toki tau mai p 'a e vaká 'Eiki Sea talu 'ene folau mai he 'aho Tu'apulelulú, mahalo 'o e uike kuo 'osi. Na'e toki tau mai p he pongipongi 'aneafí 'Eiki Sea. Ko e toki fetu'utaki ange p kia au, ko 'eku ma'ú ia 'aneafi, na'e fetu'utaki ange 'o fekau'aki pea mo e tu'unga ko e toki tau mai ia 'a e vaká 'Eiki Sea.

'Oku 'i ai mo e kau p sese 'oku uta 'i he vaka ko ení ko e toko 12 p ko e fakangatangátá ia. Ko e me'a ko 'oku hoha'a ki ai 'a e kau M mipá, ko hono fakangata 'a e uta ko 'a e kakaí, pea kapau ko e ' tunga 'a e folau 'a e vaka ko , folau mai he Tu'apulelulu uike kuo 'osí, pea ko 'e te to'oto'o mai mo e kilo 'e 15, 'a ia 'oku mahino mai ko e kilo 'e 15 ko iá 'o kapau 'oku 'i ai 'a 'ete ki'i me'atokoni, he 'oku 'ikai foki ke fakapapau'i 'Eiki Sea, ko hono mo'oni 'oku k toi kotoa p ko e *package* 'o e folau ko ení, kau ai 'a e kai. Mahino 'a e totongi ia 'Eiki Sea. Ka 'oku fakaloloma tahá, kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi na'e folau mai he uike kuo 'osí, ko e toki tau mai he hengihengi 'aneafi. 'A ia ko e kilo 'e 15, 'oku mou mea'i p 'e moutolu Hou'eiki, 'oku kau ia he tu'unga 'oku fu'u ta'epau 'aupito 'aupito p 'oku kau ai pea mo e me'a'ilo 'a e tokotaha ko ia 'oku folau maí 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku mau 'oatu p ki he Feitu'u na koe'uhi ke fai hano fakakaukaua, he 'oku malava p ia. He ko e koniteiná hono 'ave mei hení, 'oku 500 tupu, pea 'oku ou fakam 1 atu au ia hono fakafoki mai mei motu. 'Oku nau talamai 'oku 'i he 350 'a ia 'oku holo ki he ni'ihi ko ia 'i he 'otu motu. Ka ko e ngaahi koloa fakamoveteveté 'a e ni'ihi ko ia 'oku si'i folau mai mei motú 'Eiki Sea, ko e ongo atu ha ko ha ongo 'a e totongi ko eni 'oku me'a'aki 'e he Fakafofonga. Pea 'oku ou poupou atu ki he Fakafofongá, he me'a ko eni kuo fekau'aki pea mo e folau he vaka tahí 'Eiki Sea.

Ko e taha 'o e paopalema 'oku hoko 'ia mautolu 'i Vava'u, kae fakamolemole p 'a Ha'apai he 'oku ou lave'i p 'e au 'oku te'eki ke 'i ai ha fa'ahinga *storage* lahi 'a Ha'apai, p 'oku 'i ai nai ha me'a peh p 'ikai. Na'e 'i ai 'a e me'a peh 'Eiki Sea, fekau'aki mo e loló mo e penisini. Kuo a'u ki ha taimi ia, na'a mau peh ko e Konifelenisí ko ia 'oku makatu'unga he fu'u tokolahi ko ia 'a e kakaí 'Eiki Sea. 'Ikai, ko e mamata tofua'á, kuo mahino mai 'a e 'utu ko ia 'a e ngaahi vaka 'i tahí, lahi 'aupito, pea 'oku si'isi'i p , 'a e fa'ahinga tangik h fanga he fakatapu, 'oku *storage* ai 'a e koloa ko eni 'Eiki Sea. Kole atu p ki he Pule'angá koe'uhi ko e tu'unga 'oku 'i ai 'oku mau mea'i p 'e he Hou'eikí, pea lave'i p 'e he motu'a ni, ko e kautaha ia ko e *Pacific Energy*, pe 'oku to e 'i ai ha'amou alea pea mo e kautaha ko ení ke to e ki'i hiki hake 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e lolo. 'Oku 'i ai 'a e taimi ia 'oku tali kotoa kotoa 'a e kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea. 'Oku 'alu p foki 'a e taimí ke to e 'unu hake ki 'olunga 'a e tokolahí mo e lahi 'o e me'alelé 'Eiki Sea. Na'a mau faka'amu p 'Eiki Sea koe'uhi ke fakatokanga'i ange, koe'uhí 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha taimi lelei ia te mau ma'u ai kimoutolu Hou'eiki Pule'anga, ka ko e houa mo e miniti 'o hang ko ia 'oku lele ai 'a e Fale Alea. Pea 'oku mou me'a kotoa heni, pea 'oku lava leva 'o 'oatu 'a e fakakaukau mei he kau M mipá, tu'unga ko e loto ia 'o e kakai 'o e fonua ni 'Eiki Sea.

Tokanga ki he totongi \$10 ki he kilo 'ova uta folau vakapuna

'Eiki Sea ko e faka'osi 'o e me'a 'oku ou pou pou atu ki ai, he fekau'aki mo e folau ko 'a e vakapuna. 'Ohovale lahi 'a'aku he'eku foki mai, 'oku talamai ko 'oku pa'anga 'e \$10 ki he kilo. 'A ia ko e kilo p 'e 15, pea ko e 'ova ai kuo pau p ke totongi. Kuo 'alu hake eni ia ke fakalaka 'a e *Domestic* 'i he folau *international*. Pea ko e me'a ia 'oku ongo'i, pea kapau 'oku peh 'oku mau ongo'i 'e maoutolu, f f kotoa 'a e kakai 'o e fonua. Talamai kapau 'e 'ave 'i he ...

<008>

Taimi: 1030-1035

Lord Tu'ilakepa: *cargo*, pea pa'anga 'e tolu ki he kilo pea kapau 'oku te folau mai mo ia, pa'anga 'e 10 ki he kilo. H e me'a kuo hoko? Ko e fehu'i ia kuo 'omai ko hotau, ke mou me'a ki ai ko e h e me'a 'oku hoko? Na kuo sai 'Eiki Sea ke tuku ange Hou'eiki Minisit 'a e kautaha vaka ko na'a nau si'i feinga mai ke nau *compete* mo e kautaha ko 'eni, koe'uh he 'ikai ke mau to e lava maoutolu 'o fai ha me'a, kapau 'e 'i ai ha kautaha 'e taha, 'o ke mea'i 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'e lelei pea 'e sai ange pea fakalalakalaka pea 'e sai ki he fonua fakalukufua. Ko hono ' tunga kuo pau ke hanga 'e he kautaha p 'e taha 'o nono'o 'a e kakai 'o e fonua (*h fanga he fakatapu 'Eiki Sea*). Pea 'oku a'u eni ki ha tu'unga kuo a'u mai ki he Fale ni 'a e l unga fakafou mai 'i he kau M mipa 'o e Fale Alea 'Eiki Sea.

Fehu'ia 'uhinga tuai ai ngaue Pule'anga ki he kole ke lele kautaha vakapuna 'e taha

'Oku ou, fakamolemole p 'Eiki Minisit ki he tokanga'i e tafa'aki ko eni e *Civil Aviation*, fu'u fuoloa 'a e fa'ahinga *process* ko 'oku me'a 'aki he Fale ni, talu mei he ta'u kuo 'osi, a'u mai ki he ta'u ni, 'oku tuku atu p ka nautolu ko e tal kita. Pea 'oku fai e tukuaki'i ko eni ki he fefine p ko e tokotaha ko tal kita 'oku ne tokanga'i ko 'a e tafa'aki ki he puna e vakapuna 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ka u 'oatu p e me'a mo'oni ko eni ko e me'a ia na'e 'osi mahino 'e hoko ka na'e 'ikai ke tui e kautaha ko 'eni ki ai. Taimi ko na'e 'i Tonga ni ai e kautaha *Chatham*, na'e 'osi fakamahino 'e he kautaha *Chatham* ki he kautaha ko 'eni kapau 'e h mai te nau *corruption* p 'e 'i ai ha tokotaha he kautaha ko eni 'e *corrupt* 'Eiki Sea. Te'eki ai ke 'osi e konituleki ki M 'asi, tatau mai (*h fanga he fakatapu*) 'a e kautaha *Chatham* ia pea nau foki. Ko eni 'Eiki Sea 'oku lele mai he kautaha *Real Tonga* pea ko 'eni kuo fehu'ia he kakai 'o e fonua, kei mamafa 'aupito 'a e folau ki tokelau. Ta ko 'oku lava p 'o pa'anga 'e 99, 'oku mou me'a ki he taimi na'e lele ai e konifelenisi, folau atu, fonu atu. Foki mai, 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'e folau, pailate p . Nau fokotu'u mai leva 'e nautolu pa'anga 'e 99 'a e foki mai mei Vava'u 'Eiki Sea. Na'e a'u na'e 'ikai ke nau lava 'o *cater* e folau 'Eiki Sea, na'e a'u 'o, 'o nau *charter* e vaka ko eni *Air Fiji* 'Eiki Sea ke puna mai 'i Tonga ni, folau atu pea mo e kau pasese pea 'i he fetukutuku mai, to e fou p 'i he founga tatau. Hang kiate au Sea 'oku pa'anga 'e 3000 ki he fo'i, 'Amelika ki he fo'i folau 'e taha 'Eiki Sea, 'a e kole na'e fai 'e he *Real Tonga*.

Ko e me'a ko 'oku mau 'oatu ai Hou'eiki Minisit fakamolemole p na 'oku mau fakal loa he pongipongi ni, 'ikai ke to e 'i ai ha taimi ia p te mou mea'i te mau, 'e me'a atu ai e kau Fakafofonga 'o fakahoha'asi kimoutolu ki ho'omou ngaahi 'ofisi, sai ange hono 'oatu he taimi ni.

Mou kakato heni. Pea 'oku mahino mai ho'omou tali te mou tali tatau fe'unga pea mo e me'a 'e fanongo ki ai 'a e kakai 'o e fonua.

Fu'u lahi 'Eiki Sea e fe'ave'aki hala he fonua ni he ngaahi me'a ko eni, 'omi p Hou'eiki Pule'anga ha'amou tali fakalelei he 'oku me'a mai e kakai 'o e fonua, 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni 'Eiki Sea ke 'ai koe'uh ke t palasia kimoutolu. 'Oku fu'u fuoloa 'ene hokohoko atu 'a e palopalema ko eni kiate kimautolu 'i tokelau. Faka'amu p 'Eiki Minisit ki he *Civil Aviation*, me'a mai ko e h e me'a 'oku hoko ki he kautaha 'e taha? H e me'a 'oku 'ikai ke tali ai? 'I ai ha me'a fakafo'ituitui? Ko ena kuo 'osi 'omai he kautaha, ko e *package* ko nau fanongo 'oku 'omai he kautaha ko eni, 'e kau mo e puna *international*, pea kapau ko ia 'oku mahino kia tautolu ko e kautaha ko eni ko e kautaha 'e tokoni ki he kakai 'o e fonua. Taha e me'a na'a nau talamai ki he Fale ni 'e kau mo e kau vaivai he me'a ko eni ko e puna ta'etotongi 'Eiki Sea, p ko hono 'ai 'e taha 'e holoki 'a e puna ki he ni'ihiki ko 'oku toulekeleka 'Eiki Sea. Tau faka'amu tautolu ke 'i ai ha kakai peh ke nau tokoni ki he kakai 'o e fonua. 'Oku tau faka'amu tautolu ke 'i ai ha kautaha peh ke nau 'omi e lelei fakalukufua ki he fonua. M l p 'Eiki Sea ko e fie folau 'a e kakai ki tokelau, tu'unga koe'uh ko e Konifelenisi lahi 'a e Siasi U siliana Tau'at ina 'o Tonga. F f e ta'u fo'ou, teuteu ke tau folau ki Ha'apai, teuteu e k toanga ko ia, me'a n te tau a'u p ki he tu'unga pehe ni 'Eiki Sea? Ka ko e 'oatu p 'Eiki Sea he pongipongi ni ke fakatokanga'i ange e me'a 'e tolu 'oku mau toki fakatokanga'i mo e pou pou atu ki he Fakafofonga 'o e 16 koe'uh ko e palopalema 'oku hoko he fonua ni 'Eiki Sea. M l e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ...

<009>

Taimi: 1035–1040

Veivosa Taka: ... 'Eiki Sea, Fale Alea 'o Tonga. Fakatapu ki he Hou'eiki Minisit peh foki ki he kau Hou'eiki N pelé. Fakatapu ki he kau Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, 'oku fakam l atu e motu'a ni koe'uhi ko e ki'i faingam lie 'oku 'omai, fai atu ai ha ki'i fakahoha'a. Sea ko u pou pou atu ki he me'a 'oku hoha'a ai e Vava'u 16. Kae hang ko ia ko e me'a ko na'e me'a ki ai e Hou'eiki Fika l 'o Ha'apai, ko e ngaahi, kau eni he ngaahi fiema'u vivili 'a e k ingá ka 'oku ou 'oatu p ha ki'i konga ai ke me'a ki ai e Feitu'u na koe'uhi ko e ngaahi hoha'a 'a e ngaahi *remote island* 'oku nau tatau. He 'ikai ke to e kehekehe 'enau ngaahi fiema'ú. Pea ko ia ai Sea ko e hoha'a e ki'i finemotu'a mei..

Lord Tu'i' fitu: Sea, ki'i fakatonutonu atu e Fakafofongá.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Lord Tu'i' fitu: Ke faka'apa'apa'i e tu'utu'uni ho Fale ni ke ne ng ue'aki 'a e me'a. Ko e hoha'á ia 'oku ta'efe'unga ia ho Falé Sea. Ko ia p fakahoha'á Sea m l .

'Eiki Sea: M l .

Tokanga ki he to e fua 'a e kato 'uffi uta he vaka tahi

Veivosa Taka: Sea ko 'eku fakahoha' a atu ki he Feitu'u na ke me'a ka ko e fokoutua atu 'a e motu' a ni, te u fakahoha' a. Pea 'oku ou tui he 'ikai ke ta lava ke ta me'a tatau 'Eiki Sea. Sea ko e kongā 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'a e ki' i finemotu' a Fonoí, ko e 'omai ko 'enau ki' i kato 'uffi 'oku hili ia he me'a fua kilo 'i uafu. Pea 'oku hoha' á he 'oku fo'ou, 'oku 'i ai e me'a fo'ou 'oku 'asi. Pea 'ikai ngata p 'i he n molo ko 'enau fanga ki' i kato 'uffi, 'oku pa'anga 'e 10, ka 'oku 'alu eni ia 'o 25 hono l ko ki he kiló. Pea ko e 'uhinga ia 'a e hoha' a ko 'a e me'á 'o nau fehu' i mai p ko e h e me'a 'oku 'ikai ke tatau ai e ngaahi, 'a e ngaahi 'otu motú ke 'i ai ha me'afua 'i Nomuka, p me'afua 'i Ha'apai p ko Vava'u. Pea ko e tali 'a e motu' a ni na' a ne peh . 'Oku ou tui p ko 'ene 'asi p ha me'afua ko e pisinisi. Pea 'oku 'ikai ke pisinisi e uafu ko ia 'a Ha'apai, ko e 'uhinga ia he kapau 'e pisinisi e uafu 'o Ha'apai, 'e hili mo e me'afua ai, hili mo Nomuka. 'A ia ko e kongā ia na'e, ko u tui na'e ki' i hoha' a p 'a e fa' ko ení ko 'ene 'uhingá, fekau'aki pea mo e ngaahi mafasia 'oku nau a' usiá.

Kole Lulunga mo e 'Otu Mu'omu' a ke 'i ai ha'anau vaka makehe ke tokoni ki motu

Ko hono hokó 'Eiki Sea 'oku 'i ai e pou pou lahi ki he totongí pea mo e lave' i p 'e he motu' a ni Sea 'oku 'i ai p 'a e mo'oni he 'oku 'i ai e ngaahi fakamole ki he vaká ka 'oku 'i ai p ki' i hoha' a 'a e motu' a ni ia. 'I he lele mai ko eni mei mu' a e ngaahi vaká na'e 'i ai e ki' i motu' a mei Ha'apai na' a ne fakahoko e ngaahi fatongia ko ení, na'e tokoni p vaká ia ki he kakaí 'i he totongi fe'unga pea na'e kei ma'u p hono vaka 'o'ona 'oku kumi maí. Pea ko u tui ko e tu'unga p ia 'oku fai ai 'a e fakatangí, 'oku 'ikai ke hao 'a Ha'apai 'i he faingata' a ko ení. Ka ko u fakahoha' a atu p 'Eiki Sea, ko e tuku atu p ki ki he Potung ue ko ení ke 'oatu kotoa p ngaahi hoha' á ke nau toki lava 'o 'omai pea lava ke fakafiem lie. Ko 'Eua ko u lave' i 'e au Sea, 'oku, vaka eni ia 'e 2. Pea kapau 'e to e 'omai e vaka te tau fonu vaka. Ka ko u tui ko e me' a ia 'oku tonu ke fakakaukau ha fokotu' u atu ki he Pule'angá ke nau fakapapau' i he kuo hoha' a 'a Lulunga mo Mu'omu' a ke 'i ai nai ha vaka makehe ke ne hanga 'o tokoni ange ki he motu, ki he motu, ki he motu. Pea ko u tui 'oku 'i ai 'a e tui ko e kau eni he *issue* lahi ia ki he Vahefonua Ha'apai pea mo ha ngaahi me' a kehe p Sea te u toki fakahoko atu he'eku l pooti faka-Fale Aleá. M l 'aupito 'Eiki Sea e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele Fika l Vava'u.

Lord Tu'i' fitu: Tapu p mo e Feitu'u na Sea pea tau fakafeta' i p ki he 'Otua Mafimafi, fakalaum lie lelei e Feitu'u na peh ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga mo e Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki e Fale ni. 'Ikai ko ha ngafa si' i na'e fakahoko 'e he ki' i m l l si' i 'a e Fale ni. Kae taki e Feitu'u na 'o me' a ki Vava'u pea 'oku mau fiem lie ai 'a Vava'u kuo maama lelei 'a e ' me' a faka-Fale Alea kotoa p ho' o me' a ange pea mo e kau ng ue 'Ofisi e Fale Aleá 'o a' u ki he ' 'apiakó. 'Oku fakahoko atu e fakam l ki he Feitu'u na ko u tui p na'e peh 'a Tonga ni mo Ha'apai mo 'Eua. Ka 'oku lavengam lie ai 'a Vava'u pea to e tonu ange 'emau fakahoko homau fatongia ki he pa'anga 'A'ahi Faka-Fale Aleá....

<001>

Taimi: 1040-1045

Lord Tu'i' fitu: ... 'o h hoa tatau 'a e fakamatala pa'anga mai ki he 'Atitá kae peh ki he kau ng ue. Ko ia ko u fakam l ki he Feitu'u na fakafofonga'i atu p m tu'a mei Vava'u e fakahoha'a ni.

Ke mahu'inga'ia Pule'anga ke 'i ai ha 'u me'alele fakapule'anga 'i motu he hoko ngaahi ouau ai

Ko hono uá p Sea 'oku ou kole p au ki he Pule'anga ke to e fakatokanga'i ange ko 'ene 'unu' unu atu eni ke f tautaulaki 'a e ngaahi fatongia lalahi 'o e fonuá ni pea ko e kakai p 'e taha 'oku ng ue aí. Kuo lava 'a Vava'u pea ko e tala 'o Vava'u 'o e konifelenisi kuo 'osí mahalo ko e konifelenisi lahi taha eni pea 'oku melino pea 'oku t loto mon 'ia ai 'o e loto 'o e kakai ha fu'u taimi faingata'a pehé ni. Ka 'oku 'ikai ke tau lau Sea ka na'e faingam lie p 'a e me'a kotoa e tataki e, 'a e vahefonua Vava'u.

Ko 'eku tokanga p 'a'aku ki he ngaahi ouau mamafa pehé ní. 'E hoko 'a Ha'apai he ta'u fo'ou pea ko e fakatokanga p ki he Pule'anga ko u lave'i 'a e patiseti ko eni na'e toki 'osi na'e 'ikai ke fu'u fe'unga p loto lelei 'a Vava'u ki he pa'anga ng ue 'a e 'ofisi K vana 'o Vava'u. Ko e fu'u folau ko eni na'e fai ko ki he konifelenisi na'e 'ikai kakato 'a e ngaahi fatongia 'o, na'e fakahoko he 'e K vana mo 'ene 'ofisi ke fakafiem lie'i 'a e f fononga'aki mo e fetu'utaki ki Vava'u. Ko e fakatokanga p ki he Pule'anga ke vahevahe tatau 'a e ' tokoni 'o e me'alele mo e me'a e f fononga'aki ke si'i lave ai 'a e vahefonua motú hang ko Vava'u. Pea ko u fakam l heni ki he Minisit Mo'uí na'e toki lave ai 'a Vava'u ia 'i he ngaahi me'a'ofa p ia 'a e potung ué ko e tokoni ki he mo'ui 'a e kakai pea ko u fakam l ki he 'Eiki Minisit Mo'ui. Ka ko e ngaahi potung ue kehe hang ko e me'a atu 'a e kau Minisit 'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Vava'u 16 ko e heka p ha *four wheel* he 'Otumotu Anga'ofa kuo lava 'a e folau ia ki Vava'u. Pea ka faifaiange ko ha Minisit 'e valu 'e fononga ha'anau me'alele ki Vava'u hang ko e katoanga ko e fu'u pa'anga lahi 'a e Pule'anga.

Ko 'eku 'uhinga 'eku fokotu'u Sea ke fakatokanga'i lelei he 'e Pule'anga 'a e ngaahi me'a mahu'inga ko iá 'o faka'aonga'i ia he 'e *vire* 'o e patiseti ke mo'ui lelei 'a e ngaahi potung ue fakalotofonuá. Hang ko 'eku lave'i ki he Feitu'u na Sea na'a ke me'a koe ia he me'alele *rental*. 'Oku te'eki ke u mamata 'i m mani ha Sea 'o ha Fale Alea 'oku me'a ha me'alele *rental*. Ta'efe'unga ia! Mo e kau Minisit lahi 'ikai ke u lave'i 'e au. Ko u peh 'e au ko 'enau me'a ki he mat tahi ko ha ki'i me'alele t ko ko e kau Minisit ia 'oku me'a hifo he ngaahi *rental*. Sea 'oku mahu'inga 'a 'etau fakapapau'i 'a e fatongia mo e mahu'inga 'o e Pule'anga kae 'uma' 'a e Fale Alea tautaut fito ki he ngaahi fatongia 'o e ongo 'Eiki K vana he vahe, ko Ha'apai eni he ta'u fo'ou. Ko e *rental* 'e fiha 'e ng ue'aki he 'e Hou'eiki mo e ngaahi ngafa 'o e 'aho ko iá. 'Oku tonu ke fakatokanga'i he 'e Pule'anga he patiseti ke 'i ai ha ' me'alele 'a e ' potung ue 'i motu na'e mata' ' ia 'i he fononga ko eni Sea. Pea 'oku ou tuku p ki he t pile 'a e Pule'anga ke fakatokanga'i mo fakasi'isi'i e fakamole mo t naki ha pa'anga ng ue ki he 'ofisi K vana.

'Eiki Sea: Pule'anga, N pele fiema'u ha tokoni.

Lord Tu'i' fitu: Me'a mai koe ko u lava au m l . Ko ia p m l 'aupito.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko e ki'i tokoni p 'e me'a 'oku fa'a me'a ki ai 'oku 'ikai tokangaekina p ko e 'uhinga ko e patiseti. Ka 'oku makatu'unga 'a e 'omai ha'ate patiseti mei ha'ate palani ng ue. Ko e fonua ni Sea 'oku m siva ka 'oku fakame'apango'ia p ko e ki'i me'alele p ne ma'u 'i Vava'u 'o fai ai e ngaahi, 'oku 'ikai ke faingata'a ke 'oatu e ngaahi me'alele ko eni ko 'a kimoutolu 'o e kau N pele mo e kau Minisit 'o mou me'a atu mo ia ki Tonga ki Vava'u pea mou to e me'a mai mo ia. Ka ko u tui 'o hang kuo tukuhifo e tafa'aki.

'Eiki Sea: M 1 .

Veivosa Taka: M 1 Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Pa'anga.

Kole ke tuku ki he Komiti Pa'anga vakai'i ngaahi fokotu'utu'u ki he 'isiu vaka tahi

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e 'Eiki Tokoni Pal mia peh foki ki he Fakafofonga e N pelé kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit mo e Fakafofonga Kakai 'Eiki Sea. Tau fakafeta'i kotoa p 'oku tau to e kamata e 'aho e konga hono ua 'etau Fale Alea he pongipongi ni. Sea 'oku f ongo'aki he pongipongi ni 'i he, ko e le'o 'o e kafo pea mo e ongosia pea mei he ngaahi 'otu motu. Pea 'oku mo'oni e mo'oni 'Eiki Sea ko e ...

<002>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisit Pa'anga: poini ko eni 'oku 'omai he Fakafofonga 16 Vava'ú, pea peh pe ki Ha'apai. Kuo u ta'uta'utu pe Sea kuo u ongo'i kafo hoku lotó, he ko e 'uhingá ko e hikihiki ko eni 'a e kautaha vaka ko ení. Pea ko 'eku ongo'í 'a e fu'u faikehekehe ko 'a e founa 'oku nau ng ue'akí mo e founa ko 'oku ng ue'aki mo e founa ko 'oku ng ue'aki he 'Onemató. Ko e totongí 'Eiki Sea 'oku ou tui p 'oku 'ikai ke 'uhinga lelei ki he motu'a ni, pea neongo 'oku 'ikai ke 'i heni e 'Eiki Minisit ko eni e *Public Enterprise*, ke toki fai ha tali ki ai e kautahá 'Eiki Sea, ka 'oku ou pou pou'i lahi 'e au Sea ke tuku mai mu'a e fokotu'u ko ení ki he K miti Pa'angá ke nau fai ha ng ue ki ai pea 'omai mo ha fokotu'utu'u pau.

Ko e konga 'e tahá Sea, na'e ai e hoha'a ko e 'ave ko eni e vaká ki he *FISA*, kuo u fie fakamahino'i pe heni ko e Kautaha foki ko ení ko e Kautaha 'a e Pule'angá. P seti 'e 100 'a e Pule'angá. 'A ia ko e vaká ko e vaka pe mo ia 'a e Pule'angá pea 'oku 'ave pe ia ke nau fakalele 'a ia ko 'etau koloa pe eni 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha kautaha 'i tu'a eni ia pea mei he sino ko Pule'angá ke nau tau'at ina mei he tu'utu'uni 'e fakahoko 'e he Pule'angá.

Tui 'oku totonu ke 'inasi 'a Tokelau he ta'etotongi kau toulekeleka he folau vaka

Ko e konga ko eni ki he kau toulekeleká, fuoloa 'eku faka'amu ke ng ue'aki he kautaha ko ení. 'Ikai ko ha talaihangamai eni 'Eiki Sea ka ko e 'Otu Motu Anga'ofá ko e talu hono kamata mai he

Pule'angá 'a e penisoní 'i he ta'u 75 'a ia ko e ta'u 75 'oku 'ikai ke to e totongi 'a e tokotaha ia ko iá ia 'i he 'Otu Motu Anga'ofá 'i he 'ene fe'alu'akí. Pea 'oku tatau ai p ia pe ko ha motu'a mei Tonga Mama'o pe ko e Fatafata M faná pe ko e Ha'apai pe ko Tonga 'Eiki ni 'oku ne 'ahia 'a e Funga Fonua pe ko ha lele 'a e 'Onemató ki Tokelau, 'oku kei ta'etotongi p ia. Ko ia 'oku ou tui ko e fo'i ... 'a ia ko e *senior*... 'a ia ko e mon 'ia ia 'oku 'oange ma'a e kau toulekeleká pea 'oku out tui 'oku tonu ke tau faka'inasi pea mo Vava'u mo Ha'apai 'i ha ki'i fa'ahinga mon 'ia tatau peh he ko hotau vaka.

Tali kei fai ng ue Pule'anga ki ha fengaue'aki mo e Real Tonga he fefolau'aki

Ko e konga ko eni ki he vakapuná 'Eiki Sea, kole fakamolemole p ki he Fakafofonga he na'e 'osi tuku mai ke fai e ng ue ki ai pea 'oku lolotonga fakahoko e ng ue ki ai pea mo e kautahá. 'Oku ai pe fokotu'utu'u ng ue 'a e Pule'angá mo e faka'amu 'Eiki Sea, ko e 'uhinga ko e taha ko eni e kautaha vaká. Ko hotau vaka foki 'e 3 'oku 'oatu ki he kautaha ko ení, 'a ia ko e *MA60* pea mo e *Y12* 'e 2. 'A ia kuo 'osi kamata e ng ue ke fai ha p p talanoa pea mo e kautaha ko ení ke lava ke nau feng ue'aki pea mo e Pule'angá. Kapau te u fakat t p 'o p seti nai 'e 70 pe 80 e Pule'angá ia kae p seti 'e 20 e kautaha ia ko ení kae lava ke h atu e Pule'angá 'ona hoa ng ue ke fakalelei'i 'a e fokotu'utu'u ng ue 'a e kautaha vakapuná pea hiki hake mo e tu'unga malu 'o e fefolau'akí pea lava ke fai ha ngaahi alea 'i he fehokotaki pea mo tu'apule'anga ke lava ke tau *service* 'a tu'apule'anga hang ko Fisi, Ha'amoá, pea 'e malava pe ke fai ha alea mo Nu'usila foki. 'A ia ko e ngaahi me'a ia kuo fokotu'utu'u pea 'oku faka'amu e Pule'angá na'a lava ke fakahoko. Pea 'oku ou tui Sea, ka lava e ng ue ko ení 'o lele lelei pea toki holomui mai leva e Pule'angá ia kae tuku atu e *share* ki he kaká, ke nau fakatau. Ka 'oku ou kole fakamolemole atu p ki he tuai e ng ué, ka 'oku kei fai e ng ue ki ai 'a e kau ng ué, fel ve'i mo e feá, he ko e konga pe eni ia e aleapau mo e kautaha ko ení, ka 'i ai ha hiki 'a e feá 'a e kautaha vakapuná, tuku ke fai ha femahino'aki ki ai. M 1 'aupito 'Eiki Sea ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: M 1 .

S miu Vaipulu: Ki'i fakahoha'a atu Sea.

'Eiki Sea: Vava'u 15.

Fakamatala ki he ng ue he teuteu ke lele 'a e MV 'Otumotuanga'ofa

S miu Vaipulu: Tapu ki he Feitu'u na Sea, pea tapu ki he Hou'eiki Pule'angá. 'Eiki Sea te u 'uluaki kamata pe mei he 'Otu Anga'ofá. 'Eiki Sea na'e 'omai e vaka ko ení, ko e taimi ko kimu'a ke fokotu'u ai ko 'a e *FISA*, ko e motu'a ni 'i he'eku kei Minisit Laó ia mo N pele Nuku 'i he *MOI* pea peh foki kia Afu'alo. Na'a mau Poate ta'etotongi ke feinga'i ke lele 'a e vaká. Ko e founga ko na'e ng ue'akí 'Eiki Sea, ko e teu ko ke ...

<003>

Taimi: 1050-1055

S miu Kuita Vaipulu:...kamata ‘a e lele ‘a e vaká. Na’e fiema’u ‘e he ni’ihi ko eni na’a nau fokotu’utu’u ke nau fakalele ‘a e vaká, ‘a e 3 kilu. Ko e pa’anga ko eni na’a mau tali ke ‘oange kia nautolu 1 kilu, pea tu’utu’uni ke fai ‘aki ia ‘a e kamata, ‘oua ‘e to e fiema’u lah iange ai, koe’uhí ke fakapotopoto’i mo ng ue fakalelei ke t naki mo e seniti ta’u ‘e 30 fakatau mai ‘a e vaka fo’ou ke fetongi ‘a e vaka ko ení. Pea na’e tu’utu’uni ai ‘Eiki Sea, ke holoki k toa ‘a e feleti ko ‘o e uta ‘a e fua ‘o e ng ue ‘a e fonua mo e toutai mei Vava’u, Ha’apai, koe’uhí ke lava ‘o fetuku mai ki Tonga ni, ‘o fakam keti heni ‘enau ng ué. ‘Aho ni, kuo ‘i ai ‘a e Poate, ‘ikai lava ke fai ha tu’utu’uni, nau to e vahe lalahi. ‘Oku ‘ikai ke fai ha tu’utu’uni fua kotoa ‘e he kakai ‘o e fonuá.

Ko e me’a ia ko eni ‘e lava p ‘e he Pule’angá ‘o tu’utu’uni ke fakahoko. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a eni ke toe alea’i, ke tokoni’i ‘a e kakai ‘o e fonuá. Lolotonga ‘o e ‘A’ahi Faka-Fale Aleá ko eni ‘o e ta’u ni. Ko u tui fakapapau ‘Eiki Sea, feitu’u kotoa na’e ‘a’ahi, na’e l unga ‘a e kakai ‘o Vava’ú ‘i he fu’u mamafa pea ‘ikai ke ngata ai ‘i he’ene fu’u mamafa, fu’u fuoloa ‘a e folau mei Vava’u ki heni, mo eni ki Vava’u. ‘Ai ai ‘ene fu’u fuoloá mo e to e totongi ‘enau fanga ki’i kato ‘oku to’oto’o ki lotó. Na’e kau ‘a e kato ko ia ‘Eiki Sea, ‘i he *complimentary* ‘i he folau, he kuo pau ke ‘i ai hoto ki’i vala ke to’oto’o. Kuovpau ke ‘i ai hoto ki’i ‘oho ke to’oto’o. Ko e fua ‘a e kilo ‘e 15, ‘oku ‘uhinga ia ki he vakapuna ko e mamafa ‘o e uta ko ia ‘e makatu’unga ai ‘a e puna ‘a e vakapuna. Kuo ‘ai eni ia ke lele peh mo ‘etau vaka tahi. Ke nono’o ‘aki ‘a e kia ‘o e kakai (tapu mo Hou’eiki) ke mafasia. ‘Oku ‘ikai ke u tui ‘Eiki Sea, ‘oku totonu ke kei hoko atu ‘a e founga ko ia, pea ‘e lava p ia ‘e he Pule’angá, he ko ‘ene Kautaha pea mo hono kakai ke tu’utu’uni ke ‘ai fakalelei ‘a e me’á.

Ko e taha. Ko e taimi ko na’e ‘ai ai ‘a e Lao ko ‘a e Poate Taulanga. Na’e ‘i ai ‘a e kupu ia ai na’e ‘ai ai ke fua ko ‘i Uafu. Koe’uhí ki he totongi Uafu ko ‘a e Uafú, pea na’e fai hono alea’i ‘i he ‘aho ko ia ‘o peh mei he Minisit Lao ‘o e ‘aho ko ia. Ko e totongi ko ia ‘e fai p ia ‘i he folau ki mulí, he ‘ikai ke ‘ai ia ‘i he fakalotofonua. Ko e taha ia ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘Eiki Sea, na’e kole ai ki he Pule’anga Siapaní, ke langa ‘a F ua ke mavahe mai ki ai ‘a e vaka fakalotofonua, ke ma’ama’a ki he kakai ‘o e fonuá. Ko eni kuo ‘omai, ka kuo faai hake ‘a e totongi ia ‘a e vaká ke fe’auhi p ia mo e Vakapuná. Ko hono tauhí ‘o e Uafú, ko e anga ‘a e alea na’e fai ‘i hona alea’i ‘e fai ia ‘e he Poate Taulanga. Ka ko e *regulator* ‘e fai ia ‘e he Malini, ‘a ia ‘oku tonu ke kau mai ia ki ai.

Fokotu’u ke to’o Pule’anga \$11.50 he tikite folau

‘Eiki Sea, ko e me’a ko ia na’e lave ki ai ‘a e vakapuna. Ko u tui au ‘Eiki Sea, ko ‘etau lave holo ki he teuteu ‘o e ngaahi ng ue ko . Tau kamata ‘aki ha me’a ‘e taha. Fokotu’u atu atu to’o ‘e he Pule’angá ‘a e pa’anga ‘e 11 seniti ‘e 50, he ‘oku tala ia.....

<004>

Taimi: 1055-1100

S miuVaipulu : ... ko e totongi ‘a e me’á. He ‘oku lolotonga totongi p ‘e he kautaha vakapuná ‘a e *landing fees* ‘i he mala’e vakapuna kotoa. Ko ‘ene to’o e 11.50, holo hifo, to e to’o e 11.50, he na’e ‘osi kau p ia kimu’a. ‘A ia ko e totongi ke to’ó, ‘Eiki Sea, ke to’o ‘e he Pule’angá, ko e pa’anga ‘e 23. Ko ‘ene to’o ia mei he fea k toa ‘a e ‘ vahefonuá, ‘e ma’ama’a

'a e feá, 'Eiki Sea, he koe'uhí he 'oku lolotonga totongi p 'e he kautaha vakapuná ia 'enau t 'uta ki he mala'e vakapuna kotoa p , totongi mo 'ene *parking* mo e me'a ko iá, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai totonu ke kei hilifaki ia ki he uma 'o e kakaí. Ko e me'a ia te tau lava 'o faí. 'Oku 'ikai ko e toutou fakataha, 'Eiki Sea, te ne lava. Kuo 'i ai e ' me'a te tau lava 'o ng ue leva ki ai, pea tokoni'i 'e he kakai e fonuá. ke lava 'o fakahoko. Ka 'e hanu, hanu. hanu ai p , pea 'e l loa ai p hotau taimí 'i he Fale ni, ko e alea'i, ko e fiema'u 'a e kakaí. Kuo h 'a e Pule'anga 'o e Kakai? 'Oku ongosia e kakaí, pea no'osia 'i he ngaahi fakalakalaka 'o e fonua ni, 'Eiki Sea. Fiema'u ke fai e ng ue ki ai, pea 'e lava p ia ke fai, 'o kapau 'e loto ki ai.

'Oku fakam l au ki he l unga ko eni 'oku 'ohaké. Ka 'oku k toa k toa e ' me'a ko ení, 'oku ou tui, Eiki Sea, 'oku 'i he l pootí p . Pea hang ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga N pele 'o Ha'apaí, ka tau ka nofo hifo ke 'ai vaka kotoa, 'e 'i ai e 'aho 'e mate k toa, 'oku 'ikai lava 'o fetuku 'a e kakaí. Ko e me'a na'e tali ai 'e Siaina ke 'omai 'a e vakapuná, ke kei puke p 'e he Pule'angá. Nofo p 'a e Pule'angá 'i hono fatongia ko e *regulator*, kae kei puna p . Ko 'ene mate p e kautaha 'oku ne fakalelé, puna p e vaká ia, 'oua 'e tu'u e fetu'utakí. To e feinga'i ha kautaha fo'ou. Ka 'oku faai atu eni e ' ng ue ia, 'Eiki Sea, ke tau faingata'a'ia ange kotoa p 'a e fonuá, 'i he me'a ko 'oku hokó.

Toe faingata'a ange ng ue ki ha kautaha vakapuna 'e taha

Ko ia 'oku ou kole atu, Sea, ko e me'a ia 'oku tonu ke faí, ko 'etau ng ue, 'oku 'ikai ko hono fakamatala p heni ke ongo atu, 'oku fai e ng ue ki ai. Ko e me'a ko ki he vakapuná, 'Eiki Sea. Lolotonga ko 'etau 'a'ahí, kuo fakahoko ange kiate au 'i Vava'u, 'oku ha'u e PASO, pea 'oku fiema'u ke hake 'o vakai 'a e 'ofisí. 'Eiki Sea, na'e vakai. 'Osi fai k toa e sivi ko iá. 'Osi maau p 'a e 'ofisí ia. Ko e me'a ko na'e fakahoko maí. Toe e m hina 'e 9. 'Eiki Sea, ko e toe 2 miliona kehe eni. Kaikehe, ko e me'a ko na'a ku fokotu'u ki aí, 'oku 'i ai e founa foki, 'a e taha, ko e founa ko ia, ko e ng ue'aki 'a e *foreign air operator certificate*, 'o 'omai e vakapuna 'o lele ke na fe'auhi mo e kautaha ko ení. Lolotonga e m hina 'e 12 'oku ne ng ue'aki ai 'a e founa ko iá, fai ai e kole ko 'o e fo'i m hina 9 ko ení, t loto p ia he fo'i m hina e 12, Sea, kae kehe ke lava 'o tokoni'i 'a e kakai 'o e fonuá.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, kole p mu'a ke tokoni mai p mu'a he me'a ko eni 'oku lolotonga me'a mai ki aí. 'Oku ou tui he 'ikai ke ne lava 'e ia 'o me'a mai 'aki.

'Eiki Sea : Me'a mai.

Lord Nuku : Ko 'eku tokoni atú, 'oku ou lave'i ko e Feitu'u na 'oku feinga kautaha vakapuná. Ka ko 'eku fehu'i atú. Ko e h e me'a 'oku 'ikai ke lava aí, ke 2 ai e kautaha? 'Oku ou 'ilo p he 'ikai te ke lava 'ekoe 'o me'a mai 'aki, ka ko 'eku fehu'i atú, kuo fuoloa ta'u ho'o feinga, pea 'oku ke me'a mai ki ai, kuo fuoloa ho'o afeafe holo kae fai mo ke pat hangatonu mai, ke ha'u 'etau vakapuna ko iá. M l Sea.

S miuVaipulu : 'Eiki Sea, ko hono mo'oní, ko e taimi p ko 'oku 'ave ai ha ngaahi ng ue ko 'a e motu'a ni, ke fokotu'utu'u ha ng ue fakalakalaka ke fai. 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa, 'oku 'eke mai pe 'oku ou kau ai? Ko e tali atú. Ko u tali atu. 'Oua, 'oua na'a ku kau, 'oua na'a faka'asi ai hoku hingoá. Ko e fehu'i hokó, pe 'oku kau ai e Feitu'u na? Ko e talí. 'Oua, 'oua

na'a 'asi ai 'a Tu'ivakan . Pea ko e fehu'i hono faka'osí, pe 'oku kau ai 'a *Clive Edwards*? Ko e talí, 'Eiki Sea, 'ikai, 'oku 'ikai ke kau. Ko e anga ia 'a e founga ng ue 'oku tau ng ue'aki 'i he ngaahi 'aho ni. M l 'Eiki Sea e ma'u taimi.

Lord Tu'ilakepa : Sea.

'Eiki Sea : Hou'eiki, mou ki'i me'a hifo ange ki lalo. 'Oku tuku atu p foki 'a e faingam lie, he 'oku ou tui 'oku mahu'inga 'aupito e ngaahi me'a ko ení, he ko e 'uhingá, 'oku fekau'aki mo e kakai e fonuá. Ka 'oku ou tuku atu p ki he Pule'angá, mahalo ko e me'a ke mou ng ue ki ai, he 'oku 'ikai ke tau fiema'u ke liliu 'etau 'Otu Anga'ofá, ke 'Otu Angata'e'ofa. He ko 'etau ng ue ma'a hotau kakaí. Ko e h p , 'oku ou tui ko e me'a kotoa p 'oku 'i he lotó. Kapau 'oku loto lelei p kinautolu 'oku fai e tu'utu'uní, 'oku ou tui 'oku lava lelei p . Ka ko e me'a kotoa p , 'oku tonu ke tau ng ue fakataha, he koe'uhí, ko 'etau ng ué, ko 'etau ng ue ma'a hotau fonuá, mo e kakai hotau fonuá. Ka tau m l l ai.

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1120-1125

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (*Lord Tu'ivakan*).

'Eiki Sea : Fakafofonga Niua, me'a mai.

Tokanga ki he malu & hao kau pasese he taimi tau vaka ki he ongo Niua

Fe'ao Vakat : Tapu p mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he 'Eiki Tokoni Pal miá mo e Hou'eiki M mipa 'o e Kapineti. Fakatapu ki he Hou'eiki M mipa 'o e Hou'eiki N pele, tapu foki ki he Hou'eiki M mipa 'o e kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea, ko e fokoutua hake p 'a e motu'a ni, ko e kau p he fie lave atu ko ki he ngaahi *issue* ko eni he vaka tahi. Sea 'e 'ikai ke u to e lave au ki he ngaahi ' tafa'aki kehekehe hang ko e totongi 'o e utá mo e p sesé mo e 'u me'a peh 'oku 'osi lave'i p ia 'e he Hou'eiki M mipa tokolahi. 'Eiki Sea, ko e *issue* p eni ia ki he tautefito ki Niuatoputapu ki he 'Otuanga'ofa Sea. 'Oku 'ikai foki ke lava he taimi ni, ke to e h 'a e 'Otuanga'ofá ki taulanga, tokua 'oku matanu 'a e taulangá talu 'a e hake ko ia 'a e peau. Ka 'oku 'osi p ko ia 'a e hake 'a e peau Sea na'e kei lava p 'a e vaká 'o h ki taulanga. 'Oku ma'u p 'a e fakah ko e tu'utu'uni p pea mei he Poate, 'uhingá na'a hoko ha fakatamaki, kae 'ikai ke... kae uesia 'a e tafa'aki fakamalu'i 'a e vaka. Pea 'oku 'i ai p 'a e fakakaukau Sea, he fuatautau ko ia 'a e malu'i 'a e vaká pea mo e mo'ui 'a e kakai. 'I he taimi tatau Sea 'oku ou fakam l lahi ki he Poate ko 'a e Poate Taulangá, kae 'uma' 'a e *CEO*. Na'e folau ko eni ko he Faka'ali'ali Ngoué, na'e lava ange ai 'a e kau 'ofisa, hono fai 'a e savea ko ia ki he taulanga 'o Niuatoputapu. Pea nau lava atu ai p ki Niuafou 'o fakahoko mo fakakakato 'a e ...

<008>

Taimi: 1125-1130

Fe'ao Vakati : ... savea ki he taulanga ko 'o Niuatoputapu. 'E, 'Eiki Sea 'oku 'i ai p foki e ngaahi vaka 'oku lava 'o 'alu ki motu pea fakam l lahi ki he kautaha ko eni ko 'a e 'Onemato, s vesi lelei 'oku nau fa'a fakahoko ki motu ka na'e fai e sio Sea ki he taimi ko 'oku 'ikai ke, ki'i houhou ai ko 'a e folau ko ki he ongo motu mama'o, ki'i ngaungaue kehe, makehe ange e tahi 'i he Ongoniu 'i he toenga ko 'o Tongatapu ni, tukukehe p e vaha'a 'o Tongatapu ni pea mo 'Eua. Pea 'oku fai ko 'a e sio ko eni ko ki he *safety* p ko e malu ko 'a e kau pasese, 'e Sea 'oku 'ikai ke ngalo he motu'a ni kae 'uma' 'a e k inga na'e 'i ai e vaka ko e *Ashika* pea na'e 'i ai e vaka ko e Tokomea. Pea 'i he vaka ko e Tokomea na'e si'i lahi ai 'a e mole 'a e k inga ko eni 'i Niuatoputapu, ka ko e fakaheheheka ko na'e 'i ai e folau 'e taha 'a e motu'a ni mahalo p he Sune, mau foki mai ko 'i Sune mau fakaheheheka ko eni ne si'i t ai e ki'i finemotu'a 'e taha ki tahi pea 'oku 'ikai ko ha toki pasese ia kuo t ki tahi. Pea 'oku mau fakafeta'i p Sea na'e, ko e me'a na'e hoko 'aho pea lava p 'o fakahaofi hake p 'a e tokotaha ko 'eni 'o toki fakaheka lelei hake p ki he vaka ka 'oku, ko hono mo'oni Sea 'oku lava p 'o mamata tonu Sea 'oku 'ikai ke malu 'a e fakaheheheka ko eni 'o e kau pasese tukukehe ange 'a e ngaahi uta ia he'ene lepa ko mei tu'a, he 'oku ngaungaue p e tahi 'i he taimi kotoa. Ka 'oku, 'oku ou tui 'oku fai 'a e feng ue'aki ko eni pea mo e Poate Taulanga na'a lava ke fai ha ng ue ki he taulanga ko eni 'o Niuatoputapu kae lava e vaka 'o h ki loto. 'Ikai ke ngata ai Sea ko e taulanga ko eni foki 'o Niuafou 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea ko 'ene ki'i ngaue p 'e faingata'a ke fai ha fakahifo 'i Niuafou pea, p , taimi lahi ko 'a e folau ko eni 'a e vaka, 'a e 'Otu Anga'ofa, 'oku 'ikai ke to e loko 'alu 'o t 'uta ki uafu, tukukehe p 'oku 'i ai ha ngaahi me'alele pea ko 'ene 'osi p e fakahifo e ngaahi ' me'alele pea foki ki tu'a. Pea ko u tui Sea 'oku, ko e mahalo ko e ngaahi 'uhinga ma'olunga p ia fekau'aki pea mo e *safety* ko 'o e vaka pea mo e malu e vaka ko e 'uhinga ko e ngaahi tafa'aki fakamalu'i. Pea ko e fakahifo ko 'a e vaka, 'a e ngaahi uta ko 'a Niuafou 'Eiki Sea, kongalahi 'o e ngaahi, kau ng ue faka-Pule'anga pea mo e k inga 'oku nau k toa ki uafu. Pea ko e fakahifo 'o e ngaahi uta ko eni, laku p ki uafu toki, 'a ia ko e k inga p 'oku nau tali e ngaahi uta mei uafu pea toki fai hono takitaha mai 'o to'o 'ene, 'ene uta. Pea ko u fakam l p 'e Sea 'oku kei lelei e lotu he k inga 'oku 'ikai ke fa'a mole e uta ia, neongo hono 'ohake kehekehe e ngaahi uta ka 'oku malu p pea ma'u p e ngaahi uta. Pea 'oku lahi p pea mo e ngaahi *issue* kehe ka mahalo 'e toki 'ohake p 'i he'emaui L pooti faka-Fale Alea pea mo toki fai ha sio na'a lava ke fai ha sio mo ha fakataha mo e kautaha fekau'aki pea mo e ngaahi *issue* ko eni. Pea ko e hoha'a p 'a e motu'a ni Sea 'e taha p ko e *safety* ko 'o e kau pasese 'i he fakaheheheka ko eni ko 'o e kau pasese 'i tu'a tatau p 'i Niuatoputapu pea peh foki ki Niuafou Sea. Ko e, mo e faka'amu p 'e to e ma'u ha, ha founa 'e to e malu ange ai he 'oku mahalo ko e me'a fakamuimui 'oku tau faka'amu ke 'oua hoko Sea ke mole ha mo'ui 'i he ngaahi me'a ko eni ko 'oku hoko ko eni tautefito ki he fakaheheheka e kau pasese 'i tu'a Sea. M l Sea.

'Eiki Sea: M l Fakafofonga ko e, ko u tui ko e ngaahi me'a lahi foki 'i he ngaahi me'a 'oku fai ki ai e feme'a'aki 'e toki 'ohake ia 'i he ngaahi fakamatata, ngaahi l pooti 'a e 'a'ahi ka 'oku ou tui 'i he taimi tatau p 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku fiema'u fakavavevave, fie ma'u vivili 'o hang p ko eni kuo 'ohake fekau'aki pea mo e, 'o e *fare* ko eni ko totongi e vakapuna, ko e vaka. Pea ko e ngaahi me'a ia 'oku fiema'u ke mahalo ke fai ha ng ue fakavavevave ki ai, ka 'oku to e 'i ai ha ngaahi me'a kehe ia 'oku ou tui 'e toki 'omai ho'omou ngaahi l pooti ke fai ha feme'a'aki ki ai 'a e Fale. 12, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke tokanga ki ai? Me'a mai.

Ke kau Pule'anga hono fakaa'u tokoni fakalalaka ki he ngaahi komiunit

Vili Hingano: M l Sea. Kole p ke u fakatapu ki he 'Otua Mafimafi, fakakoloa 'oku tau a'usia laum lie lelei ai e Feitu'u na Sea ki he pongipongi fakakoloa ko eni. Tapu atu ki he 'Eiki Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti, Hou'eiki 'o e Fonua kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea ko e t naki atu p eni ia Sea ki he me'a ko eni 'oku ...

<009>

Taimi: 1130-1135

Vili Hingano: .. 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki 'a e Hou'eiki fekau'aki pea mo e *issue* ko ia 'o e, hotau vaká. Ka ko e 'uluaki p Sea ko u, 'oku ou fie fakam l p ki he Kautaha FISA koe'uhi ko e fatongia ko eni kuo nau fuesia mai. Kuo taha p foki e vaká he taimi ni Sea. Pea ko e kanongat maki 'o e folau tahí 'oku si'i fuesia 'e he'etau Kautaha FISA ko eni. Pea ko e pongipongi ni, 'oku nofo taha e tokanga 'a e Hou'eiki M mipá ki he *issue* ko iá, ka ko u fie 'ave p ha fakam l kiate kinautolu koe'uhi ko e ng ue lahi 'a 'enau tokanga'i 'a e fefononga'aki 'i he tahí pea mo hono malu'i 'a e mo'ui pea mo e ngaahi uta ko ia 'a e kakaí. 'I he uike kuo'osí Sea nau lele atu 'o tali e ki'i uta pea mei, na'e 'omai he vaká, 'a 'eku fakatokanga'i 'a e tokanga makehe 'a e ng ue 'a e kautaha ni ki hono fakapapau'i 'oku malu 'a e uta 'a e kakaí ke 'oua na'a 'i ai ha palopalema 'e hoko p 'e 'i ai ha uta 'e mole 'o hang ko e ngaahi palopalema 'oku fa'a hoko atu kimu'á. Ka 'oku 'oatu p 'eku fakam l ki he CEO kae 'uma' e kau ng ue hono k toa koe'uhi ko e ng ue lahi 'oku nau fakahokó.

'Eiki Sea ko e tafa'aki eni ia 'e taha 'oku sio atu ai e motu'a ni ko e 'uhingá ko e tafa'aki ia ki he kakai 'o e fonuá, fakafo'ituitui. Ko e ki'i tafa'aki ia ko eni 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni, 'oku ou sio ki he'etau *community development* p ko e langa fakalakalaka fakakoló. 'Oku 'i ai 'a e ng ue 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Falé Sea 'oku nau fa'a lava 'o ma'u 'a e tokoni mei hotau ngaahi fonua kaung 'apí p ko hotau ngaahi hoa ng ue mei mulí, ma'u e fanga ki'i me'a'ofa. Pea ko e 'omai ko me'a'ofa ko iá, 'oku totonu ke 'i ai e 'inasi 'o e Pule'angá ke tokoni ki hono 'oatu e me'a'ofa ko iá ke a'u ki he kolo 'oku 'ave ki ai e langa fakalakalaka ko iá. Sea te u 'oatu e ki'i fakat t ko eni. Na'e 'oatu e ki'i uta 'a e k inga pea mei he Vai ko Tokomeá, k inga Lof angá 'i he uike kuo'osí. 'A ia ko 'enau *project* ko eni Sea, na'e totongi fe'unga mo e 10,500. 'A ia ko e fika ko na'e 'omai ko eni, ko u fakame'apango'ia p Sea ka na'e lolotonga folau atu e motu'a ni 'i ho'o fai tu'utu'uni mai ki he motu'a ni. Ka ko e me'a ko na'e 'omai ki he motu'a ni, 'a e ongo'i mafasia 'a e ki'i k miti ko eni 'oku nau hanga 'o tokanga'i e ki'i fo'i *project* ko eni ki he k inga Lofangá 'a e fu'u mamafa ko ia 'a e totongi ko ia na'e 'oangé. Ka ko e hang ko 'eku lave 'anenaf Sea ko e ng ue lahi 'oku fai 'e he kautaha ko eni. 'A ia 'oku nau hanga 'omai e fo'i p seti 'e 50, 'e ta'etotongi 'a e p seti 'e 50 pea totongi p p seti 'e 50 'i he fa'ahinga founa ko eni hono fakaa'u 'a e ngaahi tokoni peh ní ki he ngaahi 'Otu Motu 'o Tokelaú. Sea ko e me'a ko 'oku mahino ki he motu'a ni, ko hono fika'i ko ia ko fo'i p seti 'e 50, ko e me'a ko 'oku, te u lava p 'o hala heni Sea, pea 'oku 'i ai 'eku *appointment* he 'osi 5 mei he 12 pea mo e CEO ko ia e kautahá, sai p te ma toki fakatonutonu ai. Ka ko e anga ko eni 'eku fakakaukau ko hono fika'i ko eni 'e he kautahá 'a e fo'i p seti 'e 50, tau peh kapau ko e utá, hang ko e fo'i 10,500 ko 'a Lofangá, fika'i p ia ke 'alu 'o 'ova ko e 'uhingá ke tuku hifo e fo'i p seti 'e 50 'o ma'u e fo'i totongi totonú. 'Eiki Sea, ko e me'a ia ko 'oku ou tokanga atu ki aí. Ko e 'uhingá ke ng ue ai p Pule'angá, 'omai fakataha e tali ko iá pea fakalelei'i mo e fo'i founa ko iá Sea ke fakapapau'i 'a e uta fakataautahá pea mo e uta ko eni ki he ngaahi langa fakalakalaká, 'oku *apply* e 'inasi e Pule'angá ke a'u lelei 'a

e tokoni ko ia 'oku si'i lele atu e ngaahi tu'unga m tu'a ko eni ho Falé 'o feinga'i Sea ko e 'uhingá ke a'u ki he ngaahi fonuá ke faka'ofa'ofa ai e fonuá pea langa fakalalakaka ai, faka'ikon mika faka-*infrastructure* mo e h p , fakas siale mo fakalaum lie. Ko e me'a ia ko 'oku fai ki ai e fakahoha'a 'a e motu'a ni Sea. He ko e me'a ko 'oku mahino kiate aú, ko e fo'i lea ko e s vesi, ko e tokoni. Pea ko e taimi ko 'oku fai mai ai e tokoní, 'oku kei mafasia p . Ko e taimi ko 'oku h mai ko pisinisí, ko e fakatupu pa'anga. Pea ko e fakatupu pa'anga ko iá 'oku ne hanga 'o t palasia e tokoní. Pea ko e 'ene t palasia ko tokoní pea 'oku fehu'ia leva ko f 'a e fatongia 'o e Pule'angá ki hono kakaí. Ko e fatongia 'o e Pule'angá ko hono fakapapau'i 'oku 'ave ki'i uta 'a e k inga ke a'u ki Tokelau, malu pea hao 'a e fefolau'akí 'i tahi pea fakapapau'i 'oku tokam lie me'a k toa. Ko e me'a ia ko 'oku faka'amu ko ki ai e motu'a ni Sea 'i he fakahoha'a ko eni 'oku t naki atu ki he ngaahi fakahoha'a kotoa p kuo fakahoko 'i ho Falé 'i he pongipongi ni ke fakapapau'i 'oku kau 'a e ng ue 'a e FISA ki he polokalama *development* 'o e ngaahi *community*

<001>

Taimi: 1135-1140

Vili Hingano: ... ke fakapapau'i e ' nasi 'o e Pule'angá 'oku pau pea tonu hono *apply* ka 'oku 'ai ia 'o fika'i ko e p seti 'e 50 fika'i e p seti 'e 50. Na'e me'a mai 'a e Minisit Pa'anga pea mo e Hou'eiki N pele ko eni 'oku ng ue fakataha pea mo e motu'a ni ki Ha'apai 12 'a ia ko e Sea ia 'o e K miti Fakalalakaka ko 'i Ha'apai fakah mai ha tohi 'a e K miti Fakalalakaka 'o Ha'apai he 'oku totonu ke ta'etotongi 'a e uta 'o e ngaahi *community development* ko ki Tokelau. Ko e me'a ia ko kuo fakahoko mai mei he Pule'anga. Pea ko e kolé ia Sea kapau 'e a'u ki he tu'unga ko iá ko u tui ko e toki tonu ia h 'a e ' nasi ko ia 'a e Pule'angá ki he ng ue 'oku tau fakahoko pea mo e ng ue 'oku fai he 'e tu'unga m tu'a ko eni ko hono feinga'i ke langa 'a e fonuá ni 'i he ngaahi founa kehekehe 'oku mau ng ue'aki.

Sea ko e taimi 'e taha foki ia 'emau kole ko ki hotau ngaahi hoa ng ue 'oku fa'a fehu'i mai 'e Siaina mo Siapani mo Nu'usila mo, ko f *share* ko 'a e Pule'anga. Pea ko e me'a ko 'oku ma talaange ko e *share* 'a e Pule'anga ko e f letí ko ia 'o e utá ko ki, pea ko e me'a ia 'oku fai atu 'a e fakahoha'a Sea 'i he tu'unga ko ení. M hino p kiate au 'oku 'i ai 'a e fiema'u ke kei 'oatu p ha ki'i s niti ko e 'uhinga ko 'etau ng ue. 'Oku 'ikai ke 'uhinga eni ia ko 'etau f ng ue'aki fakataha he 'ikai ke mafasia ai ha taha. 'E lava e *project* 'o tokoni atu 'e lava e Pule'anga 'o tokoni mai pea 'e lele 'i matangi 'etau ng ue Sea 'a ia ko e me'a ia 'oku fai ko ki ai, ka ko e taimi ko 'oku fai ai ko 'a e ngaahi kole ko ki he ngaahi, ke 'ave e ngaahi uta fakalalakaka ki Tokelau ko e me'a eni 'oku 'omai ko he kautaha vaká fakatokanga'i he motu'a ni Sea.

'A ia 'oku totongi he 'e *rate* ko 'a e 'Otuanga'ofa pea 'ave leva e utá ia 'i he Niuvakaí. 'A ia 'oku totonu ke *rate* kehekehe 'a e 'Otuanga'ofa pea mo e Niuv kai. Pea ko e taimi ko 'oku totongi ia h pea 'ave ia h pea ko e me'a 'e hoko 'e folau 'aho 'e tolu 'aho e f 'a e vaka ko pea toki a'u ki he feitu'u ko 'oku fai ko ki ai 'a e taumu'a 'o e folau. He 'ikai ke ngata aí, kapau leva 'e fonu 'a e utá ia 'e *delay* hono 'e to e ki'i t loi atu hono 'ave 'a e utá ko ki Tokelau 'o a'u p ia 'o a'u ki he m hina 'e taha 'a hono tuku e ki'i 'a e ki'i uta ko ia p ko e langa fakalalakaka ko ia ki Tokelau hono tuku 'i uafu 'o a'u ki he m hina 'e taha p to e si'isi'i ange ai pea toki 'ave ki Tokelau. 'A ia ko e me'a ko 'oku fai ko ki ai e kolé ke f ng ue'aki fakataha

p mu'a 'etau Poate pea mo e *FISA* pea mo e, kitautolu hono k toa ke lava 'o feau 'a e ngaahi fiema'u ko ení. Pea ko u tui hang ko e ngaahi me'a ko kuo 'osi 'oatu ko e kanoloto 'o e ngaahi hoha'a ko eni ki he f folau'aki ki tahí 'oku 'i he ngaahi l pooti faka-Fale Aleá ia Sea. Ka ko u fakam l atu fakam l atu koe'uhíá ko e faingam lie 'oku 'omai m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'aupito Fakafofonga. Ko u tui mahalo ko 'ene tau fe'unga kae 'uhí kae hoko atu 'etau ng ue. Pea ko u tui ko e ngaahi me'a ko ena 'oku fai ai e f me'a'aki ko e me'a p te mou toki fakalelei 'emoutolu pea mo e Pule'angá. Pea 'i he taimi tatau p ko e taimi 'oku ke fetu'utaki ai ki he potung ue ko eni p ko e Poate ko eni 'oku tonu p ke 'ai ke m hino ho'omou ngaahi fiema'u. Koe'uhí mahalo na'a ke peh atu p ko e 'ave uta nautolu pea tuku ia kae uta ia ha me'a kehe. Kae kehe 'oku, tuku mu'a ka tau hoko atu ki he'etau fika f . Kalake ko u fiema'u p ke ...

Lord Nuku: Fakahoha'a atu Sea.

'Eiki Sea: P 'i me'a mai.

Kole ki ha tokoni fakavavevave ki he vai 'a 'Eua

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea fakatapu atu foki ki he 'Eiki Tokoni Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit peh ki he kau Fakafofonga Kakaí mo e Hou'eiki N pele. 'Eiki Sea ko e ki'i fakahoha'a ko 'a e motu'a ni na'a mau lele mai mo iá ki he me'a atu 'a e 'Eiki Minisit Pa'anga ki he vahefonua 'Eua 'o fekau'aki pea mo e 'a'ahi. Ka ko u lave'i p ko e me'a na'a ke me'a ki ai 'e 'omai 'i he l pooti. Ka ko e me'a ko 'oku fai ki ai e tokanga Sea ko u tui ko e me'a ko ení 'oku ki'i fakavavevave ke 'uhí ke fai p ha tokangaekina he 'e Pule'anga he ko e me'a fekau'aki mo e me'a e ngaahi Poate.

'Eiki Sea ko e 'uluaki ko e vai ko 'a 'Eua. Ko e 'uluaki ko e vai ko 'a 'Euá na'e fa'a 'uli p ia 'i he taimi 'oku t ai 'a e 'uhá. Lolotonga ko 'emau 'i ai fakahoko mai he 'e kaingá 'oku 'ikai ke to e tali ui tali ia ke 'uha pea toki 'uli. Ka ko e 'uhingá ko e kole p ia ki he, neongo p 'oku 'ikai ke 'i heni 'a e Minisit ko ia ke me'a'á ke 'uhí ke vakai'i angé p ko e 'uli ko iá 'oku kei ng ue'aki p foki ia he 'e kakai kei totongi p he 'e kakai ia 'a e vai 'i he taimi ko iá. Ka ko e 'uhinga p ke fai ha tokanga ange p ko e h 'a e 'uhinga 'i he'eku, 'uhí he ko e me'a ko eni 'oku fie ma'u fakavavevave ia Sea he 'oku ng ue'aki p he 'e kakai ia 'a e vai ko iá. Pea ko hono 'uluaki foki 'oku 'ikai foki ke hang 'a e vai 'a 'Eua ia ko e vai ko 'a Tonga ni ko Nuku'alofa p . Ko 'Eua foki ia 'oku 'ai p ia pea mei Ha'atu'a ki 'Ohonua ko e vai p ia 'e taha. 'A ia ko 'ene 'uli p 'oku 'uli k toa. Ka ko e me'a p ko u kole p ki he 'Eiki Tokoni Pal mia ke 'uhí ke vakai'i ange p pe ko e h e 'uhinga kuo m liu ai ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Lord Nuku: ...'a e anga ko 'o e peh 'a e ma'u'anga vai Sea. Ko e me'a 'uluakí ia.

Tokanga ki he maumau'i e kolo he ngue 'a e vai

Ko e me'a ko hono uá 'Eiki Sea ko e Kolo ko eni ko 'Ohonua. Ko e kolo ko eni 'oku fiu feinga'i he kakaí ke fai e langá 'Eiki Sea, ka 'oku hanga 'e he vaí ia 'o maumau'i e koló 'i he taimi kotoa p . 'Uhinga ia pea mei he halá. 'I ai mo e ngaahi fale ia kuo 'osi, ai e fale kuo 'osi holo. Ai e fale 'oku lolotonga faka'eu'eu atu Sea, h fanga he fakatapú. Kapau ko e ... ko e fu'u to'u 'uha ko eni 'e maliu mei he faka'eu'eú 'o fo'ohifo e falé ia. Pea ko e 'uhinga p e kole atu 'Eiki Minisit , 'Eiki Tokoni Pal miá, koe'uhí foki ko e Feitu'u na 'oku 'i he ngaahi maumau fakaenatulá. Ke vakai'i ang na'a 'oku ai ha fo'i polokalama 'e lava fai ai ha tokoni ki 'Ohonua. He ko e 'uhingá ko hono tu'unga ko he 'aho ni ia ko e halá ia mo e me'á 'oku tanu pe ia 'e he Potung ué ka ko hono tanu ko he vaí 'oku 'ikai pe ke tu'u ia. Pea 'oku 'uhinga peh e fakahoha'a atu ko he taimi ni Sea, kuo u tui au ia 'oku 'ikai tonu ke l pooti e me'a ia ko eni, ke l pooti e me'a ia ko eni ke l pooti mai he 'A'ahi Faka-Fale Aleá. Kuo u tui au kuo taimi ia ke fakahoko ia ki he Pule'angá 'oku kau eni ia he ngaahi fakatamaki fakatu'upak . He koe'uhí ko 'ene ta'aki ko eni he'e vaí ka hokohoko atu p 'uhá, ko e ta'aki ko iá 'oku 'ikai foki 'alu ia he halá, 'oku fou ia he 'u 'apí. He 'ikai ke lava e kakaí ia 'o fe'auhi mo natula. Ka koe'uhí ko hono makatu'ungá ko e ngaahi ta'u lahi na'e fai ki ai 'a e tokanga ko 'a e ngaahi me'a ko eni 'Eiki Sea, ko e tali ko mei he Pule'angá 'e langa, 'e 'ai ha fakatafe. Mei he ta'u 'e 10 tupu ko kuo 'osí 'o a'u mai ki he 'aho ni ko e tali tataú p 'e ngaahi ha fakatafe. Pea koe'uhí ko 'ene tu'u ko he taimi ni ko e maumau ko ko 'oku hokó ia 'e 'alu pe ia ke lahi ange. Pea ko e 'uhinga ia Sea, k taki fakamolemole pe 'Eiki Tokoni Pal miá koe'uhí ko e Feitu'u na foki 'oku ai e ngaahi tokoni ko iá koe'uhí ke ki'i fakakaukau'i atu 'a 'Ohonua na'a lava ke fokotu'utu'u ha ki'i fo'i polokalama na'a ala fai ha tokoni fakavavevave. Ka ko e 'uhinga pe ia hono 'ohaké Sea ke 'uhí ke 'oua 'e to e 'oatu ia he l pooti kae 'uhí ke kole ki he Pule'angá na'a ai ha tokoni ki he ngaahi fakatamaki fakaenatulá, he ngaahi me'a ko eni he *Climate Change* mo e 'u me'a ko iá, na'a ala ke tokoni ki he vai ko 'a 'Euá pea mo e kolo ko eni ko 'Ohonua ka 'oku ou tui 'oku uestia kotoa p , ka ko 'Ohonua ko e lahi taha ia e maumau ko 'a e vaí 'i he vahe fonuá Sea. Ko e ki'i me'a pe ia na'e fai atu ai e fakahoha'á, ko e ki'i fakatamaki fakavavevave. M l Sea.

'Eiki Sea: M l . Ka koe'uhí kuo u tui pe mahalo tuku pe ia ki he Pule'angá he 'oku mahino p 'oku ai 'a e fiema'u vivili ka na'e mahino pe foki he kuohilí na'e peh pe, na'e taimi pe 'oku 'uho'uha mo me'a 'oku ki'i kele mo me'a. Ka koe'uhí kapau 'oku ai me'a ko ena 'oku hokó na'a 'oku ai ha ng ue 'oku fai ki ai 'oku 'ikai tonu ke fai ki ai, pe ko ha ... pe ko e feliuliuaki pe 'a e 'eá, mahalo 'oku ki'i lahilahi e ngaahi 'uhá mo e me'á. Kai kehe 'oku fiema'u 'aupito koe'uhí pe ko e mo'ui 'a e kakaí, ke nau mo'ui lelei pea 'oku nau inu 'e nautolu e vai ko eni.

Ai ha fehu'i Ha'apai?

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea Fale Aleá kae 'uma' e Hou'eiki e Fale ni. Sea ko e ki'i me'a fakavavevave eni ia ko e fakatamaki, na'e 'omi pe 'i he hoha'a 'i he 'a'ahí ka 'oku loto pe motu'a ni ke tuku atu p . Ko e ki'i motu ko Fonoi pea na'e t fea, pea na'e fiema'u ia ke 'i ai 'enau fanga ki'i fale iikí 'e 15 pea ... ko e palopalemá Sea, ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e kolé 'i he ngaahi fakatamaki fakanatulá pea na'a mau lele ke fai e ng ué pea mau fetukuaki pea mo e kau ma'u mafaí pea 'oku to e 'ohake p he me'á ko eni 'oku fu'u fiema'u fakavavevave 'i he mo'ui lelei 'a k ingá. Ko e ki'i fale p ia 'e 15, pea 'oku ou tui ko e ki'i fiema'u vivili pe ia Sea ke tuku atu he kuo u tui ko 'eku l pooti 'aku mahalo na'a toki ha'u ia he m hina katu'ú ka 'oku taimi eni

ke fakahoko atu e ... 'oku fai pe ki'i fet 'aki, loto e Potung ue Mo'uí ki he me'a ko , pea loto e k ingá ki he me'a ko ka kuo fai eni hono fakataha'i 'o nau loto taha pea ko e me'a ia 'oku tuku atu ki he Pule'angá, 'Eiki Minisit Fakatamaki Fakanatulá ke ai ha ki'i sio. Ko e ki'i mahu'inga p ia Sea 'oku si'isi'i, ko e mahu'inga 'e tahá ia 'oku pa'anga pe ia 'e 1,500 ki he ki'i fale pea 'oku ou tui ko e ki'i kongá pe ia 'oku 'atú Sea, m l e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: Ko e h e fekau'aki ...

<003>

Taimi: 1145-1150

'Eiki Sea: ...'Eiki Minisit Mo'ui mo e me'a ko eni.

Veivosa Taka: M l 'Eiki Sea. Tapu p pea mo e Feitu'u na. Ko e tu'unga mo'uilelei 'a e kainga 'i he ki'i motu ko eni, pea ko u tui ko e kongá ia 'oku kaukaua 'a e kolé, he 'oku kau ai mo e Minisit Mo'ui. M l Sea.

'Eiki Sea: Ka na'e to e ki'i mahino ange ...Sai p tuku p mu'a ki taumu'a ke fakatokanga'i ange p 'a e me'a ko eni. Sai p ko e ki'i fale p 'e 15. Ko ia ko ?

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole p ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: 'I he me'a ko 'oku 'ohake...Ko u tu'u p au 'o fakamolemole ki he Feitu'u na pea ko u h fanga he fakatapu. Mahalo 'oku toe p 'eku taimi nounou. 'Oku ou kole atu au mu'a ke tali mai mu'a 'e he Pule'angá 'a e 'u me'a ko eni 'oku 'oatu 'e he kau m mipá, p ko e h 'a e tu'unga 'oku 'i ai. Hang ko e me'a ko mei 'Eua. Pal palema fuoloa fekau'aki mo e Vaí. Ko e me'a ko ena 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga ko . Kaikehe Sea, ko e tu'utu'uni ko ena 'a e Feitu'u na ke tuku p ...Hou'eiki Pule'anga, mou me'a mai angé he 'oku....

'Eiki Sea: Ko e faka'amu p koe'uhí ke nau me'a atu ki Kapineti 'o fai ha feme'aki ki ai, ke mahino. Ko u tui ko e tu'u ko ena 'e.....

Lord Tu'ilakepa: 'Ai mai he taimi ni, 'i he 'etau fakataha ke femahino'aki 'a e Fale ni.

'Eiki Sea: Sai p koe'uhí ke tuku atu ki 'apongipongi.

Lord Tu'ilakepa: Kapau te nau toe me'a mai mo ha me'a kehe ia, to e loto mamahi ai 'a e kau m mipa, pea mo e kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea: Me'a mai Tokoni Pal mia.

'Eiki Tokoni Pal mia: Fakatapu atu ki he 'Eiki Sea, pea mo e Hou'eiki M mipa. Sai ke tuku mai ai leva ke fai ha ng ue ki ai 'Eiki Sea. Taumai te mau 'ilo 'emautolu he taimi ni p ko e ha 'a e me'a 'oku 'uli'uli peh ai 'a e vaí, pe ko e h 'a e me'a 'oku hoko 'i he matavai p ko e me'a 'i he 'uhá. Ko ia 'oku fakapotopoto p hono tuku mai ke fai ha sio ki ai pea toki fakahoko mai.

'Eiki Sea: 'A ia ko e tuku atu p ki he Pulelulu p Tu'apulelulu koe'uhi ke fai ha'o me'a mai ki ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: Kuo tau fo'i he fo'i nota ko ia 'i he Fale ni, ko e tuku mai. Kuo 'osi taimi ke mou mea'i 'a e mingimingi'i me'a kotoa p (h fanga he fakatapu) 'i he fonua ni, 'o a'u ki he vai mo'uilelei 'o e kakai 'o e fonua. Ko 'anenai ko u fanongo 'i he Leti 'oku 'i ai 'a e polokalama 'oku teuteu ke tuku mai 'e he 'Eiki Kovana pea mo e 'Eiki Pal miá fekau'aki pea mo e langa fale 'i Ha'apai. Na'a ko e me'a ia 'oku me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga Ha'apai. Fu'u fuoloa 'a e me'a ko eni 'oku hoko 'i Ha'apai, tautautefito ki he mo'uilelei 'Eiki Sea.

Ko e me'a ko eni 'oku hoko ki 'Eua, 'oku 'ikai tonu ke tau 'amanaki 'e a'u ki ha tu'unga 'e hang ko e mahaki taifoti he taimi ni, ko u fanongo ai kuo a'u ange ki 'Isileli (h fanga he fakatapu) 'Eiki Sea. Kuo ofi hake ki Kolomotu'a p ko Sopu 'Eiki Sea.

'Oku 'i ai p 'a e faka'amu Hou'eiki Pule'anga fakamolemole p kia kimoutolu ko e taimi p eni kuo 'osi tonu p ke mea'i lelei 'e he Feitu'u na Tokoni Pal mia. Me'a kotoa 'i he fonua ni, ko 'ene me'a hake p ha m mipa 'oku ke me'a mai ko e me'a ko eni 'e lava. Ko e fo'i nota ko eni ke tuku mai 'Eiki Sea, kuo faka'au p ke motu'a ho Falé pea kuo tau tu'u....

Sea, ko e me'a eni 'e taha ka u ki'i lave ko u ki'i lave fekau'aki pea mo e S poti. 'Ikai foki ke ngofua ke tau lea he kuo 'osi tali 'etautolu 'i he Fale ni, mo e Hou'eiki Pule'anga 'i he Fale ni, he 'ikai to e fai 'a e S poti 'i he fonua ni. Ko e pal palema ia na'e totonu ke to'o 'e he Pule'anga 'a e ngafa fatongia ko e S poti. Pea 'e lava leva 'e he kakai 'o e fonua 'o cater 'a e me'a kotoa.

'Eiki Sea, 'oku ou 'oatu 'a e ki'i ongoongo m lie mo'oni eni ko 'eku ma'u pea mei Fisi. Ko e 'akapulu ko eni 'i he tau 'a e *Crusader* 'a ia na'e 'omi ko ki Fisi. Na'e totongi 'e Fisi 'a e pa'anga 'e 2miliona kae 'omai 'a e tau ko eni 'o fai ai. Mou me'a ki he loto lahi ko eni 'a *Bainimarama* 'o ne fai 'a e fo'i fakakaukau ko eni, 'e 'i ai 'a e fo'i fakatupu pa'anga ai.

Sea, mahalo kapau te u talaatu 'e au na'a ku ofi ki he tokotaha ko eni 'o talanoa mahalo he 'ikai ke mou tui kimoutolu ki ai 'Eiki Sea. Ka na'e uike 'e taha meimei uike 'e ua 'Eiki Sea, 'eku fokoutua 'i Fisi pea u sio 'i he ngaahi lelei 'oku ma'u 'e Fisi. Pea u 'eke'eke kia kinautolu ki he ki'i m tu'a Fisi p ai. Ko e ha me'a na'e hokó? Talamai ko e tupu faka'ikonomika na'e ma'u 'i Fisi ko e 19 miliona, 'i he fo'i 'akapulu p na'e 'omai 'o fai 'i ai ko e pa'anga 'e 2miliona na'a nau totongi fakamole 'e Fisi. Ko e fehu'i 'oku nau 'omai. Ko e h 'a e me'a na'e 'ikai ke mou fai ai 'a e S poti? Ko e h na'e 'ikai to'o ai 'e he 'Eiki Pal mia 'a e *risk* ko ia, koe'uhi kae lava 'o fakatupu pa'anga 'a e kakai kotoa 'i he fonua. Faka'amu mai 'a Fisi ia ke fakahoko 'a e S poti 'ia nautolu 'i Fisi...

<004>

Taimi: 1150-1155

Lord Tu'ilakepa : ... 'Eiki Sea, 'oku fakamamahi tahá, koe'uhí ko 'ete lave'I meimei ko e matamata mai ko e ' me'a 'oku fai 'e Tonga ni, ko 'etau fakatatau ki Fisi. Langa paaka ko , 'ikai

ke to e 'i ai ha'ane kehekehe mei *Suva Park*, 'Eiki Sea. Ko e fu'u langa ko 'oku fekau'aki mo e mala'e t pulú, 'oku taku ko e ng ue lelei, kae 'ofa mai, Hou'eiki, 'o 'ai ange ke 'oua 'e sove'i pehe'i 'a e pa'anga 'a e fonuá, 'o hang ko ia 'oku lolotonga fakahoko he taimi ni. Vahevahe, kuo 'ave e fu'u pa'anga e 58 miliona. Fakamolemole p 'oku 'ikai ke me'a heni e 'Eiki Pal mia, 'oku totonu ke 'i Fale ni, ko e Pal mia e fonua ni. 'Ave e 58 miliona ki ai. 44 miliona, ko 'ene silini ng ue fakalalakaka, 'Eiki Sea. Folau atu e kau fuhú, 'ikai ke 'i ai ha s niti 'e taha 'e 'ave 'o tokoni ki ai, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku totonu ke hoha'a e Fale ni, ki he fa'ahinga fakavalevale peh 'oku hoko he fonua ni, 'Eiki Sea. Me'apango, he ko 'etau Tohi Tu'utu'uni 'oku ta'ofi, ka 'oku 'i ai ha me'a kuo tau 'osi p loti ki ai, 'Eiki Sea, 'ai mu'a ke tau feme'a'aki ki ai, he 'oku fakamamahi ange 'a e ngaahi 'uuni me'a ko eni 'oku hoko he fonuá. Kapau te tau tuku noa'i, 'e hilifaki eni ki he uma, ki he uma, 'Eiki Sea. H e me'a kuo tau tukuaki'i ai e Pule'anga 'aneafi? 'Ai hake p e me'a kuo tau tukuaki'i e Pule'anga 'aneafi. H e me'a kuo fehu'i mai ai 'o fekau'aki mo ha ni'ihi 'oku nau kumi ha kautaha vakapuna, kau ai e ngaahi sino 'a e Feitu'u na, pea mo e sino, tapu ange pea mo e Fakafofonga 15, mo ha ni'ihi 'i he fonua ni, ki ha lelei e fonuá, pea mahino mai 'oku 'i ai e langalanga ' , mo e taaufehi'a. 'E 'ikai langa e fonua ko eni 'i he fa'ahinga Pule'anga taaufehi'a, 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Fekatau'aki : Sea, kole atu p mu'a ke fakatonutonu ki he 'Eiki N pele.

'Eiki Sea : Me'a mai.

'Eiki Minisit Polisi & Fekatau'aki : Ki'i fakatonutonu atu p . Ko e ' 'otu fika ko eni kuo lau maí, ko e 58 miliona, 'oku 'ai ki he mala'e t pulú. Kole atu p ke ki'i fakatonutonu atu ia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fika peh , tapu pea mo e Hou'eiki e Falé. Ka 'oku sai, faka'ofa'ofa p 'a e tipeití, ka ko e ng ue'aki e ngaahi fika.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonu atú. 'Eiki Minisit , 'oku 'ikai ko ha'aku lave 'aku koe'uhí ko e mala'e t pulú. 58 miliona, 'ave ki he Potung ue *MIA*, 'oku 'i ai e 'Eiki Pal miá. Ko e me'a ko na'e 'omai ki he Fale ni, hono liliu ki he Sipotí, ko e langa fakalalakaka ma'a e Sipotí. 'Oku ongo'i 'e he M mipá, tatau p 'a e Kau Fakafofonga e Kakaí, mo e Kau Fakafofonga N pelé, 'oku 'i ai e uesia he fonua ni, 'Eiki Sea. Mou me'a ki he ki'i fakat t na'a ku 'omai mei Fisi, ki he me'a na'e ng ue'aki 'e Painimalama, 'Eiki Sea, h fanga he fakatapú, 'Eiki Sea, ko e me'a mo'oni ia. Na'e 'osi mea'i p 'e he Pal mia ko iá, 'e malava p 'e Fisi 'o 'omi e, totongi e 2 miliona.

'Eiki Minisit Pa'anga : Fakatonutonu atu, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai, 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga : M 1 , 'Eiki Sea, ki'i fakatonutonu p 'a e 'Eiki N pelé. Ko e silini ko ki he langa fakalalakaka ko 'a e Sipotí, ko e pa'anga e 28.5 miliona. Konga ai 'oku 'i he Potungae 'a e *MIA*, pea ko e konga lahi ai 'oku 'i he Potung ue Pa'angá, Sea. Pea ko hono uá, 'Eiki Sea, 'a e fakatonutónú, ko e lea mamafa ko 'oku ng ue'aki 'e he Fakafofongá. Ko hono

'Eiki Sea : Me'a ki lalo, 'Eiki N pele.

‘Eiki Minisit Pa’anga : Hono haveki mo fakamoleki fakavalevale. ‘Oku ou kole atu, ‘Eiki Sea, ke ki’i fakapotopoto p e lea ‘oku ng ue’aki. ‘Oku ‘ikai ke fakamole fakavalevale, pe haveki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’angá. Ko e fakahoko’aki p ‘a e ngaahi ng ue na’e ‘osi tali ‘e he Falé, pea tali ‘e he Pule’angá.

‘Eiki Sea : M 1 .

Lord Tu’ilakepa : ‘Eiki Sea. ‘oku ou kole fakamolemole atu p , kapau ‘oku ke fakatokanga’i ‘e he Feitu’u na ‘a e lea ‘oku ou ng ue’aki, fakamolemole atu ki he Feitu’u na. Mahalo p ‘oku hala, ka ‘oku ou m fana p , ‘Eiki Sea, ‘i he sio ki hono ng ue pehe’i’aki e pa’angá, ‘Eiki Sea. Mahalo ‘e peh p ko e haveki, pe ko e ng ue’aki, pe ko e ng ue hala, ka ‘oku ng ue’aki, ‘Eiki Sea e pa’anga ko eni ki he ngaahi founa kehekehe. ‘Eiki Minisit , ko e Feitu’una na’e totonu ke ke tu’u fefeka, ke feinga’i ke teke ‘a e langa faka’ikon mika ko iá. Ka ‘oku ‘ave hala’i ‘e he fonua ni ‘o peh ko e tanu paaka ko e me’a lelei, fakamolemole, ‘a e tanu mala’e ...

<006>

Taimi: 1155-1200

Lord Tu’ilakepa: ...Mala’e t pulu, sai p ‘a e paaka ia kuo ‘osi ko e mala’et pulu ‘Eiki Sea ‘oku tau tokanga ki ai, ko e h e tokolahi e ni’ihi mala’e t pulu mahalo ko e Feitu’u na p pea mo e ni’ihi e Hou’eiki Minisit ‘oku t pulu, k ‘oku mou mea’i kapau ‘e to e *maintenance* ‘a e mala’et pulu ko eni ha taimi ‘oku a’u ki he 1 miliona ‘o kapau ‘e fiema’u ke fakalelei’i ‘a e mala’e t pulu ko eni. Ko e h e tokolahi e *population* he fonua ni te nau ng ue’aki e me’a ko eni ‘Eiki Sea, ‘oku ma’ama’a ange ‘a Hawaii pea ‘oku fie folau mai ‘a Siapani p ko Siaina ke mala’e t pulu ‘i *Hawaii* koe’uh ko ‘ene ma’ama’a ‘Eiki Sea, pea ke lava ha’anau me’a ‘o fakatau he lahi ko ‘a e me’a ko e takimamata ‘i *Hawaii*.

Ko Tonga ‘oku te’eki ai ke tau a’u tautolu ki he fa’ahinga tu’unga ko ia ‘Eiki Sea, pea ko e me’a ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ou ‘ohake ‘i he ‘aho ni, tau tokangaekina ange mu’a ‘a e tukuha e kakai e fonua ni ‘Eiki Sea. Na’a ku faka’amu p au Minisit Pa’anga te ke fakafefeka mai ke fai ‘a e sipoti he fonua ni, neongo ‘oku ‘ikai tali ‘o hang ko ia ‘Eiki Sea kuo tau s tu’a mei ai, k ‘oku ou ‘omai ‘a e fanga ki’i fakat t ‘Eiki Sea ke tau fakatokanga’i mu’a ‘oku te’eki ke ‘i ai ha fa’ahinga langa fakalalaka he sipoti te tau to e sio ki ai, ko e Kominiueli na’a tau toko fiha toko f p toko nima p ‘a e folau ki ai ‘Eiki Sea. Ko e mahino mai ia ‘oku ‘ikai ng ue lelei’aki ‘a e pa’anga na’e vahe’i he Fale ni ke ‘ave ke ng ue’aki e fakalalaka e sipoti. Ko ‘ene mahino mai ia ‘oku ‘ikai to e pou pou e kakai ki he me’a ko eni ‘oku hoko he fonua ni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oku teuteu fai ‘etau fili ‘i he ta’u fo’ou, pea ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku totonu Hou’eiki Minisit ke faifaiange ‘oku ‘i ai na ni’ihi te ne *campaign*’aki e fa’ahinga pa’anga ko eni ‘Eiki Sea. Me’a na’e me’a mai’aki he ‘Eiki Pal mia ‘oku te’eki ke *campaign* tu’o taha’aki ia ha tanu hala he Fale ni ‘Eiki Sea ko e ‘ ng ue ko eni ko e me’a ia te ne fakalotoa e kakai mo e fefine ‘i he fonua ni tu’unga ‘i he fili he ta’u fo’ou ‘Eiki Sea. Kuo ‘oange ‘a e fakamatala kiate au ‘Eiki Sea, uike kuo ‘osi ko u ‘eku toki foki mai ia mei Vava’u kuo tanu ki ‘Umus ko e h e me’a ‘oku ‘ai ‘o tanu fakangalingali’i ai ‘a ‘Umus

‘Eiki Minisit Pa’anga: Fakatonutonu ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatonutonu

‘Eiki Minisit Pa’anga: Ko ‘eku fakatonutonu atu ki he faka’uhinga ko eni ‘oku fai ‘e he Hou’eiki N pele, ko e tanu ko eni e hala ko hono ngaahi ko ‘o e falemahaki, ko hono langa ko ako, ko e ngaahi tefito’i fatongia p ia ‘o e Pule’anga ke fakahoko pea ‘oku palani p ia ke fakahoko ko e fili ia ko e me’a kehe, me’a kehe ia ko e me’a ia ‘a e kakai, k ko e fatongia totonu p eni ia ‘o ha Pule’anga, Pule’anga ko eni p ko ha to e Pule’anga ke fai e ng ue ko eni ma’a e kakai e fonua.

‘Eiki Sea: Faka’osi mai ‘Eiki N pele

Lord Tu’ilakepa: Ko e malanga ia na’e totonu ke toki fai he ‘Eiki Minisit Pa’anga. Ko e ako lolotonga movetevete e ako he taimi ni ‘Eiki Sea lolotonga movetevete e ako ‘Eiki Sea he taimi ni, ko e Potung ue Mo’ui ‘Eiki Sea na’e ‘osi fokotu’utu’u p ‘ me’a ko eni ki mu’a.

‘Eiki Minisit Ako: Sea, Sea k taki ‘oku ‘ikai ke movetevete e ako ia

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Minisit

‘Eiki Minisit Ako: Lolotonga lele e ako ‘alu he ‘at , ‘ikai ke movetevete ia.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ‘i ai e fu’u tohi faka’ilo ‘oku ‘osi ‘omai ki he Feitu’u na ‘e he ni’ihi poto he fonua ni ‘o fekau’aki pea mo e ako ‘ikai ke talitali p ‘a e Feitu’u na, ko e mahino mai ia ‘oku movete e ako he fonua ni ‘Eiki Sea, ko e a’u mai ko ki falemahaki ‘Eiki Sea, ko e me’a maheni p ia mo e me’a pau ke fai p ia, na’e totonu ke fetongi ‘a e ‘ ato ko eni ‘esipesitosi Vava’u malava ‘o fakahoko he ko e ngafa fatongia ia e Pule’anga.

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: To e ki’i fakatonutonu ki he N pele ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Me’a mai fakatonutonu

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: Ko e ki’i fakatonutonu p ki ai ko e tohi kole ‘oku kehekehe p mo e tohi faka’ilo, ko e me’a p ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi kole mai fai mai ki he me’a fel ve’i mo e ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Faka’osi mai ‘Eiki N pele

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ou kole atu Hou’eiki Minisit ko e lahi ange ko ho’omou tali ko e lahi ange ia ho’omou ngalivale h fanga he fakatapu, mou me’a kae ‘oatu ‘a e me’a mo’oni he ‘oku hoko he fonua ni, pea mo hono ng ue’aki ‘a e ngaahi fu’u pa’anga lahi faufaua peh ‘i he Patiseti e fonua ni, ko e me’a ni te mou me’a p Hou’eiki, kau Fakafofonga ‘a moutolu ‘oku mou pou pou ki he Pule’anga ko eni pea ‘ikai ke mou me’a hake ‘o me’a ki he me’a totonu, ko e me’a ni te mou

me'a p Hou'eiki N pele 'amoutolu 'oku pou pou ki he Pule'anga kae 'ikai ke mou tokoni mai ki he motu'a ni me'a totonu 'oku hoko ki he fonua ni.

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu Sea

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai

Veivosa Taka: Tapu mo e Fale Sea ko 'eku fakatonutonu ko 'ene fo'i lea ko e lahi ange ho'omou me'a mai ko e lahi ange ia ho'omou ngalivale, ko e me'a ia 'oku ou fakatonutonu Sea 'oku lahi ange 'a e ngalivale ia 'a e Hou'eiki ko eni 'oku me'a mai 'i he ngalivale ko eni 'oku fakahoko, hang ko e lea ko 'a e kauleka, ngalivale ena kae sai m l Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou fakam l atu au ki he 'Eiki Minisit ko eni, ko e Sea K miti Kakato ia e Fale ni, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na Sea, 'ai ha fo'i folau ke folau e Sea K miti Kakato ni kae 'ata'at e Fale ni ki ha tipeiti lelei he 'oku tau m m sia he Fale ni 'i he fa'ahinga fakamaau 'oku 'ikai ke sai he Fale ni 'Eiki Sea ng ue 'a e Sea K miti Kakato ko eni.

'Eiki Sea: Ko ia m l

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku 'ai mo'oni atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Sea: Ko ia

Lord Tu'ilakepa: 'Ofa mai Hou'eiki N pele mo e kau Fakafofonga tau tokoni ki he Pule'anga he 'oku k taki'i ngata'a 'aupito 'aupito 'enau me'a 'oku fai 'i he fonua ni.

'Eiki Sea: Hou'eiki tau me'a atu 'o ma'u ha tokoni ho'at m l .

(Na'e ki'i break heni 'a e Fale)

<007>

Taimi: 1400-1405 Efiafi

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea : ngaahi Fakamatala Fakata'u ko eni. Tapu p mo e Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapinetí, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fale Alea. Hou'eiki, tau hoko atu p ki he 'etau fika 4. Kole p ki he Kalaké, ke lau mai 'a e Fakamatala Fakata'u ko eni. 'Osi ko iá, pea kapau 'e tukupifo 'e ha fa'ahinga, pea tukupifo p ki he K miti Kakato. M l . Kalake...

Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue 'Atita 'a e Pule'anga.

Kalake T pile : Tapu mo e 'Eiki Sea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki M mipa Kakato 'o e Fale kae 'oatu 'a e ngaahi tohi 'oku fakah mai 'aki 'a e ' Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue 'a e Pule'anga.

Ki he 'Eiki Sea,
Fale Alea.

'Oku ou faka'apa'apa, ke u fakah atu heni 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ki he ta'u fakapa'anga na'e ngata 'i he 'aho 30 'o Sune, 2016 'o fakatatau ki he kupu 24 'o e Lao ki he 'Atita 'a e Pule'anga 2007 mo hono ngaahi fakatonutonu.

Sefita Tangi
'Atita Seniale.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e L pooti 'a e 'Ofisi 'Atita' pea k taki 'o hiki ho nima.

'Aisake Eke : 'Eiki Sea, tapu mo e 'Eiki Sea, pea peh ...

'Eiki Sea : Fakafofonga Fika 5.

Kole tukuhifo L pooti fakata'u 'Atita ki he K miti Kakato

'Aisake Eke : 'Io m l . Tapu ki he 'Eiki Sea, peh ki he Hou'eiki Fale Alea. 'Oku ou kole atu ke tukuhifo mu'a ki he K miti Kakato. M l .

'Eiki Sea : M l . Hoko atu p .

Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e Potung ue MEIDECC.

Kalake T pile : Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e Potung ue MEIDECC.

Lord Tu'ivakan
Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea
NUKU'ALOFA

'Eiki Sea

Fakatatau ki he kupu 51 kupu si'i (5) 'o e Konisit toné, 'oku ou langilangi'ia ke fakahoko atu 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue 'o e Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokangaekina 'a e Fakatamaki Fakaenatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'o e 'Ea, mo e Fetu'utaki (MEIDECC) ki he ta'u 2016

Faka'apa'apa atu
Siaosi Sovaleni
Tokoni Pal mia & Minisit 'o e MEIDECC

Kole tukuhifo Fakamatala fakata'u Potung ue Polisi ki he K miti Kakato

'Eiki Sea : Hou'eiki, 'oku tukuhifo ki lalo? Kole 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu ke tukuhifo. Hoko atu p Kalake. Potung ue Polisi Tonga.

Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi Tongá,

Kalake Tepile. Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi Tongá, ki he ta'u fakapa'anga 2015/2016 ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2016.

'Eiki Sea

Fakatatau ki he kupu 51 kupu si'i (5) 'o e Konisit tone 'o Tongá, 'oku ou fakah atu 'a 'eku fakamatala pule'i mo e ng ue 'a e Polisi Tongá, ki he ta'u fakapa'anga 2015/2016 'o ngata ki he 'Aho 30 'o Sune 2016.

P hiva Tu'i'onetoa

Minisit Polisi/ Pil sone/ T mate Afi mo e Me'a Fakafokif

'Aho 20 'Okatopa 2016.

'Eiki Sea : Hou'eiki ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Polisi..

Lord Tu'ilakepa : Sea, kole atu mu'a ki he Feitu'u na, ke tukuhifo mu'a. Kole atu p Sea kapau 'e lava lau p mu'a, pea 'oku 'oatu p 'a e mafai ki he Feitu'u na ke ke tukuhifo. He na'e toki tufa ange p 'a e me'a ko ení, na'a ku toki ma'u p 'e au 'Eiki Sea 'i he *weekend* p . 'Ikai ke 'i ai ha fu'u taimi lelei. Kapau 'oku ou peh au ki he ki'i tokotaha p 'a e M mipá, f f 'a e toenga kotoa 'o e Hou'eiki 'o e Fale ni 'Eiki Sea. 'Oku kei lahi 'a e ngaahi me'a ia ke fai e feme'a'aki ki ai he *Annual Report* Sea.

'Eiki Sea : Ko ia, fu'u faingofua p kae 'ai p . Kapau p 'e tuku p ke lau 'e he Kalaké ke 'osi, pea toki tukuhifo ai p , pea ko e ngaahi me'a ko ia 'oku mou fie paasi p , pea toki paasi p mei he K miti Kakató, kae toki 'ohake p ke tali.

Lord Tu'ilakepa : M l Sea, pou pou atu...

<008>

Taimi: 1405-1410

'Eiki Sea: ... kae lau mai p me'a kae 'osi pea to e, pea tukuhifo p k toa p ki he K miti Kakato. Pea ko e ngaahi Potung ue ko 'oku mou fie me'a hake ai pea mou feme'a'aki p 'i he K miti Kakato.

Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata & Ng ue 'a e Kakai.

Kalake T pile:

Ko e Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ng ue 'a e Kakai.

'Aho 16 'o T sema 2016

Lord Tu'ivakan
Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

Fakatatau ki he Kupu 51, Kupu si'i (5) 'o e Konisit tone 'o Tonga, 'oku ou l ngilangi'ia ke fakahoko atu 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ng ue 'a e Kakai ki he m hina 'e ono 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2015.

Ko e fakamatala ng ue 'eni ki he fuofua vaeua'i ta'u 'a e fakahoko fatongia 'a e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ng ue 'a e Kakai talu hono fakanofu au ko e Minisit 'o e Potung ue 'i he 'aho 30 'o T sema 2014. 'Oku te l ngilangi'ia ke kei hoko ko e tamaio'eiki talangofua.

.....

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

(Minisit Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ng ue 'a e Kakai)

'Eiki Sea: M l , tuku hifo p mo ia kae foki ki he Potung ue Fakamaau'anga mahalo na'a toki, totonu ke hoko ia.

Fakamatala Fakata'u e Potung ue Fakamaau'anga

Kalake T pile:

'Aho 14 'o Ma'asi 2017

'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.
'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'u na fakatatau ki he Kupu 51, Kupu si'i (5) 'o e Konisit tone 'o Tonga 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fakamaau'anga ki he vaha'a taimi 'aho 1 'o Sanuali 2015 ki he 'aho 31 'o T sema 2015.

Faka'apa'apa atu,

.....
Sione Vuna F'otusia
(Minisit Lao)

'Eiki Sea: Ko e, 'oku tu'u heni ko e L pooti ki he 2015 mo e 2016. 'Oku ... Ka koe'uh kuo hiki fakataha mai.

Kalake T pile: Ko ia.

'Eiki Sea: Sai tau tali p 'e tautolu e 15 kae lau mai 'a e 16.

Kalake T pile:

'Aho 29 'o Sune 2017

'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'u na fakatatau ki he Kupu 51, Kupu si'i (5) 'o e Konisit tone 'o Tonga 'a e Fakamatala Fakata'u 'o e Potung ue Fakamaau'anga ki he vaha'a taimi 'aho 1 'o Sanuali 2016 ki he 31 'o T sema 2016.

Faka'apa'apa atu,

.....
Sione Vuna F'otusia
(Minisit Lao)

Fakamatala fakata'u Potung ue Toutai 2015 mo e 2016.

'Eiki Sea: M 1 . Ko u sio ke tau tali p ia ke to e tukuhifo ki he K miti Kakato. Potung ue Toutai 2015 mo e 2016.

Kalake T pile:

Potung ue Toutai.

N pele Tu'ivakan
Sea 'o e Fale Alea
NUKU'ALOFA

'Eiki Sea Fale Alea,

'Oku ou faka'apa'apa pea u lau ko e koloa ke fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e fakamatala ng ue 'a e Potung ue Toutai ki he ta'u fakapa'anga 2015/2016 'o fakatatau ki he Kupu 51 'o e Konisit tone 'o Tonga.

'Oku ou faka'apa'apa atu mo e fiefia ke fakahoko ko ho'o sev niti talangofua mo loto t .

.....
S misi Tauelangi Fakahau
(Minisit Ngoue, Me'atokoni, Vao'akau mo e Toutai.

'Eiki Sea: M l . Tukupi p e 15. 'Oku faikehekehe p mo e 16?

Kalake T pile: 2015/2016 ...

'Eiki Sea: Ko ia m l . Ko e, ko e fika nima 'e Kalake, na'e 'osi lau ko 'a e fakamatala pa'anga? ... M l , ko e hang p ko ia na'e fakahoko mai kuo 'osi lau p foki ia 'i he taimi na'e fai ai 'a e tipeiti ki he patiseti kae kole p ke tukuhifo 'etau fika nima ki he K miti Kakato, Fakamatala pa'anga ngata 'i he 'aho 30 'o Sune 2016...

<009>

Taimi: 1410–1415

'Eiki Sea: ... pea ko ia 'oku ou kole p ki he, ke tau hoko atu 'etau, 'a e feme'a'aki 'i he fakamatala fakata'ú mo e fakataha ai p pea mo e fakamatala pa'anga 'a e Pule'angá ki he ta'u ngata he 'aho 30 Sune 2016. 'I he'ene peh Hou'eiki, tau liliu 'o **K miti Kakato.**

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele fonuá. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Minisit e Kapinetí kae peh foki he kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m l mu'a e kei fakalaum lie lelei 'a langi 'o mou me'a mai ke fakahoko hotau ngafa kuo fakafalala 'e he kakaí kia kitautolu. Ka kimu'a iá te u 'atu p ha ki'i me'atokoni, neongo p kuo ho'at ka ko u tui 'e 'aonga p ki he'etau ngaué.

Ka ke ka 'ilo, ko ia ia 'oku ne fai 'a e ngaahi ng ue 'a e m 'oni'oní. Te ne ma'u 'ene totongí, 'io, 'a e melinó 'i m mani pea mo'ui ta'engata 'i he maama ka hokó. Ko ia e ki'i, taumu'a ia ho'omou feme'a'aki Hou'eiki. Ka tau hoko atu ki he'etau 'asenitá 'i he 6.1. L pooti Fika 7/2017, K miti

Tu'uma'u ki he Totonu 'a e Fale Alea. 4.1 k taki Hou'eiki, mou me'a mai 'i he 2015, L pooti 'a e 'Atita, 'Ofisi e 'Atita, ka mou me'a, me'a mai Minisit , 'a e Tongatapu 5.

L pooti 'a e 'Atita, 'Ofisi e 'Atita

Dr. 'Aisake Eke: Sea, tapu mo e 'Eiki Sea kae peh ki he Hou'eiki K miti Kakató. Sea, 'uluakí p ko u fakam l ki he 'Eiki Seá pea peh ki he 'Atita 'i he mai e l pooti ko ení 'o e 15/16 'oku 'omai p hono taimi totonu pea 'oku tau fakam l foki ai Sea. Sea ko e Potung ue mahu'inga foki eni ia kau eni ia he ngaahi Potung ue ke 'osi mea'i p 'e koe pea peh ki he K miti Kakató. Tau fatongia foki ko hono tali ko patisetí 'o 'atu e pa'anga ko ki he Pule'angá ke nau fakahoko e fatongia ko iá. Pea 'oku fatongia'aki leva 'e he Pule'angá ke nau fakah mai ki he Pule'angá 'enau l pooti ko fakata'ú 'a 'oku 'asi ai ko he Kupu 51, taha si'í.

Tokanga ki he ma'a mo tau'atina e ng ue 'Atita

Sai ka ko e tu'u ko 'Atita ko e sino ia ko 'oku ne 'alu ko 'o vakai'i ko 'a e ngaahi Potung ue, tau'at ina p 'oku ng ue'aki e silini ko iá 'o fakatatau pea mo e palani ng ue ko ia na'e 'omaí, ko e h hono olá, pea 'ikai ngata aí, p na'a ne ng ue'aki e pa'anga ko ení 'o fakatatau pea mo e founa ng ue, Lao ko ki hono tokanga'i e pa'anga pea peh mo hono ng ue'akí. 'A ia ko e sino mahu'inga he 'oku tau'at ina he 'oku hang ia ko ha taha ko 'oku sio p 'o hang ko ha taha ko 'oku sio mei he niuv kaí, vakai'i p 'oku f f kau me'á, p 'oku sai p pe 'oku 'ikai ke sai. 'A ia 'oku l pooti mahu'inga 'aupito eni pea 'oku tau fakam l p koe'uhí. Ka ko e anga eni 'o 'ene vakai ki he 15/16, 'oku f f . Sea ko u ki'i lave fakalukufua hifo ko ki ai pea u toki lave ki ai Sea. Mahalo ko e me'a 'uluakí p tau fakam l 'oku mahu'inga foki 'a e potung ue ko ení ke tau falala ki ai. Ha'u foki ia 'o ' tita'i tautolu, ka ko e fehu'í, ko hai te ne ' tita'i e tokotaha ko ení. Pea ko u tui ko e poini mahu'inga, fakam l ki he ' tita ko eni 'oku ne 'omai 'a e ' tita'i ko ola e ' tita ko tau'at ina 15/16. 'A ia 'oku ne 'omai e l pooti ko ení pea 'oku ne talamai 'oku ma'a p potung ue ko ení 'i he anga ko 'o 'ene fakahoko fatongia pea mo e ngaahi fakamatala pa'anga ko 'oku ne 'omaí. 'A ia 'oku tau peh 'oku fakafiefia 'aupito mahino 'oku tau falala 'aupito ko eni ko e tokotaha ko 'oku ha'u 'o vakai'i tautolú 'oku falala'anga 'a e tokotaha ko iá Sea. Ka 'oku 'i ai e me'a 'oku fakatokanga'i heni Sea koe'uhí ko e l pooti ko na'e 'omai 'e he ' titá ko u tui ko e ngaahi me'a ia ki he kaha'ú ki he Pule'angá ke tau muimui atu ki ai. He ko e l pooti ko 'oku fai 'e he ' tita 'oku ne hanga 'o vakai'i k toa e fakamatala pa'anga ko 'a e potung ue ko ení 'ikai ngata p he'ene pa'anga h mai, h atu, ka 'oku, mo 'ene koloa 'oku ui ko ko e *asset, financial statement*, 'oku ne hanga 'o vakai'i. Ka ko e me'a mahu'inga taha

<001>

Taimi: 1415-1420

Dr. 'Aisake Eke: ... vakai'i 'a e koloa ko 'oku tauhi he potung ue ko iá. Ko e ngaahi me'a eni 'oku palopalema he ngaahi potung ue taautaha. Ko 'ene vakai'i heni hang 'oku h 'i he fakamatala pa'anga ko ení Sea fakap langi he 19 'a ia 'oku 'asi ia ko 'i he kupu ko eni faka-Tongá 'i he fakmatala ko fel ve'i pea mo e ngaahi koloá. 'Asi maau 'aupito ai ...

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ?

Dr. 'Aisake Eke: Ko ia 'a ia 'oku h ia 'i he, 'alu ki he faka-Tonga 'Eiki Sea 'a ia 'oku h ia he peesi ko eni 16 pea mo e 17 . 'A ia 'oku 'asi ai 'a e ngaahi fakamatala ko 'a ko eni ki he ha'u he ngaahi l pooti ko iá peesi 20. Ko e ngaahi komipiuta ko e naunau fale mo e naunau 'ofisi. Ko e taha e, maau 'aupito eni ko e, na'e fakatau mai 'anef ko e h e mahu'inga ko e h e toenga. Ko e founa eni tau sio ki ai mahalo 'i he kaha'u ke tau muimui atu ai he ' potung ue. Na'a 'i ai ha taimi ia 'oku fiema'u he ngaahi potung ue ke teuteu 'ene fakamatala pa'anga kakato ke ha'u 'a e me'a 'o sio ki ai. Kae kehe ka ko 'eku lave p ki ai koe'uhí 'oku, koe'uhí ko e founa fo'ou ko eni kuo kamata mai he 'ata ka 'oku tau fakam l ki ai koe'uhí 'uluaki ko 'ene 'omai 'a e fa'ahinga fakamatala fakapa'anga 'o m hino 'aupito 'a e tu'unga fakapa'anga pea mo e koloa 'oku tauhi. Pea 'ikai ngata ai 'oku falala'anga koe'uhí 'oku ha'u e 'Atita Tau'at ina 'o talamai 'oku falala'anga.

Sea ka u ki'i lave atu ki he ngaahi kupu 'a ia ko u lave au ki he potung ue ko eni ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku ne 'omai 'oku mahu'inga ke tau tokanga ki ai. Ko e v soné ko mo e taumu'a foki 'o e potung ue ko eni 'oku ne talamai ko e potung ue ko eni 'oku ne tokangaekina ke ma'u 'a e Pule'anga 'oku haohaoa mo faitotonu pea mo h ki tu'a pea 'ikai ngata ai mo tali ui. 'A ia ko e ngaahi tefito'i makatu'unga 'e tolu 'oku fai 'aki ko 'a e makatu'unga ko 'ene ng ue. Sea ka ko e lava eni ko ko e vakai eni ko 'oku fai ko pea mei he'ene ng ue.

'Uluaki p Sea ke vakai'i ange he t pile ko eni ua poini 'e 12 'a ia ko e t pile nima. Ko u tui 'oku 'i ai p 'a e ki'i fakatonutonu heni.

Sea K miti Kakato: Peesi fiha ?

Tokanga ki he fakatonutonu ki he ngaahi ng ue tokoni mavahe

Dr. 'Aisake Eke: 'A ia mou ki'i me'a hifo p ki he t pile ua 12 ko 'eku ki'i fakahoha'a atu ai fakap langi ka ko 'eku ki'i me'a 'oku te'eki ke, 'a ia ko e t pile nima 'oku h eni 'i he peesi ko eni, peesi 22. Ko u tui ko e ki'i f halaaki p eni he taife ko e 14/15 ke mou me'a hifo p ki ai ko 'ene ngaahi ng ue tokoni mavahe 'oku fo'i, ko e ola ko na'e taumu'a ke, 'a ia ko e ola ko 'oku ne 'omai ko e fo'i ng ue 'e 570 ko u tui ki'i f halaaki eni. 'Oku 'ikai ke a'u ki he ki he 570 ko eni ke ki'i fakatokanga'i p mahalo ko u tui ko e f halaaki eni ia he ko 'ene ng ue 'oku lele p he 70 tupu mo e me'a ko eni. 'A ia ko u tui ko e, he ko e me'a ko 'oku ne 'omai ai 'ene t keti 'a'ana ia ko ki he 15/16 ko e 13. 'A ia ko e 16 na'a ne ma'u he ola ko iá. 'A ia ko e ola ko na'a ne 'amanaki ia 'i he ta'u 15/16 ko e 16 'i he lahi ko ngaahi ng ue ko 'oku ne 'omai kau ai 'a Fale Alea ni na'e 13 na'a ne t keti ka 'oku 'omai 'oku 16. Ka 'oku ou tui ko e fika ko he 14/15 570 'oku hala ko u tui ko e ki'i f halaaki ia ke fakatonutonu p 'Eiki Sea. Ka ko e tu'u ko 'ene ngaahi fatongia ko 'oku ng ue mai ki Fale Alea 'oku kau foki eni mo e K miti 'Atita ko 'a e K miti Pa'anga. Ko u tui 'oku sai 'aupito 'ene tokangaekina mai 'a e tafa'aki ko eni Sea. Pea 'oku mahu'inga 'aupito 'ene tokanga ki he'ene palani ng ue *corporate plan* pea peh pea mo 'ene palani ng ue ta'u tolu mo e ta'u taha 'oku m hino 'aupito 'oku tokanga 'aupito ki ai 'a e 'atita ko eni Sea. 'A ia 'oku tau tui 'oku tau fakam l ki ai.

Vakai ki he tu'unga fakalukufua ng ue 'a e Pule'anga

Sai taimi ko 'oku ne ha'u ai ko ko e, 'a ia ko 'ene hoko mai leva ki he t pile ko eni 'i he t pile ono 'a ia ko e t pile ono pea mo e ngaahi t pile mai ko ia 'o lele mai ia 'o a'u 'o ngata mai ki he t pile ko eni 11 ko 'ene lava ia ko ki hono vakai'i ko ngaahi tu'unga fakalukufua ko ngaahi ng ue 'a e Pule'anga. 'Oku 'i ai 'a e palopalema heni Sea.

'A ia ko e me'a ia ko 'oku ne fakahoko mai ko e 'uluaki ko e ngaahi palopalema eni ia 'oku hoko fakata'u ma'u p . Ko u tui ko e pole eni ia 'o e Pule'anga ke to e fai ha sio fo'ou ki he me'a ko eni. Ke mea'i hifo p he kupu ko 'o e 2.2.7.

Sea K miti Kakato: 2.2.7.

Ngaahi mata vaivai ngaahi potung ue Pule'anga

Dr. 'Aisake Eke: 2.2.7 'a ia 'oku h ko eni 'i he, 'a ia ko e peesi 26 ia kamata'aki p 'a ia ko e ngaahi mata vaivai angam heni eni 'a e ngaahi potung ue Sea. 'A ia 'oku kamata p mei ai mo e peesi 24 mo e peesi 25. Ko u tui ko e me'a eni ia 'oku ng ue fakalukufua ki ai 'a e Pule'anga ka 'oku mahu'inga ia ke to e fai ha, he kapau te ke ki'i vakai hifo ki ai 'e Sea ki he ngaahi palopalema ko eni. 'Uluaki 'a ia 'oku 'asi ko he t pile 11 'a ia 'oku 'asi ko he peesi 25 fel ve'i eni ia mo e ngaahi totongi mo'ua ia 'oku te'eki ke totongi ia. 'A ia 'oku kau ai 'a e ngaahi totongi e Senit Fakafonua ko e kau ai, 'a ia ko u lisi atu p eni 'a e ngaahi me'a 'a e potung ue. Kau ai mo e potung ue ...

<002>

Taimi: 1420-1425

Dr. 'Aisake Eke: Potung ue ko eni *Civil Aviation*, 'oku ai e 4 kilu 4 mano 8 afe 8 ngeau 77, ko e ngaahi pa'anga ia 'oku mo'ua 'oku te'eki ke t naki mai. 'A ia ko 'ene fakafuofua k toa ko 15/16 'oku ai e 7 kilu ia 'oku taimi ke t naki mai 'oku te'eki ke t naki mai. 'A ia ko e ngaahi Potung ue, ai e ngaahi Potung ue ia Ha'apai ko e ngaahi Potung ue 'i 'Eua pea 'oku ai e ngaahi potung ue 'i Tongá ni. Kau ai e Maliní, ka u ki'i lau atu p , Potung ue Akó, ko e Potung ue Ngoué, ki he me'a ko eni ko ki he *Quarantine*, Polisé, Leipá, meimei totofu p 'a 'etau ngaahi Potung ue heni Sea. Ka ko e mahalo, ko e poini hení 'oku toutou hoko eni. Ko e 7 kilu ko ení ko e pa'anga ia 'oku tonu ke ma'u ka 'oku ,, ko e tu'u foki e lao 'a e Pule'angá Sea 'oku peh , 'oku 'ikai ngofua ia ke ke 'alu koe 'o fakamo'ua ha me'a kapau 'oku fetu'utaki ki he 'Eiki Minisit Pa'angá ke ne tali atu pea ke fakamo'ua. Lahi 'aupito e 'u fakamo'ua heni lele pe Potung ue ia te'eki ai ha felongoaki ia pea mo e Minisit 'oku ha'aná. 'Oku ou tui ko e me'a ko 'oku mahu'inga hení, na'e 1.3 he 14/15, 'oku holo 'o 7 kilu. Kai kehe ka ko e me'a pe foki eni 'oku 'ilo'í. 'A ia ko e palopalema eni.

Mahalo ko e ... he ko e palopalema 'e taha 'oku to e mahino heni 'a e palopalema ko 'oku 'asi ia he kupu ko 2.2.7.1, 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai fai ... t nounou ai 'i he fakahoko fatongiá. Kamata p he Potung ue *Justice*. Potung ue ko eni 'i mu'a ko eni Laó. Ka 'oku tau totofu ko e Potung ue T naki Pa'anga, ko e Potung ue Akó, Potung ue Lalahí, Pilisoné, pea lele hifo ai. Ko e ngaahi palopalema ia fel ve'i 'ikai ke nau muimui nautolu founga ng ue ko 'a e Pule'angá 'a ko 'oku fai ko 'i Fale Pa'angá. Mo e 'ai e vausia mo e ngaahi *document* 'ikai ke nau muimui nautolu,

ngaahi Potung ue ko ení. Ka u ki'i lave atu pe he ngaahi me'a. Hono uá, 'a ia 'oku h ia, ko e ngaahi Potung ue 'oku 'ikai ke nau lekooti 'e nautolu 'e nau koloa ko 'oku ma'ú, pe ko e komipiuta pe ko e me'alele. Kau ai pe, takimu'a ai pe 'a e Potung ue Laó, Potung ue Pil soné, Potung ue Mo'uí, hokohoko hifo ai pe, Lalahí, Ngoué, Fale Pa'anga ko 'o Vava'ú, Pil soné, pea 'ikai ngata aí ko e *MEIDECC* 'o Vava'ú, mahalo 'oku hao pe *MEIDECC* 'o Tongá ni. Ko e Potung ue Mo'uí, nautolu 'ikai ke nau tauhi 'e nautolu 'e nau l kooti e lele ia ko me'alelé mo e 'utú, ko 'oku to e 'asi ia ko , mahalo ko e Potung ue ia heni 'oku 'asi ia ko mahalo 'oku 'i he 13. Pea 'ikai ngata aí, 'alu hifo ai mo e ngaahi palopalema eni fel ve'i pea mo e t mui ko fakah e pa'angá he pangik . 'Oku 'asi ai e Pilisoné 'i 'Eua ko e Pa'anga T naki H Maí, Potung ue Mo'uí, Potung ue Lalahí. Pea 'ikai ngata aí ai mo e ngaahi potung ue 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o tauhi maau 'ene l kooti ko pa'anga t naki maí, to e kau ai p Potung ue Laó, 'a e Potung ue ko eni faitotonú, Potung ue *Justice*. 'Oku 'asi

Sea K miti Kakato: 'A ia Tongatapu 5 ko 'Eua? Pilisone 'Eua pe Pilisone Vava'u.

Dr. 'Aisake Eke: 'Oku kau p Ha'apai, kau mo 'Eua he 'u me'á. Ka ko e me'a ko ení 'oku mahino, 'oku ai foki e pa'anga 'oku t naki 'e he Potung ue ko eni Laó, hang ko eni ko e l sisita e tohi mali ko e 'ai ko eni e tohi ki he f 'ele'í. 'Oku 'asi heni 'oku 'ikai ke tauhi maau e l kootí. 'A ia 'oku 'ikai ke maau foki, 'e lava pe ha taha ia 'o to'o ha ki'i s niti 'o luelue mo ia pea ngalo ia hono seá 'ona, hono kató, ngalo ia, kae mo'u 'alua foki 'ikai ha l kooti ia heni. Pea 'ikai ngata aí, to e kau ai pe me'a ko eni, me'a ko na'a ku fakahoha'a ki ai 'anenaí, ki he ngaahi pa'anga 'osi taimi ke t naki mai kae 'ikai p t naki. Ka 'ikai ... ngaahi Potung ue 'oku nau fai 'e nautolu e faka Ai e Potung ue 'e taha heni peesi me'a ko eni fel ve'i ko eni, Potung ue Laó ai p eni, 'oku ne hanga 'e ia 'o 'ai 'ene ki'i tohi pangik mavahe, kuo u 'ilo na'e 'ai eni he 1...

Sea K miti Kakato: Peesi fihá ia?

Dr. 'Aisake Eke: 'A ia ko e peesi kapau te ke 'alu ki he fakap langí peesi 27.

Sea K miti Kakato: ...(kovi e ongo)...

Dr. 'Aisake Eke: Kapau 'e me'a mai koe ia ki he Potung ue ko eni ki he peesi faka-Tongá, peesi fakap langí, te ke 'alu ki he peesi 27 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: 26? pe 27?

Dr. 'Aisake Eke: Peesi 27. Ai e ki'i Potung ue ia ai 'oku ai 'ene ki'i tohi pangik 'ana pe ia 'i tu'a mavahe, koe 'asi aí ko e Potung ue ko eni Fakamaau'angá. Kai kehe ka 'oku ou lave'i pe 'e au ia, 'a ia 'oku 'asi ia he peesi 27, pea 'oku ou lave'i pe 'e au ia na'e 'osi fai 'a e fetu'utaki ange ia 'i he 16/17 'o fakafoki ange 'a e tohi pangik ko ení 'o h ki loto , ka na'e ki'i h ia ki tu'a. 'A ia ko e, kai kehe ka ko e taha eni e ngaahi me'a ko , pea 'ikai ngata aí ka ko e *procurement*, 'ikai ke fou ia, ko e ngaahi fu'u Potung ue Lalahí Sea, pea 'alu hifo ki ai Sea, pea na'e 'i ai mo e Potung ue ko eni Ngoué, 'asi ia ai na'e fai hono k k 'i hono ng ue'aki e silini ko iá. 'A ia ko e

Sea K miti Kakato: Peesi fihá ia?

Dr. 'Aisake Eke: 'A ia ko e ha'u ia ki he peesi ...

Taimi: 1425-1430

Dr. 'Aisake Eke: ...'a ia ki he peesi 27 ko eni fakap langi.

Sea K miti Kakato: Mou me'a mai p 'i he fakatonga.

Dr. 'Aisake Eke: Ka ko u fakafehoanaki hifo mo e me'a fakatonga, 'a ia 'oku h ia 'i he peesi 28 'oku 'asi ai. Liliu k k 'a e mahu'inga fakapa'anga 'i he tohi tali totongi. Peesi 28, 1, 2, 3, 4, 5 mei he taupotu ki lalo. 'Oku ke ma'u ia?

'I ai e me'ang ue e Pule'anga na'e pooni 'i Vava'u

Sio 'a e lahi ko ia, 'a ia mo e ngaahi me'a ko ia, pea 'oku kau ai pea 'asi ai mo Vava'u. 'Oku 'i ai 'a e koloa 'a e Pule'anga na'e pooni ia, na'e pooni ia 'i Vava'u, 15/16 ko eni Sea. Ko e fakatonga, 'a ia 'oku h p 'i he peesi 27 'o e fakap langi, ka 'oku hoko ia ko e ...'A ia 'oku me'a hifo p Sea, ko e fakap langi ? Ki'i me'a ua peesi 25, peesi 27 fakatonga fakafehoanaki mo e fakapalangi, peesi 27 'oku 'asi 'i lalo, 1,2,3 taupotu ki lalo 'oku 'asi ai hono pooni ko 'a e 'u me'ang ue 'a e Pule'angá, 'i he me'a ko ia. 'A ia 'oku h ai pea mo e me'a 'e taha ko e me'a eni ia 'oku toutou hoko, 'a e 'ikai ko eni ke hanga 'e he ngaahi Potung ue lalahi, ko e fo'i ng ue kotoa p ki he tanu hala kuo pau ke ne 'omai 'a e fo'i kaati ko e fo'i ng ue ia, pea ne l kooti 'a e me'a 'oku hokó. Toutou 'asi mai p 'a e pal palema ko 'i he me'a ko ia, pea 'ikai ha palani 'i he Potung ue ko eni Sea.

Tokanga ki he totongi e pa'anga folau 'o 'ova

'Oku 'i ai mo e me'a 'e taha ia ko e peesi 28, ko e totongi atu ia 'o e *per diem* 'o 'ova. Ko e me'a eni 'i he

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea, ka u ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: Tokoni eni Tongatapu 5?

Dr. 'Aisake Eke: Saip !

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea tapu mo e Sea 'o e Fale Alea, kae 'uma' 'a e Hou'eiki, peh ki he 'Eiki Pal mia.

'Eiki Sea, ko e l pooti mahu'inga 'aupito eni 'a e 'Ofisi ko eni, pea ko e 'uhingá 'oku lahi pea mo e ngaahi fokotu'utu'u 'oku 'omai pea mo e ngaahi me'a ke fakalelei'i, pea ko u tui ke 'aonga 'a e l pooti ko eni 'Eiki Sea. Ko e 'uluaki kamata p 'a e peesi 1, 'oku fakamatala p heni Sea, pea hang 'oku lave ki ai 'a e Fakafofonga, 'oku lahi 'a e ngaahi me'a ko 'oku ...fu'u lahi 'aupito. Pea ko u peh ke 'aonga 'a e l pooti ko eni.

Kole ke tuku ngaahi tonounou e ng ue ngaahi Pule'anga ki he K miti Pa'anga Fale Alea

Sea, ko u kole f f ke tuku mu'a ki he Komiti Pa'anga ke nau ki'i sio ki ai mo fakam ;opo'opo, pea nau 'omai mo fokotu'utu'u mai 'a e me'a ko ke fai. He ko e fatongia totonu 'a e Pule'anga ke nau hanga 'o muimui'i 'a e ngaahi me'a ko eni ke fakahoko. Ka tau hanga p 'o fakapapau'i 'a e ngaahi fo'i me'a lalahi 'e fiha ke lava 'o fakahoko 'i he ta'u ng ue ko eni. Ko e 'uhinga ke 'aonga 'a e l pooti ko eni ki he fakalelei'i mo fakalalakaka 'etau ng ue ki he ta'u fakapa'anga ko eni. Ko e ki'i fie tokoni p ia 'Eiki Sea, ka tau hoko atu kitautolu ki he ngaahi L pooti ko . M l .

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke: Sai p ...Ko u tui ko e faka'amu ko ko u sio atu p au ki he ngaahi me'a ko eni he 'oku mahino foki 'oku tau ha'u p 'o sio 'o 'alu. Ka ko 'etau faka'amu eni ke tau tukup ko e ta'u fakapa'anga ko eni ha'u 'i he 17, tau tuku atu 'a e 16/17 kuo 'osi ia. 17/18 ko e me'a mahu'inga eni ia ki he Pule'anga ke fai ha tokanga ki ai. Ko e fakamatala ko eni 'oku 'omai 'e he 'Atita. Kapau te ke me'a ki he peesi 29 Sea.

Sea K miti Kakato: Fakafofonga fakam 'opo'opo mai.

Tokanga 'oua to e hoko ngaahi tonounou e Pule'anga he ta'u fakapa'anga lolotonga

Dr. 'Aisake Eke: 'Ikai ko 'eku 'oatu he ko e uho eni 'o e pal palema Sea, peesi 29. 'I he 'u me'a ko ia 'oku ne fokotu'u mai kae 'ikai fai ha ng ue ki ai. Ko e peesi 29 'a ia ko e 2.2.7.3. Ko e me'a 'oku ne talamai 'oku peh . 'Oku mau fai atu 'a e fokotu'u atu p , 'ikai haku mafai 'a'aku ke u fakamalohi'i ke fai 'a e ng ue. Mahalo ko e pal palema p ia. Ko u tui ko e me'a eni ia ke feng ue 'aki 'a e Pule'anga mo kitautolu katoa 'o 'ai ha Tu'utu'uni. Ko e ngaahi Potung ue ko eni 'oku toutou hoko ke 'oua 'e to e hoko 'a e me'a ko eni, ke 'oua 'e to e hoko. 'A ia ko e pole ia mo e fekau 'i he tafa'aki ko eni. Ko e tu'u he taimi ni 'oku 'i ai 'a e ngaahi Potung ue palani ko 'enau ng ue pea lele mo 'enau PMS.'a e review ko 'a e ng ue 'a e kau ng ue. 'Oku tonu ke kau eni ia ai 'a e me'a fakapa'anga. Ko u tui ko e me'a 'uhinga...

Sea, ka u ki'i lave atu mu'a ke faka'osi ai leva 'a e fanga ki'i me'a ko eni Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Dr. 'Aisake Eke: 'A ia ko e fo'i tu'u ko e 'ata ia 'oku 'omai 'e he Pule'anga, ko e fo'i 'ata 'a e me'a 'oku toutou hoko. Ko 'etau faka'amu ki he 17/18 ke 'oua 'e toe hoko 'a e me'a ko ia, pea ko u tui ko e fekau ia kia kitautolu.

Tokanga ke tokoni'i ke lava 'atita 'atita'i e ola 'o e ng ue

Sea, ha'u ki he me'a ko eni fel v e'i mo e fatongia 'o e 'Atita, 'oku kau ia 'i he T pile 12 fel ve'i ko eni mo e 'Atita ko eni hono fakahoko. Ko e h 'a e ola 'o e ng ue? Ko e ki'i me'a

<004>

Taimi: 1430-1435

Dr. 'Aisake Eke : ... te sio ai, pe 'oku 'oatu 'etau pa'angá, ' tita'i ai, pe 'oku ng ue e pa'anga ko iá 'o fakatatau mo e Laó. Ko e fo'i ' tita 'e taha, ko e fo'i fehu'i e taha. Ko e h e ola ko 'oku ma'u? 'Oku ou tui ko e kongá eni 'oku fiema'u ke tau tokoni'i e ' titá. Ko e t pile 23.2, 'oku talamai heni 'oku te'eki ai ke lava 'e he ' titá 'o fakahoko e kongá ko ení. Pea ko e fu'u kongá mahu'inga eni ia. Ko e me'a ko eni 'oku fakahoko maí, talamai 'oku si'isi'i 'a e taukei 'i he kaung ue ke fai 'a e me'a ko ení. Ka 'oku ke mea'i, 'Eiki Sea, ko 'etau palani ng ue, ko e 'ai e pa'angá mo e olá, pea 'alu mo 'etau palani fakal kufua ko *National Development Plan* . 'Oku 'i ai e ngaahi ola ai mo e ngaahi me'afua. Ko e fiema'u e ' tita ke ha'u 'o vakai'i, pe 'oku tonu e ngaahi me'á, pe ko e h e me'a 'oku tau lava ai. He ko e me'a ko 'a e ' titá, ko e fo'i me'a 'e 3 'oku ne hanga 'o talamai. 'Uluaki, ko e pa'anga ko 'oku ng ue'akí, 'oku ng ue'aki 'i he fakamole si'isi'itaha, p te ne lava 'o talamai 'oku 'ikai ko ia. Ko hono uá, ko e pa'anga ko 'oku 'oatú, 'oku ne lava 'o 'omai e ola ko 'oku tonu ke 'omaí, 'ikai ke lava mo e fo'i me'a ko iá. Pea ko hono tolú.

Sea K miti Kakato : 'E Fakafofonga, 'e lava p ke 'oatu mo ho'o miniti e 10, pea ke faka'osi mai leva.

Tokanga ke maau founga ng ue ngaahi Poate e Pule'anga

Dr. 'Aisake Eke : Pea ko hono tolú, Sea, ko e pa'anga ko 'oku 'oatu ki ha fo'i ng ue, 'oku taau 'a e ola ko e ng ue ko iá, mo e fo'i ng ue ko na'e hoko? Pea ko e faka'osi p , Sea, ke toe fai ha tokanga ki he ' Potung ue ko , pisinisi 'a e Pule'anga. Ko e ngaahi pisinisi ko 'a e Pule'angá, 'oku 'i ai mo e ngaahi palopalema lahi 'oku to e hoko heni. 'Oku ou sio p 'oku 'ikai ke 'i heni e 'Eiki Minisit , ka 'oku ou tui 'oku kau 'a e ngaahi Potung ue ko eni ko 'oku 'omai 'e he ' titá heni. 'Oku 'i ai e ngaahi Potung ue ia, 'oku 'ikai ke kakato heni 'a e ngaah sino ia ko 'o e *Public Enterprise*. Ko e ni'ihi p . Ko hono 'uhingá ko eni. 'Oku 'i ai e ngaahi kautaha foki ia 'oku nautolu ia 'o ' tita'i 'e he ngaahi sino mei tu'a. 'A ia 'oku 'ikai ke kau heni e Pangik Fakalalakaká. 'Oku 'ikai ke kau heni 'a e 'Uhilá. 'Oku 'ikai ke kau nautolu heni. Ka ko e ki'i me'a ko eni 'oku 'omai 'e he ' titá. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a heni, 'oku 'asi heni. Hang ko e me'a ko , peesi 31 e me'a fakap langi. Kau ai e vahe p e kau Poate ko Vaí, 'oku 'ikai totonu ke *advance* 'enau vahe.

Sea K miti Kakato : Me'a mai p he'etau peesi faka-Tonga. Me'a p he'etau leá.

Dr. 'Aisake Eke : Ko ia. 'Oku kau ai e me'a ko eni. Vahe p , pea 'oku ou fakam l ki he ' tita he 'omai p e ngaahi me'a mo'oni. Vahe p e kau Poate ia ko , Poate ko eni 'o e Vaí. Vahe'i 'i 'Akosi, 'a N vema.

Sea K miti Kakato : Peesi fiha ia?

Dr. 'Aisake Eke : 'Ai mo mou ki'i me'a hifo he, ko e peesi 31 eni. Pea mou me'a hifo ki ai 'a e ngaahi palopalema ko , ko e ngaahi fu'u Poate eni ia kuo fuoloa 'ene lele mai. Ka 'oku tonu 'aupito ke maau 'enau founga ng ue mo 'enau ngaahi me'á. Ka ko e me'a ko 'oku 'omai 'e he ' tita, peesi 32 'oku kei hoko p e ngaahi palopalema ko ení. Pea 'ikai ngata aí, 'oku 'i ai mo e Potung ue ' tita ia 'e 3. 'Oku 'i ai a e kautaha ia 'e 3. 'Uluaki ko e Positi, *Tonga Post*, pea mo e tafa'aki ko eni ki he tokanga'i e ngaahi koloa lalahi ko 'a e Pule'angá, 'a ia 'oku ui ko e *Tonga*

Asset Management, 'a ia ko e TAMA, pea mo e m sini ko eni 'oku tokanga'i e m fana, 'a 'oku ne hanga ko 'o to'o ko , 'o 'ave 'etau koloa ki mulí, pea 'oku h he fu'u m sini ko iá, 'o fakam fana'i ke to'o e ngaahi 'inis kite ke mate. Ko e fo'i kautaha e 3 ko iá. Ko e me'a ko eni 'oku talamai 'e he ' titá, ko e fo'i 'atita ko eni e kautaha 'e 3 ko ia, 'oku 'ikai ke fou ia he founda faka' tita 'oku talí, *acceptable*. 'A ia ko e fo'i me'a eni ia, 'a ia 'oku ou tui 'e tokanga p ke 'ave ki he Minisit ko eni *Public Enterprise*, ke fai ha sio ki he kau tama ko ení. Koeuhí, he 'oku 'ikai ke tonu ia ke 'ai ha ' tita kia nautolu, 'oku 'ikai ke nau muimui kinautolu 'i he foundá. He 'oku 'osi 'asi p ia 'i he Lao ko ' titá. 'Oku pau ke nau muimui ki ai.

Tapou ke fakatokanga'i eni pea fai ha ng ue ke 'oua to e 'asi mai he 17/18

Pea ko e ni'ihí pe ia ngaahi me'a, Sea, 'oku ou tui 'oku mahu'inga. 'Oku ou tui, ko e ola ko , ko e fokotu'u ko na'e 'ai ke fai. 'Uluaki, tau fakatokanga'i. Uá, tau fai ha ng ue ki heni. Pea 'oku 'i ai e kole ia heni. 17/18, 'oua 'e 'asi mai ha me'a 'oku toutou hoko. 'Ai foki te tau 'osi tautolu kae hoko mai ha Pule'anga fo'ou. Ka 'oku tau fie feinga atu heni. Pea 'ikai ngata aí, ko e me'a ko eni 'a e ngaahi kautaha pisinisi 'a e Pule'anga, 'oku tonu, ko e kole atu p ki he 'Eiki Minisit , pea peh ki he Pal mia, ke fai ha tokanga, he 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku toutou hoko mai, 'o a'u p ki hono toutou toho e vahé 'oku te'eki ai hono taimi, mo e ngaahi ' tita ko eni ke fai ha tokanga lahi kia kinautolu.

Ko hono hokó, 'oku ou tui 'oku tonu ke fakafoki mai ki Fale Alea 'a e l pooti ko 'a e 'u Potung ue ko 'a e ngaahi kautaha 'a e Pule'angá. He 'oku 'ikai foki ke toe 'omai ia, talu e lilu ko he 2010. 'Oku 'ikai ke tau lava 'o vakai lelei ki he tu'unga ko 'oku tau 'i aí. Pea ko hono faka'osí. Mahu'inga ke tau tokoni'i 'aupito 'a e ' titá, 'aki ha'anau ng ue ke ma'u ha silini. 'Ikai ke tau lava 'o fou mai ke fai hano ' tita'i ko eni 'o e ola ko 'o e ng ué. 'Oku ou tui ko e fo'i me'a ia te tau tokoni'i 'a e tafa'aki ko iá, koe'uhí, ko 'etau lava ko 'o tokoni'i 'a e tafa'aki ko iá, pea 'oku tau tui leva 'e lelei 'etau hoko atú, Sea. M l 'aupito, Sea, e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai, N pele Fika l 'o Vava'u.

Lord Tu'i' fitu : Tapu mo e Feitu'u na, Sea. Tau fakafeta'i p ho'o laum lie lelei, peh ki he laum lie lelei 'a e 'Eiki Pal mia 'o Tongá, kuo me'a mai mei Ha'apai. Ko 'eku fehu'i p 'a'aku ki he Fakafofonga, 'i he'ene taukei he mala'e ko ení, he ko hono mala'e. Pea 'oku ne fokotu'u mai 'a e ngaahi mata vaivai, mo e ngaahi maumaulao, 'i he feng ue'aki 'a e pa'anga ko e Lao kuo fakapaasi mei he Fale ni...

<006>

Taimi: 1435-1440

Lord Tu'i' fitu: ... Ko e h nai ha ng ue 'e fai ki heni, ke fakatonutonu 'a e ngaahi ng ue ko eni 'oku fakahoko fakaloto'i Pule'anga he 'oku 'ikai ke hao ha *portfolio* heni, he ko e Fale eni 'oku fa'u ai e lao, ko e h nai ho taukei ke fai ha ng ue ki heni 'i he tafa'aki 'o e lao, p ke fakam lohi'i e Sea 'o e Fale Alea ke fai ha tu'utu'uni he ko e 'Atita 'oku 'i he malumalu 'o e Sea 'o e Fale Alea k 'i ai ha k miti ke ng ue ki he ' ng ue ko eni, 'ai ange mai ha'o ki'i fale'i ange

'i ho taukei fakapa'anga he ko e lao kotoa p he ta'u fakapa'anga ko e lao fakaangaanga pea 'oku paasi ia he Fale ni ko e lao, pea ko e maumau ko eni he nga'unu ko eni fakapotung ue 'oku maumaulao 'a e Pule'anga 'ai mai ange ha'o ki'i fale'i m l Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Tongatapu 5

Dr. 'Aisake Eke: Ki'i me'a p eni Sea k 'oku ou tui, 'a ia foki ko e ngaahi fatongia, kapau te mou me'a hifo ki he palani ko eni e ngaahi potung ue , 'osi maau 'i ai 'ene tokanga'i e ngaahi me'a fakapa'anga, 'i ai 'ene tokanga'i ki he ngaahi ng ue kehekehe ko 'oku ne fakahoko, k ko e me'a lahi foki, 'oku 'ikai ke vai hano vakaia mo muimui'i e lolotonga ko e lele e ng ue fakamahina f f anga e, 'a ia ko e CEO ia ke ne toki vakai hifo, pea 'oku tonu p foki mo e Minisit ke to e vakai hifo 'oku f f e anga ko e lele ko 'a e ng ue p 'oku fakahoko. K 'oku mahu'inga p foki, ko e ngaahi potung ue lalahi mahalo 'oku tonu ke 'i ai ha'anau 'atita fakalotofale 'anautolu hange pe ko e kau tama Lao koe'uh ki mu'a ke toki 'alu atu e 'Atita ia k 'oku ne 'osi fai 'e ia hono vakai'i ko 'i loto, k 'oku ou tui ko e palopalema ia ko e pole mahu'inga ko 'etau fakapapau'i 'a e palopalema 'uluaki ia, 'oku 'i ai 'a e palopalema pea 'oku toutou hoko, ko e fehu'i ko e h e me'a 'oku toutou hoko ai? 'Oku ou tui ko 'ene toutou hoko 'oku 'ikai ke tau fu'u tokanga fe'unga ki ai, 'oku ou tui ko e mahu'inga ko ke tau tukup heni tau peh kole e 'Atita 'oange mo 'ene me'a 'ai pea tala ki he ' potung ue review ko 'enau palani ng ue mo hono assess ko mo hono vakai'i ko 'enau fai fatongia 'oua 'e to e hoko e me'a ko eni.

Pea 'oku ou tui ko e fo'i akenga fo'ou ia te tau 'ai tau 'ilo 'oku 'i ai 'a e palopalema pea tau ng ue'i pea tau 'ilo 'e ha'u ko ngaahi l pooti ki mu'a 'e si'isi'i ange ai 'a e ngaahi me'a ko ia. 'A ia 'oku ou tui, 'a ia 'oku foki p eni ia ki he ng ue ko 'a e K miti Pa'anga, tonu ke fai mo foki e K miti Pa'anga 'o to e muimui'i mai e ngaahi me'a ko eni 'i heni, k 'oku mahu'inga p hono 'ohake koe'uh ko e h 'etau me'a 'e fai 'oku toutou hoko ke ta'ofi 'oua 'e to e hoko, pea 'oku mahu'inga leva p ke tau fai ha siofi ia koe'uh he 'oku 'ikai ngata p 'i loto Pule'anga mo e ngaahi Poate ko e me'a ia 'oku ki'i fakatumutumu ai e ngaahi poate kehe, kaikehe k 'oku ou fakam l au ki he 'Atita koe'uh peh 'e au fakam l ki he 'Atita ne 'omai 'aupito e me'a 'oku hoko, 'oku ou tui ko e koloa ia, 'ikai ke nau pepe'e ke nau 'omai, pea 'oku ou tui ko e koloa ia 'oku tau ng ue leva, 'a ia ko 'etau tukup 'oua 'e to e hoko, k 'i ai p ha'ane hoko, hoko si'isi'i k 'oua 'e to e fu'u hokohoko atu ai p e me'a tatau m l .

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia

Fakatumutumu Pal mia ki he founga tauhi ngaahi potung ue koloa e Pule'anga

'Eiki Pal mia: Fakatapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' e toenga e Hou'eiki, hang ko e me'a ko 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga, fakam l ki he potung ue ko eni 'i he'enau 'omai 'a e l pooti kakato 'oku ...neongo 'oku ne hanga 'o fakah mai 'o 'omai 'i he l pooti 'a 'etau ngaahi t nounou mo e ngaahi matavaivai k 'oku mahu'inga 'aupito 'a e l pooti ko eni ke tau vakavakai lelei ki ai, 'i he kuohili ko e ngaahi l pooti ko 'oku fakahoko mai ki he Fale Alea 'oku 'omai p 'a e ngaahi me'a nau hanga p 'o fakah mai 'a e ngaahi vaivai, ko e l pooti ko eni 'oku ou 'ohovale lahi 'aupito ai, 'ikai ke u 'amanaki au kuo a'u ki he tu'unga ko eni, mahalo ko e lea ko 'oku totonu ke ng ue'aki ki ai fu'u felekeu lahi peh 'a e anga 'etau fakahoko hotau ngaahi fatongia mo e 'ikai ke tau tokanga ki he koloa 'a e Pule'anga.

Hou'eiki na'a ku kole ki he *Chief Sec* ke fetu'utaki ki he ngaahi potung ue ke 'omai 'enau koloa, ko e lao ia, kuo pau ke tauhi he potung ue takitaha 'a e koloa 'a e Pule'anga, mahalo kuo lava eni ha m hina potung ue p eni 'e ua kuo 'osi 'omai, na'a ku to e kole ki Fale Pa'anga ke 'omai 'a e lahi 'o e me'alele 'o e ngaahi potung ue takitaha, potung ue p eni 'e nima kuo 'osi 'omai, 'e ono, 'i he'eku fo'i mamata hifo p ki he me'alele 'a e ngaahi potung ue, te'eki ai ke u lava au ke u hanga 'o vakai'i p 'alu ha ni'ihii 'o *check* 'a e ngaahi me'alele kuo 'osi mahino mai p ki he motu'a ni ia 'eku sio hifo ki he lahi e me'alele 'oku 'i ai 'a e ta'efakapotopoto 'i he fo'i mamata hifo p , kaikehe 'oku 'omai 'a e l pooti ko eni Hou'eiki 'a e fakamatala matu'aki mahu'inga ke tau 'ilo'i 'a e tu'unga totonu 'oku 'i ai 'etau tauhi 'a e koloa 'a e Pule'anga pea 'oku ou...hang ko e fakamatala ko eni kuo 'omai, ko e fatongia ia 'o e potung ue takitaha Hou'eiki Minisit mo e kau *CEO* ke nau vakai'i 'a e ngaahi me'a ko eni kuo 'osi 'asi p 'a ia ko 'eku foki p 'a'aku ia faka'ilonga'i 'a e me'a ko 'oku kau 'i he'eku potung ue, pea u ui 'eku *CEO* ke nau mai ke nau sio hifo ki he ' me'a ko eni 'oku hoko...

<007>

Taimi: 1440-1445

Fokotu'u ke ng ue Minisita mo e *CEO* ke fakalelei'i ngaahi tonounou he faifatongia

'Eiki Pal mia : ... Ko e h 'a e me'a 'e fai ki ai? 'A ia ko e fokotu'u ko ia 'oku ou fai 'e au, takitaha foki 'a e 'Eiki Minisit ui 'ene *CEO*, takitaha hiki hifo 'ene ' me'a k toa ko ia 'oku 'asi h . Pea 'uluaki fai ha ng ue ki ai 'a e 'Eiki Minisit mo 'ene *CEO* ki he'ene Potung ue takitaha. Kapau 'oku peh ke fokotu'u ha K miti ke nau vakai'i, pea 'ave ki he K miti Pa'anga pea sai p ia. Ka ko e me'a tatau p . Mahalo 'e mahu'inga ange kia kimautolu ko eni Hou'eiki Minisit , ui 'emau kau 'ofisa ma'olunga. mai 'o vakai hifo ki he me'a ko ia 'oku 'asi mai ko . 'Oku 'i ai 'a e ' me'a ia he 'oku 'ikai ke u 'amanaki au 'oku hoko.

Lord Nuku : 'Eiki Sea ko e ki'i fakatonutonu atu p Sea ki he 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu.

Lord Nuku : 'Eiki Sea, ko 'eku ki'i fakatonutonu atu p 'Eiki Pal mia, ko e L pooti ia ko eni ko e ng ue ia kuo 'osi fai pea hala, he ko e L pooti ia ko eni, ko e fakam 'opo'opo ia 'o e 15/16. 'A ia 'oku ne l pooti mai ko eni. Ko e ' fehalaaki, ko hono hanga 'o tuhu'i hangatonu mai. 'Oku ou tui au ia, 'oku tonu, ko e h 'a e ng ue ko ko ko e 'aonga, ko e fakatonutonu atu, 'oku 'ikai ke u tui ke fakafoki ke ng ue 'a e *CEO* pea mo e Minisit ki he ng ue hala ko eni kuo 'osi fakahoko. Ko e fakatonutonu ia Sea.

Sea K miti Kakato : M 1 .

'Eiki Pal mia : 'Uhingá 'a'aku, ke vakai'i 'e he Minisit mo 'ene *CEO* 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku 'asi h , pea fai ha ng ue ki ai ke 'oua na'a to e hoko. 'Oku ou peh mahalo ko e tokoni lelei taha ia 'oku 'omai 'e he ...

Lord Nuku : Ko e ‘uhinga ia ‘eku fakatonutonú, ‘osi l pooti mai ia ‘oku ‘i ai ‘a e fehalaaki. Ka te na to e foki ‘o fakalelei’i? ‘A e ng ue kuo ‘osi hono fai?

’Eiki Pal mia : ‘Ikai ‘oleva mu’a ke ‘ai ke mahino atu ki he Feitu’u na.

Lord Nuku : ‘Oku mahino ia kiate au ka ko e L pooti eni ia ‘o e ng ue kuo ‘osi fakahoko. Ko e 2015/16, ko e ‘uhingá ia Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

’Eiki Pal mia : K taki fakamolemole ‘oleva mu’a ke ‘osi ‘eku fakamatala. Ko e tokoni ko ‘a e me’a ko kiate aú, ke u ‘ilo ai ‘a e t nounou ‘eku Potung ue. Pea ko hoku fatongia, ke ui ‘a e CEO mo ‘eku kau ‘ofisá ke mau sio ki h ‘o fakalelei’i, ke ‘oua na’a to e hoko p fakasi’isi’i. Ko ‘eku ‘uhingá ki ai. Ko ‘eku fokotu’ú ‘aku ia, pea kapau ‘oku peh ke ‘ave ki he K miti Pa’angá pea ‘ave p ia. Kiate au ia ko e fatongia eni ia ‘o e’Eiki Minisit mo ‘ene kau ‘ofisa ma’olunga ke nau vakai’i ‘a e me’a ko eni.

Sea K miti Kakato : Me’a mai ‘Eiki N pele Fika l ‘o Vava’u.

Lord Tu’i’ fitu : Fakam l Sea he faingam lie na’a ke ‘omai ma’aku. ‘Oku ou fakam l ki he Fakafofonga Tongatapu Fika 5, mahino lelei ‘aupito kia au. Ko e ng ue ko ení kuo ‘osi *full stop* ia, pea ‘oku h mai ia ki Fale ni. ‘E ‘ikai to e fakafoki ia. Mahino lelei kia au ho’o me’a. Talu ‘eku Fale Alea, ko e toki mahino eni kia au ‘a e ng ue ‘a e ‘Atita ‘a eni. Pea ko e me’a ia na’e fai ‘e he ‘Eiki Pal miá, na’a ne hanga ‘o mataki ‘a e ng ue peh ‘a e Pule’anga ‘o e kuohilí, ha ki’i s niti ‘e mole. Pea ‘oku ou fakam l ai, ‘oku mahino lelei kiate au, pea ‘oku mahino lelei ‘a e vahevahe ‘o e mafaí he fa’unga Pule’anga ko eni. Pea ‘oku lava ‘a e ‘Atita ‘o m nava lelei he’ene nofo he malumalu ‘o e Sea ‘o e Fale Alea. Na’a mo e ‘Omipatimení, kapau ‘e peh , kuo kamata ke tau... mo’oni ‘a e lea ‘oku kananga ‘aki Sea ‘e he to’utupú, sai ke tau ‘ilo. Pea ko e me’a ko ení Sea, ‘oku ou tui, ‘ikai ke u tui tatau au mo e ‘Eiki Pal miá, ke to e fakafoki, ke si’i tautea ‘a e kau ng ue, he ko e tu’utu’uni kotoa p ‘oku ‘alu hifo mei ‘olunga, pea ‘oku fakafoki ki Kapineti. Pea ‘oku tonu ke ng ue ‘a e Sea ‘o e Fale Aleá ia pea mo e ‘Atitá ke fai ha ng ue ki heni. M l ‘aupito Fakafofonga ho’o fakamaama mai ‘a e motu’a fakapo’uli ko eni.

’Eiki Pal mia : ‘Oku ‘ikai ko ha’aku peh ke fakafoki ‘a e L pooti.

Sea K miti Kakato : Ko ia ‘oku lave’i ‘e he motu’a ni.

’Eiki Pal mia : Ko ‘eku fokotu’ú, ‘oku ‘i ai ‘a e fatongia ‘o e Hou’eiki Minisit pea mo e kau CEO ke nau vakai’i ‘a e ngaahi t nounou ko ‘oku ‘así pea fai ha ng ue ki ai. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga atu ke fakafoki ‘a e L pooti. ‘UHINGA AU KE TOKANGA ‘A E HOU’EIKI MINISIT , KAPINETI, PEA PEH MO E ...

Lord Tu’i’ fitu : Sea fakatonutonu p ki he ‘Eiki Pal mia . Ko e me’a kotoa p ‘oku *endorse* ‘e he Kapineti ‘i hono *recommendation* ‘oku ‘alu ia he *policy* ‘a e Tu’utu’uni ‘a e *Regulation*. ‘Oku taau ia mo e Lao ko eni ‘oku ‘omai ‘e he ‘Atita ko eni m l .

Sea K miti Kakato L 'E Hou'eiki, ko e me'a 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eiki Pal miá, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke fakafoki, ko 'ene 'uhingá, kapau na'e t mui 'a e fakah pa'angá, 'oku ne tala ke tu'utu'uni ki he'ene kau ng ue, fakah he taimi totonu. Ko e 'uhinga ia 'oku fiema'u ai ke nau sio ki he'enu t nounou, pea he 'ikai toe hoko. Neongo 'oku 'osi 'a e ng ué, mahalo kuo mahino atu Hou'eiki . Me'a mai e Minisit Mo'ui.

Fakam l ki he L pooti 'Atita ke fakalelei'i ai mat mama e faifatongia

'Eiki Minisit Mo'ui : Sea, tapu p pea mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato Ko e fie tokoni p ia Sea ia ke fakamama'ala'ala, pea 'oku ou fakam l atu ia ki he L pooti ko eni 'a e 'Atita. Sea, 'oku hanga 'e he L pooti 'a e 'Atita 'o hulu'i mai 'a e *across the board* 'a e ngaahi t nounou 'a e ngaahi Potung ue. 'A ia ko e faingam lie...

<008>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisit Mo'ui: ki he ngaahi Potung ue ke tau sio ko e h 'etau t nounou na'e fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga ko eni kuo l pooti mai. Sea kapau te ke me'a hifo p ki he peesi 26 'oku 'i ai e me'a ko e tuai e fakah 'a e s niti t naki ko he Potung ue. 'Oku 'i ai e me'a ko e lesisita 'a e ngaahi me'ang ue 'a e Potung ue, 'oku, 'ikai ke 'asi mai heni ia Sea ha me'a ko ha, ka 'oku ou fakam l Sea 'oku hanga 'e he l pooti 'o fakahoko mai 'oku 'i ai e faingam lie ke to e fakalelei'i ange 'etau fakahoko fatongia ke to e sai ange e l pooti. Ko hono faka'ofa'ofa ia e l pooti ko eni e 'Atita. Pea 'oku ou tui Sea 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ke fakafoki kuo 'osi 'omai. Fakatokanga'i he ngaahi Potung ue 'oku 'i ai e fanga ki'i t nounou ke fakalelei'i ke to e lelei ange 'o hang ko e faka'amu ko ia pea mo e me'a 'a e Fakafofonga 'o Tongatapu 5 ke 'oua 'e to e hoko mai 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku 'osi *highlight* mai he l pooti 'i he l pooti 'o e ta'u fakapa'anga hoko. Ko u tui ko e laum lie ia Sea 'o e ki'i tokoni ke maama ange, 'o 'ikai ke to e 'uhinga ke fakafoki ka 'oku ou 'osi hanga p au 'o maaka'i heni e me'a 'eku Potung ue ke to e fai ha fakalelei he ko u tui ko e me'a ko ia kapau na'e 'i ai ha kai pa'anga ia 'oku fai e ng ue ia ki ai. Ko ia p 'e Sea 'a e ki'i tokoni, m l .

Sea K miti Kakato: Me'a mai Fakafofonga 'o Niua 17.

Lord Tu'ilakepa: Kae h au nau 'uluaki hiki atu Sea?

Sea K miti Kakato: Ke tau ki'i ... 'oatu p ho'omou faingam lie Hou'eiki, faingam lie e kau Fakafofonga, faingam lie e Minisit ke, me'a mai 17.

Fe'ao Vakati : Tapu p mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato. Sea ko e ki'i fakahoha'a nounou p Sea. 'Uluaki p ko u fiefia lahi 'aupito he, he vakai hifo ki he L pooti ko eni ko 'a e 'Atita hang p ko e Hou'eiki Pule'anga pea mo e Hou'eiki Fakafofonga, ka 'i he ngaahi, tautefito p eni 'e Sea ko 'etau sio p foki ki he ngaahi, tau peh ko e ngaahi matavaivai p 'o e ngaahi fua fatongia ko e ngaahi Potung ue Sea ka 'oku ou fakam l lahi 'i he l pooti lelei ko eni 'oku fakahoko mai 'e he 'Atita. Pea 'oku hang p ko e me'a ko 'a e Hou'eiki mo e feme'a'aki Sea, hoko p eni ia ko e ngaahi ' me'a ke fai ha ako pea mei ai pea

mo e, pea 'oku ou tui mahalo 'oku mau 'inasi tatau kotoa p pea mo e kau Fakafofonga 'i he ngaahi matavaivai 'i he ngaahi founa ng ue Sea. Pea hang ko e me'a ko na'e fai ko , na'e me'a ko ia 'a Tongatapu 5 'o fekau'aki pea mo e ngaahi palani, *corporate plan* ko 'a e ngaahi Potung ue pea mo hono *monitor* 'e he kau taki. Ko u tui p 'e Sea ko e fu'u me'a mahino p eni ia 'ia tautolu ko e kau taki. Ko e ngaahi matavaivai ko 'i he'etau ngaahi Potung ue 'oku 'ikai ke tau to e sio mama'o peh ko 'enau, tau ngaahi v henga, 'oku 'ikai ke tau to e sio mama'o meiate kitautolu ka 'oku to e hoko p ko e fakalelei e ng ue Sea. Ko e me'a ko 'oku mahino ki ai ki he motu'a ni ia Sea 'i he l pooti ko eni tautefito ki he peesi 26 ki he peesi 29 ko u tui p 'e Sea ko e fo'i matavaivai 'oku taha p Sea ko e *processes*, ko e founa ng ue p he . 'A ia 'oku ou tui ko e, ko e ngaahi ' me'a p ia ke fakalelei p ia he, pea mei he ngaahi tafa'aki ko 'o e ngaahi Potung ue tatau p mo kitautolu ko eni e kau Fakafofonga he 'oku ou kei tui p Sea ko e *processes* p ko e ngaahi founa ng ue p ke fakalelei 'a eni 'oku l pooti mai ko 'e he 'Atita.

Sea 'oku 'i ai e ki'i va'a 'i Fale Pa'anga 'oku ui ko e *procurement*, l unga e Hou'eiki kotoa 'i he Fale ni, Hou'eiki Pule'anga kau p mo e, tautolu ko eni 'a e kau M mipa 'e 'Eiki Sea pea 'oku ou fiefia lahi ma'u p au he, neongo p 'oku fa'a kau ai p mo e fanga ki'i ng ue e motu'a ni he fa'a tuai mai mei ai ka 'oku mahino p 'oku 'i ai 'a e founa ng ue 'oku nau muimui nautolu ki ai pea ke malu'i 'aki kinautolu pea 'oku ou tui p 'oku 'ikai ke nau 'asi mai nautolu he ngaahi l pooti ko eni. Pea 'oku ou tui p Sea ko e ngaahi fakat t p ia tautefito ki he ki'i va'a ko eni. Sea mahalo 'oku kau p mo e Hou'eiki Pule'anga ia he lotomamahi pea mo e tuput maki he va'a ko eni ka 'oku ou tui ko ko e founa ng ue mo e lao ko 'oku 'oange kiate kinautolu 'oku nau muimui lelei ki ai 'o malu'i 'aki kinautolu pea peh ki he Pule'anga foki, he 'e toki muimui atu e 'Atita ia Sea 'i ha 'aho kuo 'osi, 'i ai ha mole ia lahi ia he, 'i he Pule'anga pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga ia 'a e ngaahi va'a peh he ngaahi Potung ue he 'e lava 'o muimui'i e ngaahi founa ng ue tautefito ki he ngaahi founa ng ue he ko u tui Sea kapau te mou me'a hifo p pea mo e Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato

Tokanga ki he lahilahi ngaahi matavaivai fakahoko fatongia Potungae MOI 'i Vava'u

'Eiki Sea ko e ngaahi matavaivai ko eni ko e ngaahi *due processes* p p ko e ngaahi founa ng ue p ia ke ng ue'aki, tukukehe p Sea ko u lave'i hifo heni fu'u lahi 'a e, 'a e l pooti ko eni ko ki he matavaivai ko eni 'oku 'asi mai pea mei he ngaahi, mei he Potung ue Ngaahi Ng ue Lalahi mei Vava'u, ko u laulau hifo 'oku hongofulu tupu lahilahi p Sea ...

<009>

Taimi: 1450–1455

Fe'ao Vakata : ... tonu p Sea ke fai ha vakai lelei ki ai 'e 'Eiki Sea ki he tafa'aki ko ia. Ka ko e anga p ia 'a e fakam 'opo'opo 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ki he l pooti lelei ko eni 'oku 'omai 'e he ' titá mo e pou pou p ia hoko p ko e ako kiate kitautolu hono kotoa. Ka ko u tui p Sea ko e ngaahi founa ng ue p ke tau muimui'i ofi pea ke lava 'o malu'i k toa kitautolu ai peh ki he Hou'eiki Pule'angá pea mo kitautolu foki 'i he ngaahi fatongia ko eni ki hotau ngaahi v hengá pea mo e kakai ko eni 'oku tau fakafofonga'i. M l 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Kole p 'Eiki Sea ke u h fanga atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki ho Fale 'eiki 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e ta'u lahi foki 'eku ng ue 'i he Fale ni 'Eiki Sea, mahalo, pea kapau he 'ikai ke u to e h mai 'i he ta'u fo'ou 'Eiki Sea, meimei ko e t naki mai e ngaahi ta'u na'a ku, ko e meimei ta'u, 'a ia ko e ta'u 'e 17 'Eiki Sea 'a 'eku kau he ng ue ni. Ko 'eku toki, fakamolemole p Sea 'oku 'i ai e ni'ihia 'oku l loa ange honau ngaahi ta'u 'o nautolu 'i he motu'a ni. Ka 'oku ke mea'i 'Eiki Sea, 'oku te'eki ai ha taimi te u tetetete lahi taha ai 'o hang ko e taimi ni 'i he'eku lau hifo 'a e pepa ko eni 'Eiki Sea. Pea ko u m lie'ia 'aupito 'aupito 'Eiki Pal mia hono 'omai 'a e me'a ko ia ki he Fale ni tautautefito ki he me'a ko eni 'oku ui ko ko e 'ata kitu'a. 'Asi lelei p 'Eiki Sea 'i he fakamatala 'a e ' titá, honau fakahoko fatongia 'oku fai ki he t kuingatá ki he kaveinga ng ue ko e Anga Haohaoa, Tali Ui pea mo e 'Ata Kitu'a 'Eiki Sea.

'Oku ou 'ohovale lahi 'Eiki Sea he me'a hake Hou'eiki Minisit he 'aho ni 'o nau me'a mai ke fakatokanga'i p pea ke nau foki 'o fai ha ng ue ki he me'a ko eni 'oku hokó 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i eni. Talu eni mahalo ki he'eku manatú, hei'ilo kapau 'e fakatonutonu mai 'e he 'Eiki Minisit ki he Pa'anga H Maí 'i he Tuté. Na'a mo e Minisit ko eni 'oku te'eki ke u ma'u ha fakamatala fu'u 'ata kitu'a 'aupito pea mahino 'a e me'a ko e faihala he potungaué 'Eiki Sea. Pea ko u tui p ke 'oua 'ai ke peh 'e he Fale ni, tapu ange mo moutolu Hou'eiki, ke peh nai, tuku ke mau foki 'o fai ha ng ue ki he ngaahi me'a ni koe'uhi 'oku fakatokanga'i mei he ' titá tau'at ina. Pea t ne'ine'i ke 'uhinga hono 'omai ki he Fale ni ke tukuange ' titá ke tau'at ina 'a 'ene ng ué ki he Fale ni 'Eiki Sea. 'Eiki Minisit e Ngaahi Pa'anga H maí 'i he Tuté, ke mea'i lelei p . Na'e 'i ai e taha e kau Minisit na'e tuku kitu'a koe'uhi ko hono fakah 'a e pa'anga 'a e tukuhau e fonuá p ko ha pa'anga na'e 'omi mei muli 'o fakah he tohi pangik 'a e Minisit ko eni. Pea na'e tautea ia 'e he 'Eiki Pal mia e 'aho ko ia 'Eiki Sea. 'Oku te'eki ai ngalo he fonua ni pea mo e to'utangata ni 'oku nau kei manatu'i lelei p 'a e me'a na'e hokó 'Eiki Sea.

Lord Tu'ivakan : Sea, ki'i fakatonutonu atu p .

Sea K miti Kakato: Ki'i fakatonutonu eni.

Lord Tu'ivakan : Ko e me'apango p 'oku tau 'ohake me'a ko ia, ko e Minisit ko eni ko e ng ue na'e fai 'i he Senit Fakafonuá ka koe'uhi ko e lahi ko 'a e palopalema pea mo e *procurement*, 'a e feinga ko ke 'omai ha pa'anga ke fai'aki e ng ue hono tauhi, 'oku 'alu 'o lau m hina pea 'oku fuoloa. Ka na'e to'o 'e he tokotaha ko eni 'a e s niti, nau ngaahi ng ue p pea mo e *show* 'o fakah koe'uhi ke lava p 'o ng ue'aki ki he fanga ki'i ng ue me'a. Ka na'e 'uhi na'e ta'efakalao, na'e 'ikai ke tonu ke 'i ai ha me'a peh ka na'e fekau, 'ikai ko ha silini mei muli na'e maí, k taki fakamolemole.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Tu'ilakepa: Sea, na'e ta'efakalao hang ko e me'a ko eni 'oku me'a mai'aki 'e he 'Eiki N pelé, 'o Tongatapu 'Eiki Sea, 'a e founa na'e ng ue'aki. Pea na'e a'u 'o tautea e Minisit ko eni 'o ng ue ta'evahe 'Eiki Sea 'i he Fale ni. Pea na'e fakah mai 'e he kau M mipa e 'aho ko ia ke fai hano to e tautea, ka koe'uhi 'oku tapu ke tautea tu'o ua ha taha 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e Konisit toné, na'e si'i ng ue 'a e tokotaha Minisit ko eni 'i hono ngafa....

Taimi: 1455-1500

Lord Tu'ilakepa: ... ngafa fatongia 'o 'ikai vahe pea ko e kau ia 'i he me'a mamahi taha 'Eiki Sea he na'e ulungia fakataha 'a e Minisit fakataha mo hono hoa fakataha pea mo 'ene f nau 'Eiki Sea.

Tokanga te'eki ke 'asi mai he L pooti 'Atita e ta'evahe Minisita m l l MOI

'Eiki Sea na'e toki 'osi ni hono tautea he 'e 'Eiki Pal mia e 'aho ni 'a e Minisit 'e taha ke ng ue ta'evahe m hina 'e nima. 'Oku te'eki ke 'asi mai e fakamatala ko ia he 'atita ko eni 'Eiki Sea p ko e mo'oni p ko e loi e tautea ko eni 'Eiki Sea. Kae me'apango e 'omai he 'Atita e ' fakamatala ko h e me'a 'oku 'ikai ke 'omi ke 'ata ki tu'a e ' me'a ko eni na'e fai 'e he 'Eiki Pal mia ki he taha 'o e kau Minisit na'e tautea 'o 'ikai vahe 'o a'u 'o m hina 'e nima 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Ki'i fakatonutonu atu.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu eni.

Fakah Pal mia ne te'eki ta'evahe Minisita M l l MOI ko e fokotu'u p

'Eiki Pal mia: 'E m l 'Eiki N pele. Na'e te'eki ai ke ta'evahe 'a e tokotaha ia ko eni ko e fokotu'u p ia. Ko e fokotu'u ka na'e 'ikai ke lava 'o fakahoko he na'e 'ikai ke tali 'e he Fale Alea. Ka ko u fokotu'u atu na'e 'ikai p ke ta'evahe e tokotaha ko eni k taki.

Lord Tu'ilakepa: Mou me'a ange ki h Sea he 'aho ni kuo me'a mai 'e he 'Eiki Pal mia ko e fokotu'u p . Kau ia he loi mata' ' he fonua ni. Na'a ne 'osi me'a mai te ne tuku mai ke ne tautea pea na'a ne tautea 'oku 'ikai vahe 'a e 'Eiki Minisit ko eni.

'Eiki Pal mia: Ko e kole atu ke ke toka'i ange 'a e Fakafofonga ko eni.

Sea K miti Kakato: Ko e, pea, me'a hifo Pal mia mo me'a hifo ki lalo.

Taukave Pal mia ne 'ikai tali Fale Alea ke ta'evahe Minisita M l l MOI

'Eiki Pal mia: Ko e fakatonutonu fokotu'u eni na'e 'osi fai. Ko e fokotu'u 'oku 'oatu ke fokotu'u ha taha he Fale ko eni ha fa'ahinga fokotu'u ...

Sea K miti Kakato: Ko ia.

'Eiki Pal mia: Pea na'e 'ikai ke tali 'e he Fale Alea, 'osi. M l .

Sea K miti Kakato: 'E Hou'eiki mou ki'i fakamokomoko p . Ko e fokotu'u ke fakahoko 'o hang ko e me'a ko 'oku me'a ki ai e Hou'eiki N pele fika ua 'o Vava'u ka na'e 'ikai tali e

fokotu'u ko ia. Ka ko u tui ko e 'uhinga ia 'oku me'a mai ai 'a e Pal mia kapau na'e tali e fokotu'u 'e hoko e fo'i tu'utu'uni ko eni. M 1 .

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai fika ua.

Lord Tu'ilakepa: Tuku mu'a ke u 'oatu e me'a mo'oni 'Eiki Sea. Na'e tali 'e he Fale ni e f tukuaki mo e Feitu'u na he koe'uhí na'e fai e p loti pea fai ho'o tu'utu'uni pea na'e 'osi *public* 'i he leti 'a e tautea 'oku fakahoko he 'e 'Eiki Minisit 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Ki'i fakatonutonu p Sea.

Sea K miti Kakato: Ki'i fakatonutonu.

'Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e K miti Kakato Sea. 'Oku lolotonga f me'a'aki ho'o K miti Kakato he Fakamatala Fakata'u 'a e 'ofisi 'o e 'Atita Seniale 2015 mo e 2016. 'Oku lahi e ngaahi me'a heni 'oku mau fie malanga ai Sea ka 'oku afe'i m sila 'a e t peití ki he me'a 'oku 'ikai ke 'asi ia heni. Ko e tokanga atu ko e fakatonutonu ia Sea f me'a'aki he me'a ko 'oku 'asi he l pooti.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Polisi: Kae hokohoko atu 'etau malanga Sea. Peesi fiha 'oku 'asi ai e me'a ...

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a 'eni na'e hoko he 2015.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e, 'oku 'ikai ke u tokanga au ki he 2015 Sea ko e l pooti.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai fakatonutonu e 'Eiki Minisit ...

Sea K miti Kakato: Mo me'a ki lalo mo me'a ki lalo.

'Eiki Minisit Polisi: Ko e fakatonutonu ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ke 'osi me'a mai ko e 2015 mo e 2016.

Sea K miti Kakato: Mo me'a ki lalo. Hou'eiki tau m 1 1 ai.

(Na'e m 1 1 heni 'a e Fale ki he 2 ho'at)

<002>

Taimi: 1515-1520

S tini Le'oa: Me'a mai Sea K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu ki he 'Eiki Pal miá, Tokoni Pal miá mo e Minisit e Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele e fonuá, pea peh foki ki he Kau Fakafofonga e Kakaí. M l Hou'eiki e ma'u taimi faingam lie ke fakahoko e fatongia ni. Ka mou me'a mai ki he 'etau ... me'a mai 'Eiki Minisit T naki Pa'angá.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Tuku mu'a ke u lea atu he ko au na'e ngata ai 'anenaí. 'Oua te ke vave ke ke tukuange ki he faha'i ko ka u ki'i h atu p Sea fakamolemole ki he Feitu'u na.

Sea K miti Kakato: Ko e miniti 'oku tu'utu'uni 'etau Fale ni 'oku miniti 'e 10 pea na'a ke me'a mai he miniti 'e 12.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Pea 'oku ou tui kuo fe'unga ia kae me'a mai e Minisit .

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole atu ki he Feitu'u na, na'e te'eki ke a'u 'eku leá 'o miniti 'e 5 kuo lahi ange 'a e me'a hake 'a e kau Fakafofonga ki 'olunga 'o fakatonutonu mai e motu'a ni 'Eiki Sea. Kuo u kole atu ki he Feitu'u na ke ke tuku mai he 'oku mahu'inga e me'a ko eni 'oku mau fakatokanga'í. 'Aonga ki he Feitu'u na, 'aonga ki he ni'ihi e Fale ni, 'aonga ki he kakai e fonuá. Kau Minisit ia sai pe nautolu ia.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe. Me'a mai koe Hou'eiki Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'ikai 'oku ou ...

<003>

Taimi: 1520-1525

Lord Tu'ilakepa: Ko 'anenaí 'i he 'etau tuku 'anenaí, kaikehe 'Eiki Sea, he 'ikai ke mavahe 'a e me'a ko eni meíhe Fale ni, he na'e hoko tonu 'a e me'a ko eni 'i he Fale ni 'Eiki Sea. Ka ko u tui Sea, te u 'omai 'a e mo'oni'i me'a mo e totonu ke ke me'a ki ai, he na'e 'osi mea'i p 'e he Fale ni, na'a tau fai 'a e p loti 'o kau ai 'a e Fakafofonga ko ena ko e 'Eiki Minisit m l l 'i he tui ki he me'a ko ia, 'o makatu'unga 'i he tu'utu'uni na'e fai 'e he 'Eiki Pal mia, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, kae tuku atu ia, ka tau foki ki ha me'a koe'uhi ko e Feitu'u na ia he 'ikai foki te ke tui 'a e Feitu'u na ia na'a mo 'eku lotu lelei he 'ikai p tui 'a e Feitu'u na ia ki he motu'a ni. Ko e taha 'a e me'a 'oku ou ki'i tokanga ki ai, ke ke me'a ki he me'a ko eni, pea ke 'ofa mai 'Eiki Sea, 'oua te ke fakangatangata 'a e taimi, he 'oku mahu'inga ange 'a e ongo T pile 'e ua ko eni ke nau 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau, he kapau na'e 'i ai ha taimi 'a e Feitu'u na 'i heni, ke ke to e me'a ki ai 'e lahi 'a e me'a ia teke me'a ki ai 'o fekau'aki mo e fakamatala 'a e 'Atita. Te'eki ke hoko ha me'a peh 'i he fonua ni, ke tala hangatonu pea fakamatala'i mai 'e he 'Atita, fakatauhitohi 'oku hang hang p 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke fu'u fakapapau'i ka 'oku 'asi ia 'i he'ene fakaikiiki 'oku 'i ai 'a e faihala. Fakafiemalie p 'i he kongá 'uluaki, ka 'oku mahino mai 'oku 'i ai 'a e faihala 'Eiki

Sea. Pea ko u fakam l ki he 'Atita ko eni, koe'uhí ko 'ene hanga 'o 'omai 'a e 'ata ki tu'a pea ke taliui ki he kakai 'o e fonua, pea ke mea'i 'e he Hou'eiki Minisit 'a e pal palema 'oku hoko 'i he 'u Potung ue takitaha 'Eiki Sea.

Tokanga ki he faihala he vahe tomu'a e Poate Vai

'Oku ou fie lave ki he Vai. Me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 5, Tongatapu, peesi 32 Sea. Mou me'a hifo ange ki he Fika 4 'o e peesi ko eni. Na'e totongi tomu'a 'a e ngaahi mon 'ia 'a e kau Tal kita 'o e Poate. Na'e totongi 'a e ngaahi mon 'ia 'o a'u ki Novema 2014 'i 'Aokosi 2014 p . Na'e 'ikai ha me'a, na'e 'ikai ke h 'i he ngaahi Tu'utu'uni Ng ué, 'oku ngofua ke totongi tomu'a ha mon 'ia ki ha taha 'o e kau ng ue p Tal kita 'o e Poate. Te tau ui nai ia ko e h ? Ko e fakafiem lie p ko e ki'i fakatokanga'i p . Tuku Sea, ke u 'ai atu hono mo'oni he 'oku fanongo mai 'a e kakai 'o e fonua. 'Oku ui eni ko e faihala. Ko e faihala ko hono totongi ha pa'anga kimu'a 'o ng ue 'aki ia tautautefito he 'oku ou sai'ia 'i he me'a hen i 'a e Pal mia ko eni, he ko e me'a ia na'e taukave'i 'e he fonua ni ke 'oua 'e fai 'a e me'a ko e fehalaaki ka ke tau faitotonu Sea. Kuo mahino mai ko e 'u pisinisi kapau kuo faihala peh 'a e Poate ko ? F f 'a e 'u Poate ko eni kotoa 'i he fonua ni 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: Sea, 'e lava ke u ki'i tokoni atu.

Sea K miti Kakato: Ko e tokoni eni Hou'eiki!

Lord Tu'ilakepa: Na'a ke me'a mai he taimi ko ke tuku 'a e tokoni ko e fakatonutonu p . Ko e Feitu'u na p 'oku ke pule. Kapau 'e to e tuku atu ke ke to e malanga malie 'a e me'a ko eni.....

Sea K miti Kakato: Ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ki he Patiseti, ka ko 'eku 'uhinga ...Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Sea, tau 'osi lave ki he 'u t nounou ko eni. Ka ko 'eku 'oku to e 'ohake p , ka ko u toe fakamanatu atu ki he Fakafofonga ko eni. 'I he kuohilí, ko e h mai p 'a e Fale Alea, Siulai p vahe kakato 'a e fo'i ta'u. Ko e founga ia na'e fakalele 'aki 'a e Pule'anga ko eni. Mea'i lelei 'e he Hou'eiki ko eni. M l eni kuo holoholo hifo eni...

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Pal mia.

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Pal mia.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Pal mia fakamolemole atu ki he Feitu'u na, ko tautolu p na'a tau ng ue kotoa pea na'a ke 'osi mea'i p 'i he taimi na'a ku faifatongia ai, na'a ke me'a mai p 'oku to e 'i ai ha ki'i me'a 'oku toe ma'u 'i he lolotonga vaeua 'o e ta'u. Hili ia, 'a e fu'u me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai, ka kuo tau a'u eni ki ha tu'unga pea 'oku ou kei manatu'i p Sea. Ka ko u kei si'i p keu manatu'i 'a e ng ue 'a e Pal mia ko eni. Ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Pal mia koe'uhi ko e 'u Poaté, mou me'a ki h 'oku ui eni ko e faihala 'oku fai 'e he Poate. Tuku atu 'a e kau ng ue na'e kau 'a e kaveinga ko eni pea fakamolemole kuo m l l atlu 'a 'Isi Pulu, Fakafofonga 'o e 'aho ko ia, ka na'a ma kau 'i he 'uhinga tu'ukimu'a 'i he Fale ni hono teke 'a e me'a ko e faihala 'i he Poate Vai 'Eiki Sea. Mou me'a ki he mamafa 'a e Vaí, hilifaki mai ki he

kakai 'o e fonua 'a e 300 'i he 'api kotoa p , pea toki fokotu'u ha mita. Ko e ki'i 'ahi'ahi ia na'e fai ki he...

<004>

Taimi: 1525-1530

Lord Tu'ilakepa : .. Ma'ufanga, hanga leva 'e he Poaté 'o puke'aki ia, ko e peh ko e pooni ia 'o e mita kotoa. Kae hili ko iá, 'Eiki Sea, 'oku fakatau 'e he kakai 'o e fonuá kotoa, 'a e fo'i *package*, ko e mitá, ko e mita ia 'a'aku. Pea ko e 'aho p 'e tu'usí, nau tu'u mai 'o to'o. Hilifaki mo e totongi mamafa faufaua ki he kakai e fonuá. Ta ko kuo nau toho 'enautolu e pa'anga he fonua ni, kimu'a ia 'i 'Akosi, teeki ai ke a'u ia ki Novema. Pea mou me'a ki he 'ata kitu'a 'a e ng ue 'a e ' titá, pea mahino mai leva, 'oku 'i ai e fai hala he Poate Vaí, 'Eiki Sea. Nau fokotu'u mai leva 'enautolu, ko e kakai ko 'oku ng ue ko aí, ke ta'u l p e *contract*. Ko e ta'u l ko *contract*, 'oku tu'u ta'epau leva 'a e kakai e fonuá, 'Eiki Sea. 'Eiki Sea, 'oku fakamamahi kia kimautolu 'i he Fale ni, hono mea'i 'e he kau Fakafofonga e Kakaí, pea mo e Hou'eiki N pelé, hono ngaohi kovia pehe'i 'a e kakai e fonuá, 'Eiki Sea. 'Ikai ko ha fa'ahinga me'ang ue ia, pe ko ha fa'ahinga fakafuofua ia te nau fai. Pea 'oku ou fakam l atu ki he ' titá, hono 'omai e ngaahi fakakaukau mo'oni ko 'ení.

Sea, 'oku ou fokotu'u atu 'e au, 'Eiki Pal mia. Me'á, pea tau tuku, ka mou me'a atu 'o fakatonutonu e faihalá. Fu'u lahi e faihalá, 'o a'u p ki he Potung ue 'a e Feitu'u na, kotoa e ' Potung ue, mo e ' Poaté. 'Aneuhu, na'e 'ohake 'e he Fakafofonga Fika 15, 'a e ngaahi fakataha ko 'oku fai he Poaté. Ta ko , 'Eiki Sea, 'oku mo'oni p ia, ko e fakataha ko 'i he uafú, 'oku kehe ia, ka 'oku vahe. Fakataha 'i h , 'oku kehe ia, vahe. Fakataha 'i f , 'i he Poaté, vahe, kae me'a mai 'i he Fale ni, 'oku 'omi p 'o fakataha 'i he fo';i fakataha 'e taha, pea vahe p e taha. 'Oku loi e fakamatala ko iá, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, 'oku tau 'alu ki ha toe tu'unga, toe kovi ange 'a e ng ue he fonua ni, 'Eiki Sea, kae t naki e pa'anga mei he uma e kakai e fonuá, ke fai'aki 'enau ngaahi fiema'u ko eni, 'Eiki Sea, ke a'u ki he Fale ni, 'oku 'ikai ke totonu ke tau a'usia ha fa'ahinga tu'unga peh , 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, kapau 'oku peh . Mou me'a hifo ki he me'a ko eni ki he vevé. Lahi e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke fakamatala'i ai. Mou me'a hifo ki he me'a 'a e 'Otuanga'ofá. Pa'anga e fiha, 22k. Ko e h e 'uhinga e *k. kingdom* pe ko e 'uhingá ko e k ko eni na'e toki 'osi atu 'enau ' polokalama ko eni na'e toki 'osí, pe ko e 'uhingá ko e. Ko e h koa hono fakamatala'i, ko e kole atu pe ki he 'Eiki Sea 'o e 'ahó, he ko ia 'oku 'i ai e malumalu 'o e ' titá. Tau anga p foki tautolu ia ko e *M. Mahino* leva ko e miliona. H e ki'i fakaikiiki ko eni? Ko e mo'ua ia 'o e kautaha vaka, he ange 'o ngaahi e fu'u ' 'i Vava'u, 'o 'ai 'o fakangatangata. 'Ai ai e si'isi'i 'a e ki'i uafu 'i Vava'ú, pea nau toki teke mautolu ke mau 'o m sia ki he m ketí, 'Eiki Sea. Pea nau t naki pa'anga 'o hang ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Pal miá, lau miliona. Faka'ofa'ofa 'aupito. Ko e lau miliona ko iá ke fetongi'aki ha vaka. Ka ko e pangó, kuo 'uluaki kumi e fu'u vaka ia ko . Ko e Niuv kaí, 'oku folau ia 'o meimei uike 'e taha.

'Eiki Tokoni Pal mia : Sea, ki'i fakatonutonu, Sea.

Sea K miti Kakato : Ko e fakatonutonu eni, 'Eiki N pele.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Ko e fakamahino p , Sea, ki he Fakafofonga N pele. ‘Oku kehe e Poaté, *Ports Authority*, mei he Kautaha Vaká. ‘Oku hang kuo *mix* eni ia ‘o peh na’e fai ‘e he tama ko e me’a ko pea mo’ua ai e tama ko . Ki’i fakatonutonu p ia, Sea.

Sea K miti Kakato : M l .

Lord Tu’ilakepa : ‘Io, Sea, kehe p ka ‘oku nau fakataha p ‘o vahe kehekehe p . ‘Oku ke me’a hifo ki he peesi 33, ‘Eiki Sea, ‘oku ‘asi ai ‘a e kautaha vaka, ‘Otuanga’ofa. Ko e me’a ia na’a ku lave ki ai, ‘Eiki Tokoni Pal mia. Peesi 33. ‘Eiki Sea, ‘oku lahi e ngaahi me’a ‘oku totonu ke fai ha feme’a’aki ai. Ko e ‘ lipooti, *Annual Report* kotoa ko eni ‘a e kau Minisit , mo e me’á, ‘osi fa’o kotoa p , h fanga he fakatapú, ‘Eiki Sea, pea ‘oku hulumaki ai e me’a ko e ta’efaitotonu, ‘i he lipooti ‘a e ‘ titá. H e me’a te tau toe feme’a’aki ai ‘i h , kapau ‘oku lahi e fai halá, ‘Eiki Sea.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Sea ki’i fakatonutonu.

Sea K miti Kakato : Fakatonutonu eni, ‘Eiki N pele.

‘Eiki Tokoni Pal mia : Ko e feh laakí, ‘oku kehekehe mei he ta’efaitotonú. Ke fakamahino’i p , ko e ta’efaitotonú ia ko e tele ia he lau koví. Ko e feh laakí ia, ko e t nounou ia ‘a e fai fatongiá

Lord Tu’ilakepa : M lie. M lie e fo’i ...

<006>

Taimi: 1530-1535

Lord Tu’ilakepa: ...E fakalea ko , tapu p mo e Feitu’u na Tokoni Pal mia, ‘a ia ko e fehalaaki, ko e ta’efaitotonu ko ‘ene mahino ia ko ‘ene ofi taha ia ki he f mili p ‘o e me’a ko eni ko e faihala, ko e ta’efaitotonu ‘oku mahino mai ko e ofi taha p ia ki he f mili ko ko e ‘ikai ke fai e ng ue ki he lelei taha ‘Eiki Sea. T ‘oku nau ‘i he fo’i loki p ‘e taha ‘a e faihala ta’efaitotonu mo e ‘ikai ke fai e ng ue ki he lelei taha ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea pea ko e me’a ia ‘oku ‘oatu ai ‘i heni ‘Eiki Sea, ‘i ai ‘a e ongo fo’i me’a ia ‘e ua ‘Eiki Sea ‘oku ou ‘ilo ‘oku fehangahangai ia mo tautolu kau M mipa ‘Eiki Sea ‘oku totonu ke foki e ‘Atita ‘o ‘omai e fakamatala ko ia ‘o fe’unga pea mo e kotoa ‘o e ‘ fakamatala ko eni ‘Eiki Sea, k koe’uh ‘Eiki Sea ‘oku ou vakai atu ki he fofonga ‘o e ni’ihi ko ia na’e ‘i ai ‘enau fel l ve’i ki he me’a ko eni ‘Eiki Sea, k ‘oku ‘ikai ke ‘asi mai ia he l pooti ‘a e ‘atita.

‘Eiki Pal mia: Sea ‘oku ou kole atu ki he Fakafofonga kuo tau ‘osi ‘omai k toa ‘a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi t nounou pea na’a tau ‘osi lave ki ai ko e t nounou eni, pea tau fai ha ng ue ki ai ke fakalelei’i, k ko eni ‘oku ne to e fokotu’u mai ‘a e me’a ‘e taha, ‘oku ‘i ai mo e ‘ me’a ia ‘oku f fuu’i pea ‘oku ne vakai mai ki he mata e fa’ahinga ko ia, ko u kole atu Fakafofonga

talamai ange me'a ko 'oku ke loto ki ai, ko e h e palopalema ko ia pea ke 'ai mai ke tau fanongo ki ai.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou tui p au fu'u kei si'i p mahalo e Pal mia h fanga he fakatapu 'Eiki Sea, k taki 'oku 'ikai ke ne fu'u mea'i lelei e me'a ko eni 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea, kiate au 'Eiki Sea ko e me'a ko eni he 'ikai ke tuku ia na'a ku 'osi 'ohake p 'e au he'etau fakamatala Patiseti pea ko e vakai'i p

Sea K miti Kakato: Fakatonutonu

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea ko e fakatonutonu ke tau foki mai mu'a ki he l pooti ko eni ke tau hoko atu ai 'etau me'a, fakam l au ki he Fakafofonga 'i he'ene 'omai e me'a ko eni, k 'oku ou kole atu ke tau hoko atu 'etau me'a ki he l pooti ko he 'oku toe mai mo e ' l pooti kehe ke tau vakai ki ai m l .

Sea K miti Kakato: M l N pele

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Pal mia 'oku 'ikai ha me'a ia 'e fakatonutonu ki he me'a na'a ku 'osi lau atu e peesi 33 ke me'a hifo ki he MV 'Otuanga'ofa 'ene mau feme'a'aki 'aneuhu na'e 'ikai ke me'a ai 'a e Feitu'u na heni 'o fekau'aki pea mo e mamafa 'a e totongi pea 'oku hilifaki ki he kakai e fonua ko e 'uhinga 'oku 'i ai e mo'ua 'oku 'ikai ke malava, ko u lave ki he vai 'Eiki Sea, ke me'a hifo ki he peesi 32 me'a hifo ki ho peesi p ko ho me'a mai kia au pea ke me'a hifo

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe Fakafofonga kia au

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai he ko u 'ai atu au 'Eiki Sea 'oku toe me'a hake ia 'o fakatonutonu au kae hili ko ia 'oku lahi p mo e ngaahi me'a 'Eiki Sea.

'Eiki Minisit Mo'ui: Ko u kole p ki he Fakafofonga N pele p 'e lava p ke u ki'i tokoni atu ai leva 'i he 'isi ko eni mo e 'Otuanga'ofa, 'a ia ko ia na'e 'ohake 'aneuhu ke u lave atu ai leva ki ai p 'e ...

Sea K miti Kakato: Toki me'a mai p koe ho'o taimi Minisit kae faka'osi'osi mai 'a e N pele

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku 'ikai foki, 'oku ou fakamolemole p ki he Feitu'u na ho'o tauhi taimi mo'oni p Feitu'u na ho'o tauhi taimi, k 'oku 'i ai leva ha 'isi mahu'inga 'oku fu'u mahu'inga 'oku sai ange 'a e fetokoni'aki mo e feme'a'aki he Fale ni, pea 'e ma'u ai 'a e mo'oni pea mo e lelei 'Eiki Sea. Koe'uh pea fakangatangata leva 'a e anga 'o e feme'a'aki, ko au 'oku ou fiem lie p au kapau na'e tokoni mai 'a e 'Eiki Minisit ki he me'a ko eni 'o fekau'aki pea mo e vaka ko eni 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai koe N pele

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku ou faka'amu ange, 'oku ou tui ke tau ki'i m l l e Fale, kae me'a atu 'a e Hou'eiki Kapineti 'oku 'ikai ke u tui ki he 'ave e me'a ko eni ke nau ng ue ki ai 'Eiki Sea. 'Oku ou tui 'oku totonu ke ng ue fakavavevave e Fale ni 'o fekau'aki mo e ngaahi l kooti mo e ngaahi me'a 'oku te'eki ai ke lava 'o fakamatala'i h e founa na'e ng ue'aki 'i he ngaahi poate

‘o a’u ki he ngaahi potung ue, lahi ‘aupito ‘Eiki Sea ‘a e ngaahi me’a ‘oku ‘osi ‘omai mo e ngaahi *bullet point* ‘oku ‘omai ‘Eiki Sea. ‘Oku ke me’a hifo ‘Eiki Sea 2.2.7 kotoa mei ai ‘o a’u mai ki he peesi, ‘a ia ko e peesi 26 ia, 27, 28 mo e 29, ‘ikai ko ha ki’i me’a si’isi’i eni ia ‘Eiki Sea fu’u me’a lahi fakamavah eni, a’u ki he ‘ potung ue ...

<007>

Taimi: 1535-1540

Lord Tu'ilakepa : ...Polisi, me’a na’e hoko ‘i Vava’u, ‘i ‘Eua, ha’u ‘a e ‘Atitá mo e ngaahi fakamatala ko ení, pea toki ‘omi leva ‘a e ngaahi fakaikiiki kimui ‘Eiki Sea. Ko e me’a fakamamahi lahi mo’oni ‘Eiki Sea, ka na’e totonu ke lau ka mahino ki he kakai ‘o e fonuá, ‘o hang ko e me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofonga ‘o e Kakai ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, ‘oku ou ki’i lepa ai ‘Eiki Sea ko ia ‘i he ma’u faingam lié, kae tuku atu ha taha ko e mo’oni p ‘a e Feitu’u na he ‘oku ‘i ai ho’o ta’etaimi, m l .

Sea K miti Kakato : Me’a mai ‘Eiki Minisit Polisi.

‘Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, K miti Kakató pea ‘oku ou fakatapu atu ki he Hou’eiki M mipa ho’o K miti Kakató, ka u ‘oatu p mu’a ha ki’i fakamahu’inga’i nounou ‘o e L pooti ko eni ‘a e ‘Atitá ki he 2015/2016. Sea, ko e taha eni ia he kaveinga ‘oku mahu’inga ‘aupito ki he motu’a ni. Pea ‘oku ou peh ko e me’a eni mahalo ko ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a Paula, ke ‘ai p mo tau sivilivi’i kitautolu. Ko e tapuaki lahi eni ‘i hono faka’ilonga’i mai ‘e he ‘Atitá ‘a e ngaahi nounou, t nounou, faihala, ‘oku hoko ‘i he Potung ue ‘a e Pule’angá mo e Poate. Ko ia ia ‘e fai ai hotau fakam lohiá he taimi te tau fakatonutonu aí Sea. Ko e me’a lelei, ke ‘oua te mau lotomamahi noa p , ki he Pule’angá, ka mau fanongo ki he ngaahi fokotu’u fakakaukau ‘oku ‘omai. Ko e ki’i me’a nounou p te u lave ki aí Sea, pea ko e me’a eni ‘oku ou nofo ‘o fakakaukau ki ai. Hang ko e me’a ko ia na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki N pele. Mou me’a hifo ‘e Hou’eiki.

Sea K miti Kakato : Peesi fiha?

Tokanga ko e ngaahi mat mama he faifatongia Pule’anga pea tuku kia hai

‘Eiki Minisit Polisi : Peesi 26, 27, 28, 29. Ko e ngaahi fehalaaki ia ko ‘oku *identify* mai ‘e he ‘Atita. Pea ‘oku ou nofo ‘o fakakaukau ‘oku pehe ni Sea. ‘Oku ou fie fehu’i p , ko e h ‘a e *mechanism* p ko e h ‘a e founa ng ue ke fakafetaulaki’i ‘aki ‘a e ngaahi fehalaaki ko eni. He ‘oku faingofua ia ke faka’ilonga’i. Ko e taha eni ‘o e me’a Sea ko ‘eku h p ki he Potung ue ‘a e motu’a ni, ko ‘eku feinga ke fakafetaulaki’i, ke ta’ofi ‘a e faihala. Ko e toko fiha eni kuo tuli he Potung ué Sea ko e faihala. Ko e uike kuo ‘osí, l pooti mai ko e ni’ihi ko ia ‘o e kau polisi ko na’e toki’osi *recruit*, *bribe* ‘e he ni’ihi ‘a e hala Pule’angá ‘ikai ke nau tali, puke ‘o fakah pil sone. ‘Ikai ke nau tali ‘a e pa’anga. Pea ko e akoako ia ‘oku fai ‘e he kau polisi fo’ou. ‘E f f ‘enau fanongo mai ki he ngaahi fu’u faihala lalahi ‘oku ongo atu ko eni? Kuo pau ke tau hanga ‘o ‘oatu ha fekau mahino, mo ‘ilonga ‘aupito ki he fonua ni. ‘Oku ‘ikai ke tau tali ‘a e ‘asi hake ‘a e fa’ahinga L pooti peh . Ko e ‘osi ko ení pea h , pea t puni ‘o tuku ki he laipeli p ‘omai ki he Potung ue Polisi ke fai ha fakatotolo? P ‘ave ki he *Ombudsman*. Pea ko e h ‘a e tautea ‘e ngali ‘e fai? Na’a ku fakah atu ki he Kapinetí Sea, ne talanoa ‘a e Kapineti ki he tu’utu’uni mai

‘a e Pal miá ke tau feinga ke tau kau ki he *UNCAC United Nation Convention Against Corruption*. Ko e feinga ke fakafepaki’i eni. Ka ko u tui au ia, ‘oku totonu ke ‘osi eni ‘oua ‘e tuku. Fai ha fakataha ‘a e Kapinetí pea mo e kau *CEO, raise* kia nautolu ‘a e *attention*, ko e palopalemá . K toa ‘etau ‘ talanoá, ko ‘etau palopalemá eni. Sea, ‘oku peh ‘oku ‘i ai ‘a e fanga ki’i t nounou. ‘Oku kehe p ‘a e fehalaakí, ka u lau atu ‘Eiki Sea ‘a e peesi 28. Konga eni ki lalo. Liliu k k ‘a e mahu’inga fakapa’anga ‘i he tohi tali totongi. Ngalingali ko ha ki’i fehalaaki fakatekinikale ia? Hoko atu ai, nounou ‘i hono fakah ‘a e pa’anga h mai ki he pangik . Totongi ’o e ngaahi fakamole ka ‘oku fakataautaha ‘aki ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga. Ko e fanga ki’i me’a ko ení ‘oku ‘ikai ko ha ki’i fehalaaki si’isi’i, ‘oku ‘ikai ko ha homopato’o ia Sea. Ko e fehu’i ko ia ‘oku ou faí Sea, ko e ‘osi ko ení pea h ? ‘Oku totonu ke ‘i ai ha founa ‘e fakamahino mai, pea fakafetaulaki’i ‘aki ‘a e fehalaaki ‘oua ‘e to e hoko. Ko e taimi ko ia ‘oku tau talanoa ai, ‘osi eni Sea, katakata p ‘a e *level* ia ki laló faai hifo ai, he ‘oku ngata p ‘a e talanoá ‘i heni ‘oku ‘ikai ke a’u atu kia nautolu. Ke fakapapau’i ‘oku liliu ‘a e Folofolá ‘o Kakano. Ko e ‘osi ko ia ‘etau talanoá, pea ‘oku hoko ‘o matelie ‘a e ngaahi faka’amu ‘oku tau loto ke fakahoko ke ta’ofi. ‘E to e l pooti mai p eni ‘Eiki Sea, pea ko ‘eku kole p Sea, ke fakamahino’i mai ange, ‘e lava ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá tapu mo ia, ko e ‘uhingá he ‘oku nofo eni he malumalu ‘o e ‘Eiki Sea. Ko e h ‘a e founa anga maheni. Ko e *identify* ko ia ‘a e ‘ palopalema ko eni, pea ‘oku tuku kia hai?

<008>

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Minisit Polisi: ... lava nai ‘oku ‘i ai ha founa ko e ‘uhinga ko ‘eku fehu’i Sea ke fakapapau’i ‘oku ‘osi pea a’u eni ‘o taulanga ‘i he tokoni, ko ‘eku kole tokoni Sea ka u to e ki’i faka’osi atu e ki’i me’a nounou ko eni, Sea k taki ‘o tokoni mai.

Sea K miti Kakato: Me’a mai Minisit Pa’anga.

Tu’utu’uni ng ue ‘a e Pule’anga ki he ola ha ng ue ‘atita

‘Eiki Minisit Pa’anga: M l Sea. Tapu pea mo e Sea. Tapu atu ki he Sea ‘o e Fale Alea. Ki’i tokoni p ia kae toki fakakakato mai ‘e he Sea ‘o e Fale Alea. ‘Eiki Sea ko e fatongia foki ‘a e ‘Atita Tau’at ina ko ‘ene vakai’i ‘a e founa ng ue fakapa’anga ‘a e fonua ka ‘i ai leva ha matavaivai mo ha fa’ahinga me’a ke fakalelei’i p ‘oku ‘i ai ha pa’anga ‘oku mole, ko e fatongia leva ke fokotu’u mai ki he Pule’anga ke fai ha ng ue ki ai. Ka ‘oku ‘i ai ha pa’anga ‘oku mole, ‘oku ‘i ai ‘a e tu’utu’uni ng ue ia ‘a e Pule’anga, pe ko e tautea ‘o a’u ai ke ‘ave ki he hopo he Fakamaau’anga. ‘Oku lolotonga lele p mo fakahoko e ngaahi fatongia ia ko ia. Pea ‘oku tonu p ke mea’i ia ‘e he ‘Eiki Minisit kotoa p ‘i he’ene Potung ue. Ko e l pooti ko eni ‘Eiki Sea ‘oku to e fokotu’u leva he Kapineta ia ‘oku ‘i ai ‘enau K miti Ng ue ‘a ia ‘oku ng ue’aki p ia he lea fakapilit nia ko e *Audit Oversight Committee*. ‘A ia ko e taumu’a e, ‘oku Sea heni ‘a e ‘Eiki Minisit ko ki he Leipia, kau ki ai ‘a e Minisit Pa’anga, Minisit *Public Enterprise*. Ko e fatongia leva ‘o e k miti ko ‘eni hang ko e l pooti ko ‘eni, ko ‘enau hanga ‘o muimui’i pea mo e ngaahi Potung ue ke fakapapau’i ko e ta’u ng ue ko eni ‘oku lele ko he taimi ni ‘oku lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi me’a ko ‘eni ke fakalelei’i ‘aki e founa ng ue ke ‘oua ‘e to e hoko, ka

kimui ia 'Eiki Sea ko e fatongia 'o e 'Eiki Minisit kotoa p 'oku 'osi 'i ai 'ene *portfolio* mo 'ene Potung ue. Kapau ko e me'a fekau'aki mo e pa'anga, fatongia 'o e motu'a ni ke sio ki he l pooti ko 'eni, 'i ai ha matavaivai ke fakalelei'i 'o tatau foki ki he Hou'eiki Minisit kehe. 'A ia Sea ko e tokoni atu, 'oku fai e ng ue pea fakam l atu ki he 'Atita 'i he ng ue ko eni kuo lava ki he ta'u fakapa'anga ko eni pea 'oku 'aonga p foki e l pooti ko hono fakah taimi, taimi tonu mai. Ko ia Sea 'oku, ko e ki'i tokoni atu p ia ki he kongia ko ia. M l e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Polisi: M l Sea ka u faka'osi atu ai leva. Sea 'oku ou fakam l ki he 'Eiki Minisit Pa'anga 'i he tokoni ko eni ka 'oku ou faka'amu p Sea ko e ngaahi ng ue ko 'oku fai ki he ' me'a pehe ni 'oku *real* 'oku mo'oni. Ko e fanga ki'i ng ue 'oku fai 'i he Potung ue e motu'a ni Sea ko hono talamai ko e ki'i me'a 'oku 'ai, 'oku 'ikai fiem lie au ki ai kae 'oua leva p ke mahino 'oku fakamaatoato mo'oni. Pea 'oatu 'a e ola totonu ki he ngaahi tukuaki'i totonu 'oku 'omai ke mahino ki he kau *subordinates* 'oku fakamaatoato e me'a 'oku fai.

'Eiki Pal mia: Sea, ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko e ngaahi t nounou ko 'eni tau ui ko e t nounou, pea kapau 'oku tui e Feitu'u na 'oku 'i ai ha hia, ko e Minisit Polisi ko , fai ho'o ng ue 'a koe ki ai. Ko e me'a ko eni 'oku 'asi heni, 'oku kehekehe anga 'etau sio ki ai, ka na'e hang ko e me'a na'a ku lave 'anenai ko e me'a ia ko e Minisit fakaf'o'ituitui ke 'o sio ki he'ene tafa'aki pea kapau 'oku tui e Minisit ko ia ko e me'a ko eni ko e maumau lao, 'oku 'i ai e founga ke fai ki ai. Ko e 'ave ki he kau polisi ke fakatotolo'i 'o t tikite. Mahalo ko u 'ilo ko e me'a ia ke tau, 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia h 'oku, 'oku 'ikai ke tau, pea 'oku 'i ai e ngaahi me'a hang ko e me'a ko ena 'oku ke lave ki ai, kapau 'oku ke tui ki ai, 'oku 'at e Feitu'u na ko e Minisit ke ke 'alu koe 'o *report* atu ki he kau polisi ke 'o fakatotolo'i e ngaahi me'a ko , tuku'i atu 'e koe e me'a ko ia. Ko ho fatongia 'o 'ou, *report* ki he kau polisi, mou mai 'o fakatotolo'i e me'a ko eni kapau 'oku mo'oni, t tikite, ka tau nounou.

Sea K miti Kakato: M l .

Tokanga ki ha founga ke tokanga'i'aki koloa e Pule'anga

'Eiki Minisit Polisi: Ko e ki'i faka'osi atu p Sea, 'oku to e 'i ai e tokanga 'a e motu'a ni Sea ki he ngaahi koloa ko 'a e Pule'anga 'a eni 'oku 'asi mai p he l pooti ko eni 'a e 'Atita. Ko e peesi 29 eni Sea, hang ko ia ko e me'a na'e me'a atu ai 'a e 'Eiki Pal mia, na'e 'i ai e tu'utu'uni 'a e Kapineti ke, hang p ko e founga angamaheni ko e lao ia ke 'omai e lisi ko 'o e koloa 'a e Pule'anga. Ka 'oku 'asi heni Sea, 'ikai ha alea ki hono tuku atu ki tu'a 'a e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e Pule'anga, fakatau atu e ngaahi koloa tu'uma'u 'a e Pule'anga. Ko e fanga ki'i palopalema eni 'oku faka'ilonga mai Sea. 'Oku hoko eni Sea ko e hang ko eni ko e fakat t p , 'ohovale p 'oku tukutuku p ha me'alele ia, ngali peh 'oku maumau e *garage* 'a e Pule'anga, 'ohovale p 'oku pulia ia, ' laiseni *private* 'oku 'osi lele ia Sea. 'A ia ko e ki'i fakat t p ia 'a e anga ko ki'i tukutuku noa'i p koloa 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke maumau, 'ohovale p 'oku ma'u ia 'e ha taha *private*. 'A ia ko e founga ia 'oku fai ki ai 'a e tokanga Sea he 'oku tui 'oku hoko eni ia he feitu'u

kotokotoa p . Pea tokanga'i 'a e ngaahi koloa ko 'a e Pule'anga he 'oku 'singa ai Sea 'etau kolekole mo e 'ikai ko ke lelei 'etau fa'a hanga 'o tokanga'i 'etau ngaahi koloa. Pea 'oku ou peh p Sea ke taki e tokanga ki ai mo 'eku ...

<009>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisit Polisi: .. pou pou ki he l pooti ko ení. 'Oku ou kau au Sea 'i he loto lelei he taimi 'oku 'omai ai ha l pooti tau'at ina fekau'aki mo 'eku ngaué he ko e hala ia ki he fakalakalaká Sea. Pea ko u fiefia 'i he fai fatongia 'oku fai 'e he 'Atita Senialé pea fakam l ki ai Sea. 'Oku ou pou pou ki ha ng ue p ke ta'ofi e faihalá Sea, ha fa'ahinga ng ue p . Pea ko u fakam l 'i he l pooti lelei 'oku fakahoko maí Sea. M l 'aupito e ma'u faingam lie Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele Fika l 'o Tongatapú.

Tokanga ko e taumu'a l pooti 'atita ke fakalelei'i founa ng ue e Pule'anga

Lord Vaea: M l Sea pea ko u kole ke u h fanga atu p mu'a he tala malu kuo aofaki he Fale 'eiki ni kae 'at ke fai ha pou pou fekau'aki pea mo e l pooti ko eni 'a e 'Atita Senialé. Sea, ko e kau eni ia 'i he l pooti 'oku ne fakah mai e me'a 'e 2. 'Uluakí, ko e 'ikai ke lava 'i he potung ue ko ia 'a e Pule'angá 'o fai honau fatongia 'o taau pea mo e lao ko ia 'oku fai ki ai e tu'utu'uní, 'uluaki ia. Pea ua ko ki aí, ko e t nounou 'oku 'omai ko eni 'i he 'Atita Senialé 'oku h mai ai 'a e fiema'u ke fai he 'e ng ue ia 'e he, 'i he Fale Alea 'o Tongá. Ko e fakahoko mai 'oku 'i ai 'a e k miti p 'a e Kapinetú pea 'oku Sea p ai 'a e Minisit Leipá 'oku mahino p ia Sea. Ka ko u tui ko e taha eni he ngaahi vaivai'anga 'oku fakamahino mai 'i he l pooti ko eni ke fakasi'isi'i 'a e fakamolé 'oku hoko ko 'i he ' potung ué. 'Oku 'ikai ko hono 'uhingá ke tautea'i Sea. Ko e me'a ia 'oku 'omai mei he 'Eiki Palemiá, fai p 'emau ng ue kae 'oua 'e tautea'i. Ko e me'a 'oku mahu'inga hení Sea. Ko e 'uluakí, ko e h e ng ue 'e lava ke fakalelei'i'aki eni pea lava p ke fai ia 'i he Fale Alea 'o Tongá ma'a e Pule'angá. Ko e 'uluaki fo'i me'á ia. Kuo mahino mai 'oku 'i ai e t nounou.

Ko e uá, ko e, hono teuteu'i ko kau ng ue fakapule'angá ki hono fai e ng ue ko eni Sea, 'oku vaivai 'aupito. Ko e tokosi'i p ia 'oku 'oange 'a e ngaahi mafai ko eni mo e anga maheni ki he tauhi tohi. Ko e tokolahi ia ko e toki fakah mai p he m m niti faka'osi, taimi nounou 'o fai'aki e ngaahi ng ue ko eni. 'A ia ko e me'a ia 'e taha. Ka ko u tui lahi ki he fokotu'u ko ia kuo 'omai 'e he Minisit Polisi. Ke 'omai ha tu'utu'uni pau ia pea mei he Fale Alea 'o Tonga fekau'aki mo e ng ue ko eni. 'Oku 'ikai ko hono 'uhingá ko e tautea'i Sea. Ko e me'a ia ke mahinó. Ko hono 'uhingá ke fakalelei'i 'a e founa ng ue. Na'e 'i ai 'a e, h mai 'a e fo'i taimi na'e peh 'e tuku mai 'i he Pule'angá 'a e pa'anga ko ia ke ng ue'aki 'e he ngaahi potung ué 'o a'u 'o nimamano kae toki fai hano vakai'i p 'oku totonu ke paasi ki he Minisit p 'ikai, p 'e tuku p 'i he pa'anga 'e taha manó. Pea na'e tuku, ola p 'o to e tuku p 'i he taha manó. Ko e 'uhinga ia 'oku fai atu ai e fakatokanga ko eni. 'Oku kei si'isi'i p pa'anga ko eni Sea 'i he'ene fakahoko maí. Ka ko e faka'amú, ko e taimi foki ko Sea 'oku ke mea'i e taimi na'a ke va'inga aí, ko e taimi 'oku te hikihiki aí, kamata ke ongo'i hoto sinó 'oku fefeka. Pea 'oku peh 'a e tokanga ko eni ko ' tita. Ko e taimi ko 'oku tau hikihiki ai ko ke ki'i lahilahi e pa'angá, pea fiema'u leva hotau sinó ke

ki'i m lohi. Pea ka 'i ai ha ki'i me'a 'oku ng vaivai ai, 'e fakalelei'i p , 'oua 'e tu'usí, fakalelei'i p ke lava ke tokoni ki he tu'unga ko 'o e Pule'angá. Ka ko u poupou atu ki ai ki he ng ue ko ení ko e ng ue lelei ka 'oku hang 'oku fakahoko mai 'e he Pal mia kae 'uma' e Pule'angá, mau manavasi'i na'a fai ha tu'utu'uni, 'ikai, kuo 'osi e taimi e tu'usí Sea. Ko e taimi ni ia ko e fakalelei'i p me'a kotoa. Ko ia ai 'oku ou poupou atu ke fai p mu'a ha tu'utu'uni, 'ohake eni ki he Fale Alea ke fai ha tu'utu'uni ki ai mo ha faka'amu ke to e ngaahi ng ue atu ke lelei kae toki fakafoki hifo ke fai ha tokoni ki he Pal mia pea mo e Kapinetí kae peh foki ki he Pule'angá. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Me'a mai Minisit Mo'uí.

'Eiki Minisit Mo'uí: Sea, tapu p pea mo e Feitu'u na kae 'uma' e Hou'eiki e K miti Kakato. Ko e ki'i lave atu p Sea ki he l pootí. Sea ko e me'a 'uluaki ko u tokanga au ki aí Sea, ke mahino p ki he kakai e fonuá...

<001>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisit Mo'uí: ... 'oku 'ikai ke tali he kau M mipa e Fale Alea 'a e me'a ko eni ko e faihala. Ko e l pooti ko eni kuo fai ki ai 'a e t langa Sea 'oku 'i ai e ' me'a ia ai ko e tauhi ki he lao pea mo e tu'utu'uni. 'Oku 'i ai e fanga ki'i t nounou ai. Ngaahi mata vaivai 'i he pule'i fakalotofale. 'Oku 'i ai e t nounou e fakahoko fatongia pea 'oku 'i ai e ' lia ke fakalelei'i.

Sea ko e, 'oku 'i ai p 'a e founga ng ue pea mo e *process* ia 'o e ngaahi potung ue. Ko e taimi ko 'oku hanga ai he 'e 'Atita 'o *identify* 'oku 'i ai ha palopalema 'i ha tafa'aki hang na'e fai ki ai 'a e f me'a'aki. Liliu k k e mahu'inga fakapa'anga 'i he tohi tali totongi. 'Oku 'osi taimi ke fai he 'e potung ue ia ko eni 'a e ng ue pea 'oku 'i ai p 'a e me'a 'a e *discipline* p ko e tautea kia kinautolu 'oku nau fakahoko ko eni. Ko e fakataha atu 'a e koloa 'a e potung ue pea mo e Pule'anga ko e hia ia Sea pea 'oku fai e ng ue ki ai 'a e ' potung ue ia. Sea 'oku ou fakam l lahi au ia ki he l pooti ko eni 'a e 'Atita. 'Uluaki ia.

Poupou ke tautea'i e ngaue ta'efaitotonu mo e faihala

Ua, 'oku 'i ai 'a e t nounou 'i he potung ue 'a e motu'a ni pea ko u tali lelei ia 'e au Sea kae hang ko 'eku lave 'anenai ko e faingam lie ia kiate au pea mo 'eku kau ng ue ke 'oua 'e to e hoko eni he 2017/18. 'Oku 'i ai p ki'i t nounou ia ko e tauhi 'o e lao pea mo e tu'utu'uni. Pea ko 'eku faka'amu 'a'aku ia Sea 'oku 'i ai 'a e ngaahi tukuaki'i ia heni ki he tui 'a e motu'a ni 'osi totonu ke fai ha ng ue ia ki ai 'a e ' potung ue. Me'a ia 'oku fu'u me'a m hino p ia. Ko 'ene hanga p he 'e 'atita 'o *identify* 'oku 'i ai 'a e palopalema he me'a ko fai leva 'a e ng ue leva ki ai hono kumi e ... pea kapau 'e a'u atu 'o tuli 'a e tokotaha ko ia ko ia p ia Sea. Tuku kehe kapau ko e mole ko iá ko e fu'u mole lahi 'oku fiema'u ke 'alu ia 'o hopo pea 'alu ki he 'omipatimeni 'oku 'i ai p 'a e *process* ia ke fou ai Sea. Pea ko u poupou au ki ai.

Ko e fo'i me'a mahu'inga ia 'oku ou faka'amu Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia he Fale ni 'e loto p tali e me'a ko e ta'efaitotonu pea mo e faihala 'i ha feitu'u p he Pule'anga. Ka ko u faka'amu p Sea ke hoko e laum lie lelei e Hou'eiki kae 'uma' e kau Hou'eiki Minisit tonu ke fai, fai ha

ng ue ia ki he ‘ me’a ko eni. Pea ‘oku ou tui au ia kuo ‘osi ko ‘etau toki vakai eni ki he l pooti. Pea ‘oku ne hanga ‘o hulu’i mai kiate kitautolu ‘a e ngaahi me’a mahu’inga ke tau foki mo ia pea kapau Sea ‘oku ou pou pou ‘ikai ke u tui au ia ‘oku ‘i ai p ngaahi me’a ia heni fiema’u ia ke *address* he vave taha. Pea ko u pou pou atu au ki he fokotu’u ‘anenai Sea ngaahi me’a ko eni ke fai ha ng ue ki ai ‘a e ngaahi potung ue kehekehe ‘a e Pule’anga. Ka ko u fakam l atu Sea ki he l pooti lelei.

Ko e me’a p eni ‘e taha ko e ‘ potung ue. ‘Ikai ke mau ‘ilo ‘emautolu p ‘oku f f ‘a e fakahoko fatongia toki hanga he ‘e L pooti ‘o e ‘Atita ‘o talamai ‘oku ‘i ai e palopalema. Pea ko u tui au Sea kuo tau ‘osi tui tatau tautolu ki he ngaahi palopalema ko eni kuo hoko ke fai ha ng ue ki ai ‘a e ngaahi potung ue p ko e to e l pooti mai ki heni Sea ko e h e ngaahi ng ue ‘oku fakahoko ki he me’a ko eni pea ‘oku tau tui tatau ki ai Sea. Pea ‘oku ou fokotu’u atu au Sea e L pooti ko eni e ‘Atita.

Sea K miti Kakato: Ko eni ‘oku fokotu’u mai. Me’a mai ‘a Vava’u 15.

S miu Vaipulu: M l Sea. H fanga atu p ‘i he fakatapu Sea kae fai e ki’ifakahoha’a ko eni. Mo’oni ‘aupito e lau ‘Eiki Sea ‘ikai ke tui ha M mipa ia e Fale ni ke tau pou pou ki he faihala. Ka ‘oku hanga ‘e he p loti he Fale ni ‘o talamai e me’a ko ‘oku tau tui ki ai f hangahangai ia. ‘Oku fiema’u ia ke k inga hotau ngutu mo hotau nima he taimi hikinima ka ‘oku ‘ikai ke peh . Pea ‘oku fanongo mai p ‘a e kakai mei tu’a ki he me’a ko ia ‘Eiki Sea. ‘E ‘Eiki Sea ko e ...

Sea K miti Kakato: ‘Oku te’eki foki ke tau p loti’i eni.

S miu Vaipulu: ‘Ikai ka ko e ‘ p loti fuoloa atu.

Sea K miti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke kau ia he’etau ...

Pou pou ke fakakaukaua ha founa ki he ngaahi me’a ‘ohake l pooti ‘atita

S miu Vaipulu: Ko e l pooti ko eni ‘Eiki Sea h ko eni ‘o e ‘ me’a kuo fakahoko mai he ‘e ‘Atita ‘oku ou tui ki he Minisit Polisi ke fakakaukau’i ha founa ...

<002>

Taimi: 1555-1600

S miu Vaipulu: ke fai e ng ue ki ai. ‘Oua ‘e tukunoa’i. He ko e a’u ko ki he ‘u pisinisi ko ‘a e Pule’angá, ‘oku ‘asi heni e ngaahi va’a pisinisi ‘a e Pule’angá ‘oku nau ng ue’aki ‘e nautolu ia e ‘atita mei tu’a. Ka ‘oku tu’utu’uni ‘e he Laó ko e ‘atitá, ko e ‘atita ‘a e Pule’angá. Pea ko e taimi ko ‘oku na ng ue aí, ‘oku talamai ‘e he ‘atita ia ko eni ‘a e Pule’angá ‘oku ‘ikai muimui pau ‘a e ‘atita ia ko ki he founa faka’atita fakam mani lahi. Ko e h e ‘uhinga ‘oku kei ng ue’aki ai ‘a e founa ng ue ko íá? ‘Ikai ko e pou pou ia ki he me’a ko ‘oku hokó? Pe ‘oku lolotonga hokó? ‘Eiki Sea, tau peh , ko e mahu’inga e koloá ‘i Ha’apai mo Vava’ú, ma’olunga mavahe ia mei Nuku’alofa. Pea peh mo Niua. Ko e h e ‘uhinga kuo hokohoko ai hono hikihiki ‘o e mahu’inga ‘o e koloá? Ko ‘etau vakai ki he l pooti ko eni ‘a e ‘atitá, ‘oku ai e ngaahi mo’ua ‘oku

'ikai t naki. 'Oku ai e ngaahi mo'ua 'oku fakangofua p 'o lelelele p ia. Ko hai 'oku ne fua 'a e fakamole ko 'a e vaká he ngaahi fakamo'ua ta'etotongi pehé? 'Ikai ko hono afe'i mai ki he vaivaí? Ki he motu'a mo e fine'eiki m l p ma'u 'a e totongi ki Vava'u mo Ha'apai? He 'ikai ke na lava 'o to e lea mai he taimi hiki e me'á, ko e 'uhinga ko e fa'ahinga founga ng ue ko ení 'Eiki Sea. Ko 'oku lolotonga p 'a e tu'u 'a e fu'u koloa ia 'a e Pule'angá, fakatau atu ia 'e he ni'ihiki ki tu'a. 'Oku 'i f pa'anga ko iá, ko hai 'oku ne t naki? 'Oku ai e lao kuo maumau. Ko e h e me'a 'oku 'ikai ke faka'ilo aí? Ko ia Sea 'oku fiema'u ia ke tau tui tatau mo 'etau hiki nimá, kae t s pinga ia ki tu'a. Ke ne talaatu ki he kakai e fonuá, ko e me'a 'oku fiema'u 'e he Fale ko ení. Lolotonga 'etau faka'amú, pea hang ko e fokotu'u ko na'e fokotu'u 'e he Minisit Polisi, ko e h me'a 'oku to e fiema'u ai ke tau kau ki he UNCAC. Ko e 'uhinga 'oku fiema'u ai he Minisit Polisi ke tau kau ki aí, koe'uhí ko e lahi 'a e hoko 'a e 'u me'a ko eni he 'aho ni pea ko hono olakoví, ko e kakai 'o e fonuá te nau fuesia 'i he tapa kotoa p 'Eiki Sea. Ka 'oku saisai, ki'i ngutuhua 'a Tongatapu, ko Vava'u mo Ha'apai, 'oi seuke. Sai 'a 'Eua ia 'oku ai honau vaka 'oku lava pe ia 'o 'alu, ka ko Ha'apai mo me'a, me'a pe 'a 'Eua ia ko 'enau vaí p kuo fuoloa 'e Sea . Talu meí 'ane f , kuo u manatu 'i 'e au 'Eiki Sea na'e taimi ko ko e kamata ko mala'e vakapuna 'o 'Euá ko e motu'a ni na'a ku 'alu ko 'o t musié, na'e kei pelepela pe mei he 'aho ko iá he fitungofulu tupú 'oku kei pelepela pe eni 'o a'u ki he 'aho ni, 'e ta'u 100 tupu mahalo 'Eiki Sea, pea toki lava 'o solova. Ka 'e 'ikai ke lava ia 'Eiki Sea 'o kapau he 'ikai ke tau muimui ke tau 'alu fakataha mo e ng ue ko eni 'oku talamai 'e he 'atitá. M l Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: Fakafofonga kuo 'osi ho taimí. Hou'eiki tau liliu 'o Fale Alea.

Na'e liliu leva 'a e Fale pea me'a hake 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá ki hono me'a'anga.

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'akí ka tau toki hoko atu ki he 10 'apongipongi. Ka tau kelesi.

Kelesi

Na'e kelesi ai pe 'e he 'Eiki Sea 'a e fakataha ki he 'aho ni.

<003>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki 'Aho Tusite, 1 Aokosi 2017, 10:00am

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Sea o kole ke tuku mai a e ngaahi l pooti a ahi faka-Fale Alea.

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o tokanga ki he fu u mamafa a e totongi p sese i he *MV Otuanga ofa* kae peh ki he totongi uta ki Vava u pea mei Vava u ki Tongatapu. FOKOTU U ke holoki a e totongi pasese mei Vava u ki Tonga ke \$50 (oneway) pea \$100 (return) pea ke ai ha kaati ma á e kau toulekeleká ke oange ha anau tisikauni, pea ke holoki a e totongi ki Haapai ke \$40 (*oneway*).

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 1 Haapai o FOKOTU U Ke fokotu u ha K miti Faka-Fale Alea ke fai ha sio pe ko e h e palopalema kae lava ke kei faka aonga i pe e he kakai e *MV Otuanga ofa*. E lelei ange ia ha to e ai e he kakai Haapai ia ha anau vaka anautolu o hang ko Eua pea ka peh e f f leva a e *MV Otuanga ofa*.

Tali mei he Eiki Tokoni Pal mia e fai ha sio kiai pea fakahoko mai ha tali mei he *FISA*. Ka ke manatu i e he Hou eiki oku i ai a e fakamole o e fakalele e vaká, pea kuo pau ke to o mo e s niti o tuku talifaki ke teuteu ki ha kumi ha vaka fo ou i ha taimi e maumau ai e vaka ko eni.

Hoko atu a e Fakafofonga Vava'u 16 ki he me a na e osi ohake fekau aki totongi oku hilifaki e he Kautaha *Real* Tonga he oku te eki p e ke solova a e ngaahi totongi ko eni na e fai a e tokanga ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o pou pou ki he fokotu u mo e faka amu na a lava ke tukuange a e kautaha vakapuna e taha oku nau feinga ke ng ue i Tonga ni ke na fe auhi mo e kautaha *Real* Tonga ke holoki ai a e ngaahi totongi.

Fokotu u a e Minisita Pa anga ke tuku a e fokotu u ko eni ki he K miti Pa anga ke fai ha anau vakai ki ai pea toki l pooti mai ki Fale Alea.

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 pea fokotu u ke to o mei he totongi tikite vakapuna a e \$11.50 (*landing fee*), pea to e to o a e \$11.50 (he na e i ai p ia kimu a), a ia e holo aki a e \$23.00 he oku totongi pe ia e he kautaha kae oua to e hilifaki ia ki he uma o e kakai.

Me a a e Fakafofonga Niua 17 o tokanga ki he fakatu ut maki o e folau vaka ki he Ongo Niua, kae tautefito ki he fakaheka mo e fakahifo a e vaká i he lotó.

Tokanga a e Fakafofonga N pele Eua ki he tu unga o e vai o Euá mo ene ulí. Kole ki he Pule angá ke vakai i a e tu unga o e vaí he oku ikai ke toki uli p he taimi uhá ka oku uli p ia he taimi kotoa p . Ko e kolo ko Ohonua oku ikai lava ha langa ai he oku maumau i e he vaí a e ngaahi langá. Kole ki he Tokoni Pal mia he oku fekau aki eni mo e ngaahi me a fakaenatulá. Ko e fiema u vivili eni pea ko e me a fakatamaki fakatu upak .

Tokanga a e Fakafofonga Ha apai 13 ke fai ha ng ue fakavavevave fekau aki mo e ngaahi fiema u vivili mei Ha apai ki he fanga ki i fale iiki [toilet] ke ngaue aki e Fonoi, ko e ki i fale pe e 15 oku kole ki he Minisita Mo ui.

TU UTU UNI A E EIKI SEA KE TUKU ATU KI HE PULE ANGA KE NAU NG UE KI HE NGAahi ME A KO ENI PEA L POOTI MAI HE AHO TU APULELULU.

4. FAKAMATALA FAKATA U:

4.1 Ofisi o e Atita 2015/2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.2 Potung ue o e Fakamatala Ea, Ma u anga Ivi, Ma u anga Fakamatala, Tokangaekina e Fakatamaki Fakaenatula, takai, Feliuliaki o e Ea mo e Fetu utaki (MEIDECC) 2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.3 Potung ue Polisi Tonga 2015/2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.4 Potung ue Fakamaau anga 2015 & 2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.5 Potung ue Fefakatau aki, Takimamata mo e Ng ue a e Kakai ki he m hina e ngata ki he 30 Sune 2015 mo e Ta u Fakapa anga 2015/2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.6 Potung ue Toutai 2015/2016

Lau pea tukuhifo ki he K miti Kakato.

5. Fakamatala Pa anga a e Pule anga ki he Ta u oku ngata ki he aho 30 o Sune 2016

Tukuhifo ki he K miti Kakato.

6. K MITI KAKATO:

6.1 Ofisi o e Atita 2015/2016

Me a a e Fakafofonga Tongatapu 5 o fakam l ia a e ng ue a e ofisi ko eni pea oku omai mo e L pooti Tau at ina hono sivi i o e Ofisi Atitá. Tokanga ki he l kooti o e ngaahi koloá (*assets*) he peesi 16, 17, mo e 20 a e Ofisi Atita a ia kuo nau kamata i mai pea lelei ke muimui kiai a e toenga o e ngaahi potung ue.

- Peesi 22, Tepile 5, fakatonutonu ki he ngaahi ng ue tokoni mavahe, a ia ko e 50, 70 oku hala a e fika oku tonu ke i he hongofulu tupu p
- Tepile 11, ko e ngaahi palopalema he ngaahi ng ue a e Pule anga pea oku hoko ia he ta u kotoa pe he palakalafi 2.2.7 he peesi 24, 25, 26. Ko e matavaivai angamaheni a e ngaahi potung ue: ngaahi totongi mo ua oku te eki ke totongi, potung ue *civil aviation*, a e ko e pa anga oku te eki ke t naki, potungaue ako, malini, ngoue. Ko e poini ko e me a oku toutou hoko pea ko e 7 kilu eni. Na e 1.3m he 2014/2015 ka oku holo eni.
- Ko e ngaahi me a e taha hang koia he palakalafi 2.2.7.1. I he peesi 27, ko e Fakamaau anga oku i ai ene ki i tohi pangike makehe. Na e osi fai e fakafoki ange eni he 2016/2017 o fakafoki ange eni.
- Ko e *procurement* oku ikai ke fakakakato ia.
- Ko e Potungaue Ngoue [peesi 27 fakapalangi] na e ng ue hala aki e pa anga a ia ko e liliu k k e mahu inga he tali totongi, he peesi 28 ia.
- Na e pooni foki mo e [peesi 27 fakapalangi] koloa/me ang ue ia a e Pule anga i Vava u.
- Toutou asi mai mo e ikai ha kaati ia ki he ng ue he *MOI* ke fakamahino a e ng ue oku osi fakahoko.
- Oku asi mo e *per diem* ia na e totongi o ova.
- A

Fokotu u a e Minisita Pa anga ke tuku a e l pooti ki he K miti Pa angá ke nau vakai i pea omai fakataha mo ha fokotu utu u o ha ng ue ke fai ke fakalelei i.

Hoko atu a e me a a e Fakafofonga Tongatapu 5 ko e me a oku fai ki ai a e tokanga ko e me a eni oku toutou hoko. Peesi 29, 2.2.7.3 a ia oku fakamahino mai e he Atita ko ene me a p oku fai ko hono fokotu u mai kae ikai ha mafai ke tu utu uni ki he potungaue ke fai e me a oku fokotu u atú. Ko e faka amu ke oua e to e hoko a e me a ko ení. Tepile 12, fekau aki ia mo e atita i e ola o e ng ue kuo fakahoko. Oku te eki ke lava e he atitá o fai e ng ue ko eni, pea oku te eki ke ma u ha taukei he Atita ke fai a e me a ko ení. I ai mo e tokanga ki he ngaahi Poate a e Pule anga [hang ko e peesi 31 fakap langi – Poate Vai: vahe i Aokosi a e vahe o N vema]. I ai mo e *Tonga Post* mo e *Tonga Asset Management* mo e kautaha ki he me ang ue ke sivi a e me a oku h ki tu á a ia na e atita i mei tu a ka oku ikai ke nau ma u a e taukei faka atita fe unga. Fiema u ha tokanga ki he ngaahi Poate. Tonu ke fakafoki mai ki Fale Alea a e l pooti a e ngaahi Poate. Fiema u ke tokoni i a e atita ke lava o atita i a e fakahoko fatongiá.

Me a a e Fakafofonga Nopele Fika 1 Vava u, pe ko e h a e me a e fai? Me a a e Fakafofonga Tongatapu 5 ke fai ha ng ue ki ai pea ai ha ngaahi “*internal auditors*” pea faka amu ka a u ki he 2017/2018 oku ikai ke to e hoko ha me a peh . Me a a e Eiki Pal mia ko e me a a e Minisita mo ene CEO ke ng ue kiai. Me a a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Vava u o tokanga ke fai ha ng ue a e Pule angá ki he ngaahi me a ko eni oku ohaké.

Me a a e Minisita Polisi o fakam l ia a e l pooti oku omai e he Atitá o hang ko ia oku h he peesi 26, 27, mo e 28 o e Lipootí. Fiema u ke fai ha ng ue ki ai pea oua na a tuku e me a ni kae fai ha ng ue ki ai a e Kapinetí pea *raise* eni mo e kau *CEOs*. Peesi 28, oku ikai ko ha fanga ki i fehalaaki eni ia, ka ko e faihala. Oku totonu ke i ai ha founga ke fakafetaulaki i aki a e ngaahi me a ko ení.

Me a a e Minisita Mo ui o pou pou ki he l pooti pea e hoko eni ke fai leva ha ng ue ki ai a e Pule anga pea mo e Minisita mo ene takitaha potung ue. Fokotu u ke tali a e l pooti.

FALE ALEA [4:00pm] – TOLOI A E FALE ALEA KI HE AHO PULELULU 2 AOKOSI 2017.